

Paul-André Linteau

Istoria Canadei

14

CORINT

Revoluție

Paul-André Linteau
ISTORIA CANADEI

Redactor:
Irina Achim

Tehnoredactare computerizată:
Mihaela Adela Mihu

Coperta:
Walter Riess

Paul-André Linteau
HISTOIRE DU CANADA
© Presses Universitaires de France, 1994
2e édition corrigée: 1997, avril

Toate drepturile asupra acestei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-111-2

Format: 16/54x84. Coli tipo: 10

Tiparul executat la:
S.C. Universul S.A.

PAUL-ANDRÉ LINTEAU

*Profesor de istorie
la Universitatea Québec-Montréal*

ISTORIA CANADEI

Traducere: Ioana Cojocariu

Prefață și note: Radu G. Păun

CORINT
București, 2000

PREFAȚĂ

Eclipsată de puternicul său vecin de la sud, oarecum marginală în contextul unei „europenizări” prea adesea neglijente la deschiderea universală pe care trebuie să o aibă orice cultură, Canada este încă un subiect inedit pentru publicul românesc.

Ne închipuim, de cele mai multe ori, că istoria și cultura țării frunzei de arțar nu se deosebesc prea mult de spiritul american, vulgarizat la noi de semnalele puternice ale societății de consum. Peste Ocean însă, între Marile Lacuri și Cercul Polar, se văd astăzi rezultatele câtorva secole de istorie tulburată și, am zice, împărțită între comunitățile băștinașe — despre care știm câte ceva doar din romanele de gen — și două națiuni puternice și mereu rivale, atât la ele acasă, cât și peste mări. Puternicul curent de emancipare locală susținut de francofonii din Québec, fenomen similar altora de aceeași nuanță de pe continentul nostru, își are rădăcini adânci în trecut, iar soluțiile de conciliere, mai mult sau mai puțin reușite, vin dintr-o experiență adesea dură, dar care pentru observatorul exterior se dovedește, nu de puține ori, fascinantă. Dificultățile începuturilor, înfruntarea a două sisteme de valori și a două moduri de viață atât de deosebite, exercițiul întotdeauna anevoios al comunicării și colaborării între diverse popoare și culturi se regăsesc din plin în spațiul canadian.

Cartea de față reprezintă o premieră și totodată o binevenită ocazie. O premieră pentru iubitorii de istorie obișnuiți cu subiectele clasice ale devenirii europene și, mai nou, americane (ne referim aici la Statele Unite), care sunt acum ademeniți să plonjeze într-o realitate complexă, sensibil diferită de modelele de dezvoltare cunoscute încă de pe băncile școlii. O ocazie de a înțelege un fenomen deosebit de important, pentru care Canada este un martor privilegiat: construirea unei identități particulare din piese aparent dispartate, al căror singur numitor comun este teritoriul pe care are loc acest „mare joc”. Mâna de maestru nu este exterioară, provine din deschiderea către dialog a părților care compun întregul, cu toate disonanțele pe care un proces îndelungat și plin de obstacole ca acesta le presupune.

Aducem deci în fața cititorului — traducătoarea și autorul acestor rânduri — o provocare la înțelegerea diversității istoriei și culturilor, „descoperirea” unei pete albe până acum în peisajul cultural românesc. Mulțumim pentru aceasta Editurii Corint, care a avut inițiativa traducerii lucrării, și tuturor celor care au contribuit la prezentarea ei pe piața românească de carte.

PRIMII LOCUITORI AI CANADEI

Întinzându-se între Atlantic și Pacific pe o distanță de 5 514 km, Canada este a doua țară din lume ca suprafață (9 975 139 km²). Partea sa nordică este situată pe Cercul Polar arctic, iar climatul temperat din zonele sudice permite cultivarea viței de vie. Câteva trăsături geografice specifice trebuie semnalate din capul locului, pentru că ele au orientat modul în care teritoriul a fost ocupat de populație, precum și direcțiile de dezvoltare a țării. La est, axa compusă din fluviul Sf. Laurențiu și Marile Lacuri formează coloana vertebrală a unui vast bazin hidrografic, reprezentând, de-a lungul timpului, calea principală de pătrundere pe continentul nord-american. La nord, o porțiune considerabilă este formată de Scutul Canadian, care înconjoară Golful Hudson; partea meridională este acoperită de pădurea boreală căreia îi succed tundra și ghețurile. La sud de Sf. Laurențiu, pe teritoriul canadian se prelungește lanțul Munților Appalachi, iar la sud-est se află platourile și câmpiile maritime de la fațada atlantică. La vest de Marile Lacuri se întind câmpii vaste, acoperite în parte de păduri; mai la nord, bazinul fluviului Mackenzie — presărat cu numeroase insule, dintre care unele cu o suprafață însemnată — duce la Oceanul Arctic. Câmpiile sunt mărginite de masa impresionantă a Cordiliei andine, care, pe suprafața Canadei, capătă denumirea de Munții Stâncoși. Urmează apoi coasta Pacificului, unde se varsă mai multe fluvii și care este încadrată de insule.

I. Populațiile băștinașe

În momentul în care europenii au început să exploreze litoralul nordic al Americii, teritoriul canadian era locuit de circa 300 000 de băștinași. Aceștia făceau parte din peste o sută de grupuri etnice diferite, aparținând uneia sau alteia dintre cele douăsprezece mari familii lingvistice existente în regiune. Cultura și modul lor de viață erau fundamental diferite, în funcție de mediul în care se stabiliseră. Nici unul dintre aceste grupuri nu cunoștea prelucrarea fierului, principalele materii prime pe care le foloseau fiind piatra, lemnul, lutul, dar și pieile și oasele de animale. Aceste populații întrețineau relații comerciale sub formă de troc, produsele unei regiuni putând astfel circula aproape peste tot în America de Nord. Coexistența unor grupuri atât de variate — fiecare dorind să-și asigure un spațiu vital sau să controleze o cale principală de comunicație — era o sursă importantă de conflicte teritoriale care conduceau, nu o dată, la războaie și antrenau deplasări ale populațiilor, astfel încât repartiția geografică a diverselor grupuri etnice s-a modificat de-a lungul timpului.

Gradul de coeziune socială variază de la un grup la altul, unele dintre ele fiind mai degrabă egalitare, iar altele, dimpotrivă, având o mai pronunțată stratificare ierarhică. Toți împărtășeau însă un puternic spirit de solidaritate și de responsabilitate față de membrii grupului aflați în dificultate. În cele mai multe cazuri, libertatea individuală era destul de mare, mai ales în ceea ce privește relațiile sexuale. Religia ocupa un loc important în viața amerindienilor, luând forma credințelor în spirite — întrupate în oameni, animale și natura înconjurătoare —

ale căror mesaje erau transmise prin vise; spiritele erau îmbunate prin ofrande și sacrificii, precum și prin practica unor ritualuri. În general, amerindienii credeau în existența vieții după moarte. Dat fiind că aceste populații nu cunoșteau scrierea, conservarea memoriei colective era asigurată de tradiția orală. Întreaga cultură a amerindienilor era profund marcată de legătura cu natura, ale cărei caracteristici diversificate determinau modul de viață specific al fiecăruia dintre grupurile care locuiau teritoriul actual al Canadei. În cele ce urmează vom vedea cum arătau aceste grupuri în secolul al XVI-lea, momentul când a avut loc contactul cu europenii.

1. Grupurile estice. În est, grupurile care ocupau cea mai mare parte a teritoriului aparțineau familiei lingvistice algonkine, cele mai importante fiind etniile micmac și malecit, la fațada atlantică, grupurile montagnais și algonkin la nord de Sf. Laurențiu, grupul cris, instalat încă mai la nord, spre Golful James, apoi ojibwa, nepissing și ottawa, care trăiau pe țărmul nordic al Marilor Lacuri. Principalele lor surse de hrană erau pescuitul și vânatul, la care se adăuga culesul fructelor sălbatice. Aceste preocupări au condiționat modul în care populațiile au ocupat spațiul, explicând în felul acesta, concentrarea așezărilor în apropierea cursurilor de apă și a zonelor bogate în vânat. Pe timpul iernii, oamenii trăiau în mici comunități familiale, iar vara se reuneau în grupuri mai mari, deplasându-se în interiorul unui teritoriu delimitat. Efectivele acestor grupuri erau, în general, destul de restrânse și dispersate în întreaga pădure boreală. Mijloacele lor de transport erau bărcile din scoarță de

copac¹ — pe timpul verii — rachetele de zăpadă² și toboganul³ — pe vreme de iarnă — ceea ce demonstrează adaptarea lor la mediu și la condițiile climatice.

Mult mai numeroase și destul de diferite de aceste grupuri erau comunitățile aparținând familiei lingvistice irocheze, între care huronii și irochezii, reuniți în Liga celor Cinci Națiuni*, precum și neutrii, petunii, grupul erie și un grup dispărut la sfârșitul secolului al XVI-lea, denumit irochezii de pe Sf. Laurențiu. Acestea erau grupate în jurul lacului Ontario și la marginea sudică a lacurilor Erie și Huron, ocupând, pentru o vreme, și o parte din valea fluviului Sf. Laurențiu. Deoarece zonele pe care le ocupau erau dintre cele mai fertile, aceste grupuri se disting de cele prezentate anterior prin practicarea agriculturii. Culturile de porumb, dovleci și fasole le furnizau baza alimentației, la acestea adăugându-se produsele din vânat și pescuit; ceea ce permitea hrănirea unor efective mai numeroase și furniza un surplus utilizat în schimburile cu vânătorii algonkini pentru a obține carne și blănuri, din

¹ Barca din scoarță de copac este canoea, astăzi celebră ca ambarcațiune sportivă.

² Rachetele de zăpadă sunt schiuri scurte care permit deplasarea rapidă pe zăpada înghețată. Sunt folosite și astăzi, mai ales în zonele de tundră canadiene, dar și în Europa nordică. În al doilea război mondial, spre exemplu, trupele finlandeze le-au folosit cu mare succes împotriva Armatei Roșii.

³ Toboganul este un jgheab înclinat, folosit drept mijloc de transport pentru diverse materiale, foarte practic în ținuturile înghețate.

* Confederație a triburilor irocheze, cunoscută și sub numele de Liga Irochezilor. Întemeiată, se pare, la sfârșitul secolului al XVI-lea, confederația se compunea din triburile Mohawk, Oneida, Onandoga, Cayuga și Seneca. După 1715 este cunoscută sub numele de Liga celor Șase Națiuni, datorită participării tribului Tuscarora. (Nota redacției)

care confecționau veșminte de iarnă. Cultivarea pământului cădea în sarcina femeilor, în vreme ce bărbații se îndeletniceau cu vânătoarea, pescuitul, comerțul și războaiele. Și habitatul propriu-zis al irochezilor era fundamental diferit de cel al vecinilor din nord: ei locuiau în apropierea câmpurilor, în sate înconjurate de palisade solide, ale căror populații puteau număra până la 1 500 de persoane. Case lungi de lemn, acoperite cu scoarță de copaci, adăposteau mai multe familii înrudite pe principii matriliare. Organizarea socială era mai strictă decât în taberele algonkine. Familiile descinzând din același strămoș formau un clan, aflat sub comanda unui șef. Sfatul satului, alcătuit din toți șefii de clanuri și din câțiva bătrâni, se ocupa de administrarea satului și de medierea eventualelor neînțelegeri. Această structură de clan permitea organizarea eficientă a expedițiilor războinice. Satele aparținând aceleiași etnii se grupau în confederații, o formă utilă de alianță în caz de conflict.

Etniile algonkine și irocheze au fost cele mai afectate de primul contact cu europenii. În această situație s-a aflat, spre exemplu, grupul beothuk din Terra Nova, puțin numeros și puțin cunoscut, al cărui mod de viață era destul de asemănător cu cel al algonkinilor. Alungați de pescarii străini, ei s-au refugiat în interiorul insulei; ultimul membru al acestui grup a murit în 1829. Pe coasta Labradorului, europenii i-au întâlnit pe inuiți, numiți, multă vreme, eschimoși. Aceștia aparțineau unei a patra familii lingvistice și culturale ai cărei membri ocupau întreg nordul Canadei, adică regiunea de dincolo de pădurea boreală. Ei se adaptaseră, cu o ingeniozitate remarcabilă, la un mediu natural deosebit de dificil, caracterizat îndeosebi

prin ierni lungi și aspre. Fauna arctică — sursa lor de hrană — le oferea, totodată, piei pentru haine și ambarcațiuni, ulei pentru iluminat și oase din care confecționau arme și numeroase unelte. Vâneau mamifere marine, reni, urși polari și alte animale, dar practicau și pescuitul. Pentru deplasări, se foloseau de caiace, iar pe timp de iarnă de sania trasă de câini; pentru locuit, au inventat igluul⁴. Fiecare locuință adăpostea o familie nucleară; inuiții se grupau în comunități de câteva familii pentru a-și desfășura activitățile care îi obligau să se deplaseze în funcție de succesiunea anotimpurilor.

2. Grupurile vestice. La vest de Marile Lacuri se găseau amerindienii din zona de câmpie care aveau, la rândul lor, un mod de viață specific. Principalele etnii erau Picioarele Negre, care vorbeau algonkina, și assiniboinii, înrudiți cu siucșii americani; lor li se adaugă populațiile cris și ojibwa, venite din est, care s-au adaptat condițiilor specifice ale regiunii. Locuitorii câmpiilor trăiau mai ales din vânătoarea de bizoni, ale căror turme numărau atunci câteva zeci de milioane de exemplare; animalele erau ucise de pe înălțimi sau după ce erau încolțite în locuri strâmte. Carnea de bizon era conservată prin uscare; din această carne, zdrobită și amestecată cu grăsimea animalului, era preparat alimentul numit *pemmican* — o foarte consistentă sursă de hrană pentru perioada de iarnă — care avea să fie adoptată și de funcționarii europeni de la stațiile de poștă. Pielea de bizon era folosită pentru acoperirea corturilor (*tipi*), iar oasele la

⁴ Colibă confecționată din blocuri de gheață sau zăpadă înghețată, formă tradițională de habitat în ținuturile înghețate.

confecționarea ustensilelor. În timpul migrațiilor periodice, amerindienii de la câmpie foloseau, pentru transportul poverilor, un atelaj tras de câini (*travois*). Ei se organizau în grupuri de circa 50 de persoane, sub conducerea unui șef; în fiecare vară, grupurile aparținând unui trib se reuneau timp de câteva zile, pentru sărbători. Vânătoarea de bizoni presupunea o organizare eficientă, care se dovedea utilă și în timpul expedițiilor războinice, ceea ce le conferea căpeteniilor o autoritate mai mare decât la alte populații. Calul, adus în Mexic de spanioli, s-a răspândit progresiv către nord, ajungând în câmpiile canadiene pe la 1730; amerindienii din regiune au învățat repede să-l stăpânească, folosindu-l cu egală pricepere ca animal de povară și în timpul vânătorilor de bizoni, devenite astfel mai eficiente. În zona nordică a câmpiilor, mai ales în bazinele fluviului Mackenzie, trăiau triburi de limbă athapascană, desemnate astăzi cu numele dene. Modul lor de viață, asemănător cu cel al grupului cris din est, se caracteriza prin migrații periodice pentru expediții de pescuit și pentru vânătoarea de reni. Puțin numeroase, aceste grupuri trăiau în mici comunități răspândite pe un teritoriu întins, în condiții climatice foarte ostile.

Amerindienii de pe coasta Pacificului, separați de ceilalți prin bariera Munților Stâncoși, aveau un mod de viață particular, datorită, în primul rând, unui climat mai blând decât în restul Canadei. Marea, fluviile și pădurea le puneau la dispoziție resurse abundente de hrană. Aceste populații erau numeroase, fiind repartizate în grupuri distincte; vorbeau 19 limbi diferite, de neînțeles pentru vecinii lor, și care făceau parte din cinci familii lingvistice. Printre etniile cele mai importante, amintim

grupurile haidas, tlingit, tsimshian și salish. Principala lor sursă de hrană era somonul de Pacific, pe care îl găseau din belșug în apele fluviilor. Locuitorii acestei regiuni erau culegători de scoici, crustacee și fructe sălbatice, dar și vânători de mamifere marine și animale cu blană.

Faptul că repartiția surselor de hrană nu era uniformă — de la nord la sud și de pe coasta oceanului către interiorul continentului — a permis dezvoltarea unui comerț înfloritor între clanuri și triburi. Comercianți pricepuți, locuitorii acestei regiuni erau și meșteri în prelucrarea lemnului: ei confecționau ambarcațiuni cioplite dintr-un singur trunchi de copac, sculptat și ornamentat cu totemuri, tăiau scânduri din care construiau case solide, împleteau scoarța pentru a face din ea coșuri și alte diverse obiecte. Seden-tari și trăind în clanuri conduse de șefi a căror putere se transmitea pe linie ereditară, ei aveau, în mai mare măsură decât alte populații de amerindieni din Canada, simțul proprietății și al acumulării de bunuri, apărându-și cu îndârjire teritoriile. Organizarea lor socială era mai rigidă și mai ierarhizată decât a altor triburi și includea și unele forme de sclavie. În interiorul actualei Columbie Britanice, existau populații aparținând culturii de podiș, înrudită parțial cu cea de pe coastă și din câmpii. Este vorba despre câteva etnii, dintre care amintim grupul kutenai. Acești amerindieni depindeau, de asemenea, de pescuitul somonului, dar vânătoarea avea o pondere mai importantă în rândul preocupărilor lor. Ei se adăposteau în bordeie semiîngropate, iar pe timpul verii își ridicau, adesea, corturi (*tipi*). Aceste comunități erau mai degrabă nomade și aveau o organizare socială mai egalitară decât cele de pe coasta oceanului.

II. Sosirea europenilor

Există unele legende care povestesc despre sosirea în America, la începutul Evului Mediu, a unor călugări irlandezi, dar niciodată gradul de adevăr al acestora nu a putut fi verificat. Este sigură mai degrabă prezența vikingilor, care au plecat din Groenlanda și au explorat coasta Labradorului, în jurul anului 1000, stabilindu-și chiar o așezare provizorie în Terra Nova. A fost însă nevoie să mai treacă încă cinci secole pentru ca europenii să sosească din nou pe coasta canadiană a Atlanticului. Marile descoperiri au antrenat un șir întreg de călătorii și căutări la care au participat mai multe țări. Încă din 1497 a debarcat în Terra Nova, Jean Cabot⁵, un italian aflat în slujba Angliei. Portughezii Corte Real (1500, 1501)⁶, Fagundes (1520, 1521) și Gomez (1524–1525)⁷ — acesta din urmă în serviciul Spaniei — și italianul Verrazano

⁵ Jean (Giovanni) Cabot, navigator italian (cca 1450–1499) în serviciul lui Henric al VII-lea al Angliei. Preocupat de a găsi o cale spre China, el a descoperit împreună cu fiul său, Sebastian, Terra Nova; a explorat, de asemenea, coastele Groenlandei, ale Labradorului și ale Noii Anglii.

⁶ Corte Real, familie de navigatori portughezi. Autorul se referă la Gaspar de Corte Real, explorator care a cercetat, în mai multe rânduri, coastele Peninsulei Labrador și partea nordică a insulei Terra Nova. Fratele său, Miguel, a debarcat în Terra Nova, în 1502, și a atins țărmurile Golfului Sf. Laurențiu. Nici unul dintre ei nu s-a mai întors din expedițiile americane. Gaspar a fost însă unul dintre primii exploratori care au adus în Europa sclavi amerindieni.

⁷ Estevão Gomez a fost unul dintre însoțitorii lui Magellan. Vrând să găsească o trecere maritimă către Insulele Moluce (arhipelag din Indonezia orientală), considerate pe atunci „insulele mirodeniilor”, el a atins și prospectat țărmul de est al Americii de Nord.

(1524)⁸ — în serviciul Franței — au explorat, la rândul lor, fațada atlantică a Canadei.

Încă și mai importante pentru cunoașterea țării au fost expedițiile lui Jacques Cartier, un navigator originar din St. Malo. Cu sprijinul lui Francisc I, dorind să găsească o cale spre Asia, el a întreprins o primă călătorie de explorare, în timpul căreia a străbătut Golful Sf. Laurențiu și s-a oprit în Golful Gaspé, unde a luat oficial în stăpânire teritoriul, în numele regelui Franței. A întreprins o a doua călătorie în 1535, care l-a dus mult mai departe în interiorul continentului. Exploratorul a urcat pe fluviul Sf. Laurențiu, până în satul irochez Stadaconé (Québec), în apropierea căruia a ridicat un fort și a petrecut iarna împreună cu oamenii săi. Explorarea a continuat cu o incursiune la Hochelaga (Montréal), în timpul căreia a fost vizitat un important sat irochez. După ce s-a întors în Franța în 1536, el a revenit în Canada, în 1541, cu o expediție mai consistentă, pe care o conducea, de data aceasta, La Rocque de Roberval⁹, al cărui obiectiv era să fondeze o colonie și să descopere dacă se putea ajunge în Asia pe calea fluviului Sf. Laurențiu. Plecat cu șeful său, Cartier mai petrece încă o iarnă în Québec, unde descoperă

⁸ Giovanni da Verrazano (1481–1528), explorator florentin aflat în serviciul regelui Francisc I al Franței. A ajuns pe litoralul actualelor state americane Carolina și Maine cercetând zona pe care avea mai târziu să se ridice orașul New York (1524). A murit în cursul celei de-a treia expediții către America, în Caraibe, fiind devorat de canibali.

⁹ Jean-François de la Rocque de Roberval (1500–1561), explorator francez. Numit de rege locotenent general al Canadei (1541), el a ajuns pe țărmurile insulei Terra Nova și a debarcat la Havre Saint Croix, viitorul Québec. Ostilitatea populațiilor băștinașe l-a determinat, în cele din urmă, să se întoarcă în Franța.

minerale despre care crede că erau aur și diamante, ceea ce l-a făcut să se întoarcă grabnic în Franța, în 1542, în vreme ce La Roberval se instalează în fortul abandonat de locotenentul său. La capătul unei ierni foarte dificile, avea să revină și el în metropolă. Tentativa de implantare a unei colonii franceze în Canada s-a soldat deci cu un eșec. Drumul spre Orient nu fusese descoperit, iar mineralele găsite de Cartier se dovediseră a nu fi decât cuarț și pirită. Coroana franceză a încetat prin urmare să se mai preocupe de Canada. Cu toate acestea, expedițiile lui Cartier au permis o îmbunătățire a cunoștințelor despre geografia ținutului, precum și difuzarea lor prin publicarea unor relatări de călătorie. Navigatorul din St. Malo furnizase informații importante cu privire la irochezii de pe Sf. Laurențiu. El a contribuit, pe de altă parte, la fixarea toponimiei țării, mai ales prin comunicarea vocabulei amerindiene „Canada”.

Contactele între Franța și teritoriul canadian au continuat totuși datorită pescuitului. Încă de la începutul secolului al XVI-lea, pescarii europeni descoperiseră imensul potențial al Marilor Bancuri din Terra Nova și din zonele de coastă; ei mergeau acolo tot mai des și în grupuri din ce în ce mai mari. Cele mai active erau echipajele normande și bretone. În cea de-a doua jumătate a secolului, bascii vâneau balene, mai întâi pe coasta Labradorului, apoi mai sus, în estuarul fluviului Sf. Laurențiu. Coborând pe uscat, pescarii și vânătorii de balene intrau în contact cu băștinașii, cărora le ofereau obiecte europene în schimbul blănurilor de animale și al pieilor. Acest tip de comerț, la început doar o îndeletnicire destinată rotunjirii veniturilor, se dovedește a fi atât de profitabil, încât negustorii

francezi se hotărâsc să închirieze vase destinate exclusiv acestui scop. Astfel, în ciuda dezinteresului autorităților regale, în secolul al XVI-lea francezii au descoperit și exploatat peștele și blănurile, cele două bogății care aveau să constituie, vreme îndelungată, atracția principală a Canadei. Căile maritime din Atlanticul de Nord erau de-acum binecunoscute și intens frecventate, iar terenul era pregătit pentru implantarea unei colonii permanente.

III. Contactul

Contactul dintre vizitatorii europeni și amerindieni a avut efecte considerabile asupra acestora din urmă, el nefiind, de altfel, lipsit de violență. Primii exploratori și pescari îi forțau pe băștinași să urce pe vasele lor pentru a-i duce în Europa, dar odată depășit efectul curiozității, această practică a încetat. Instalarea pescarilor pe țărmuri, pentru a usca peștele, provoca adesea confruntări armate, mai ales cu grupul beothuk din Terra Nova și cu populația micmac din viitoarea Acadie. Amerindienii nu aveau nici un sentiment de inferioritate față de europeni și, în ciuda armelor de foc ale acestora, aveau avantajul numărului și al cunoașterii terenului. Pe de altă parte, băștinașii protestau energic atunci când străinii pretindeau că iau în stăpânire pământurile, așa cum făcuse Cartier la Gaspé. Dezvoltarea comerțului cu blănuri a condus totuși și la apariția unor altfel de raporturi, determinat de faptul că europenii aveau nevoie de furnizori locali și aveau interes să încheie alianțe cu băștinașii. Aprovizionarea cu blănuri se făcea prin intermediul

rețelelor de schimb pe care etniile amerindiene le stabiliseră de multă vreme. Acest comerț de tip nou face ca activitățile intermediarilor să fie foarte profitabile, dar provoacă, în scurt timp, violente conflicte intertribale, având drept miză controlul principalelor căi de comunicație. Aceasta ar explica dispariția irochezilor de pe Sf. Laurențiu, spre sfârșitul veacului al XVI-lea, ca urmare, se pare, a atacurilor din partea vecinilor lor huroni, irochezi și algonkini. Pe lângă aceasta, sosirea europenilor a avut efecte încă și mai devastatoare prin transmiterea unor boli față de care locuitorii autohtoni nu aveau nici un fel de imunitate naturală, în special variola și rujeola. Epidemiile au decimat triburile care erau în contact cu europenii, iar pe termen lung au provocat reducerea radicală a efectivelor de băștinași din Canada. Această situație avea să contribuie și la intensificarea conflictelor intertribale, pentru că multe grupuri încercau să-și reconstituie efectivele prin integrarea prizonierilor de război.

Pe calea comerțului, amerindienii au achiziționat numeroase obiecte noi, mai ales produse din aramă și fier. La început, ei și le însușeau într-un mod strict simbolic; vasele de aramă, de exemplu, erau tăiate și șlefuite pentru a fi transformate în obiecte de podoabă. Cu timpul, tehnologiile europene au început să fie adoptate ca atare. Trecând de la un trib la altul, noile produse s-au răspândit cu repeziciune până departe în interiorul continentului, precedând — uneori cu mai multe decenii — contactul propriu-zis al celor care le procurau cu producătorii europeni. Schimbul nu se făcea doar într-un singur sens: europenii au împrumutat, la rândul lor, diverse tehnologii amerindiene. Astfel, ei au descoperit virtuțile bărcii din

scoarță de copac, bine adaptată pentru navigația pe râurile interioare semănate cu obstacole, precum și ale rachetelor de zăpadă. La acestea se adaugă metodele de supraviețuire într-un climat hibernal mult mai dur decât cel din Franța. Aceste achiziții le vor fi utile îndeosebi negustorilor de blănuri care aveau să străbată continentul, în secolul următor, trăind „ca indienii”. Europeanii aveau totuși în continuare dificultăți legate de înțelegerea mentalităților amerindiene, considerând civilizația autohtonă ca fiind inferioară și voind cu orice preț să-i „civilizeze” pe aceia pe care-i numeau „sălbatici”. În total, schimbul este deci foarte inegal. Pentru amerindienii din Canada, el a însemnat populații decimate, culturi bulversate și, mai ales, pierderea unui teritoriu care le aparținea.

NOUA FRANȚĂ, 1608–1760

La începutul secolului al XVII-lea — în momentul când francezii s-au stabilit pe valea fluviului Sf. Laurențiu și în Acadia —, Noua Franță devine o realitate. Coloniștii au ajuns în spațiul canadian atrași fiind de profitabilul comerț cu blănuri, pe care statul francez l-a monopolizat și a cărui exploatare a fost succesiv concesionată unor diverse companii de negustori.

I. Nașterea unei colonii

1. O agenție pentru comerț la distanță. Între 1604 și 1607, unul dintre acești negustori, Pierre du Gua de Monts¹⁰, ajutat de Samuel de Champlain¹¹, creează o așezare provizorie în Acadia; în 1608, Champlain a primit misiunea să întemeieze Québec-ul, care avea să devină prima așezare permanentă a Franței în Canada. Situată într-o regiune care-i permitea controlul circulației de pe

¹⁰ Colonist francez (1568–1630). Este fondatorul primei așezări stabile (Port-Royal). A explorat litoralul atlantic al Canadei.

¹¹ Explorator și colonizator francez (1567 sau 1570–1635). Cunoscător al regiunilor canadiene, el a lăsat o prețioasă relatare de călătorie, *Des sauvages* (*Despre sălbatici*). S-a implicat în organizarea administrativă a teritoriilor nou cucerite și în luptele cu populațiile amerindiene, iar în 1619, a fost numit guvernator general al Québec-ului.

Sf. Laurențiu și strângerea blănurilor care soseau din vest, această așezare va supraviețui, chiar dacă monopolul comercial n-a fost tot timpul deținut de Franța. Champlain a explorat și cartografiat teritoriul, stabilind alianțe cu diverse grupuri amerindiene — mai ales cu huronii — și a încercat să facă cunoscute în Franța bogățiile regiunii, fiind un susținător al colonizării sale sistematice. În ciuda eforturilor lui, Québec-ul a rămas însă o simplă agenție de comerț la distanță, adăpostind circa 50 de persoane.

În 1627, cardinalul Richelieu¹² a decis să se ocupe personal de această problemă și a înființat Compania celor o Sută de Asociați, înzestrată cu un capital considerabil. Acestei companii i s-a încredințat monopolul comerțului, i s-a concesionat Noua Franță ca domeniu și i s-a cerut să se ocupe de colonizarea regiunii. Primii ani ai acestei întreprinderi au fost marcați de diverse momente dificile, datorate în mare măsură războiului cu englezii, care au ocupat Québec-ul, în 1629, pentru a-l restitui apoi în 1632, astfel că activitatea companiei avea să fie mai restrânsă decât cea prevăzută inițial. Cu toate acestea, s-a reușit colonizarea de imigranți, atât în Canada, cât și în Acadia. Compania a concesionat domenii, iar titularii acestora au adus, la rândul lor, persoane recrutate din Franța. Încetul cu încetul, începea să se fixeze în Québec o populație agricolă, dar activitatea economică cea mai

¹² Armand Jean du Plessis, cardinal de Richelieu (1585–1642), om politic francez, ministrul regelui Ludovic al XIII-lea. Este considerat unul dintre artizanii monarhiei absolute. Pentru a asigura hegemonia Franței pe continent și în lume, Richelieu s-a preocupat de organizarea și înzestrarea flotei maritime, capitol la care Franța era inferioară adversarilor săi tradiționali — Spania și Anglia — și a încurajat explorarea teritoriilor de peste mări.

importantă rămânea comerțul cu blănuri. Începând din anii 1630, Biserica catolică începe și ea să joace un rol în dezvoltarea coloniei. În 1630, iezuiții au fondat o colonie în Québec, au implantat misiuni în Huronia și au popularizat activitatea misionară desfășurată în Canada prin intermediul revistei „Relations”, publicată în Franța. Călugărițele din ordinul Ursulinelor¹³ și călugării Ospitalieri¹⁴ s-au stabilit, la rândul lor, în Québec. Inițiativa cea mai originală a fost aceea a „Societății Notre-Dame din Montréal pentru Convertirea Sălbaticilor”, întemeiată de misionarii francezi cu scopul de a fonda o colonie religioasă, și care l-a trimis pe Maisonneuve¹⁵ să fondeze Ville-Marie (Montréal), în 1642.

Proiectele de colonizare erau amenințate însă de războiul irochez. Aliindu-se cu algonkinii și huronii, francezii au trecut de partea acestora împotriva dușmanilor tradiționali, irochezii, care doreau să devină principalii intermediari în comerțul cu blănuri, cu atât mai mult cu cât

¹³ Ordin monastic feminin, înființat în 1537 de Angela Merici, plasat sub patronajul spiritual al Sfintei Ursula. Aveau ca domeniu primordial de activitate educația și învățământul.

¹⁴ Ordinul Sfântului Ioan de la Ierusalim (de unde numele de ioaniți), fondat în 1113, în Palestina, de Gérard Tenque pentru a acorda îngrijire (de aici și numele de ospitalieri care se apropie de francezul *hôpital*, spital) și a proteja pelerinii care vizitau Țara Sfântă. După pierderea Palestinei în favoarea musulmanilor, ordinul s-a instalat succesiv în Cipru și apoi în Malta (de unde un alt nume, Cavalerii de Malta). Desființat de Napoleon, în 1798, el a fost reînființat și continuă să existe cu titlu onorific.

¹⁵ Paul de Chomedey de Maisonneuve, nobil francez (1612–1676). Nu a rezistat în Canada decât pînă în 1665, când a fost nevoit să revină în țară din cauza unor intrigi îndreptate împotriva sa.

aveau acces și la piața din Noua Olandă¹⁶. Mult mai numeroși decât francezii și având posibilitatea de a-și procura arme de la olandezi, irochezii constituiau o amenințare pentru colonia franceză, împotriva căreia porneau cu regularitate atacuri prin surprindere, creând o stare de permanentă insecuritate. Ei deveneau din ce în ce mai agresivi și față de huroni care, decimați de epidemii și slăbiți de disensiuni interne, rezistau cu dificultate (satele lor au fost practic distruse între 1647 și 1649); mulți dintre cei care se salvau din aceste masacre erau integrați în rândurile populației irocheze. În anii care au urmat, irochezii și-au continuat înaintarea către vest, acordându-le francezilor un moment de relativă liniște care a permis dezvoltarea coloniei. Începând însă din anii 1660, și-au reluat în forță raidurile asupra așezărilor din valea fluviului Sf. Laurențiu, a căror supraviețuire părea pusă în primejdie, cu atât mai mult cu cât și grupurile aliate ezitau să-și mai aducă blănurile în regiunea de conflict. În aceste condiții, metropola a decis să dea o lovitură decisivă, expediind în regiune regimentul de la Carignan-Salières, format din 1 200 de soldați. Sosit în 1660, acesta a consolidat apărarea Canadei, iar un an mai târziu a întreprins o expediție în ținuturile irochezilor, care, în ciuda unor slabe rezultate pe plan militar, a dus la încheierea unei păci temporare.

2. O colonie regală. O decizie și mai importantă pentru viitorul Canadei a fost luată la Versailles, în 1663; se avea

¹⁶ Denumirea pe care a purtat-o inițial regiunea din jurul viitorului New York (la început, Noul Amsterdam), zonă colonizată atunci de olandezi.

În vedere dizolvarea Companiei celor o Sută de Asociați și transformarea Noii Franțe în colonie regală. Ținutul avea să fie administrat ca provincie franceză de către un guvernator, reprezentant al regelui și însărcinat cu problemele militare și relațiile cu amerindienii, un intendent însărcinat cu rezolvarea chestiunilor civile și judiciare, precum și cu administrarea din punct de vedere financiar, un consiliu suveran, funcționând concomitent ca organ legislativ și curte de justiție. Această adevărată reformă administrativă a fost inițiată de ministrul Colbert¹⁷, care l-a delegat ca prim intendent pe Jean Talon, o persoană dinamică. Guvernul francez a prevăzut un efort financiar substanțial gândit pentru o perioadă de zece ani și destinat să asigure viitorul coloniei.

Prima preocupare a noii administrații era să grăbească popularea teritoriului. În 1663, Canada nu număra decât 2 500 de locuitori, cu un însemnat excedent masculin. Franța stimula însă imigrația în diverse moduri, ceea ce a dus la atragerea unui număr de circa 2 000 de persoane în zece ani. Coroana franceză susținea mai ales venirea femeilor celibatate — „Fiicele Regelui” — care urmau să se căsătorească repede. Pe lângă faptul că urmărea să amelioreze echilibrul dintre sexe, această măsură era

¹⁷ Provincia era guvernată după sistemul administrativ instaurat în Franța acelei epoci de către Jean Baptiste Colbert, (1619–1683), ministrul principal al regelui Ludovic al XIV-lea. Aceasta explică existența intendenților și a guvernatorilor, instituții pe care Colbert a pus un accent deosebit, în scopul asigurării unui control strict asupra teritoriului și populației și a eficientizării actului de administrație. Colbert a fost deosebit de interesat de dezvoltarea marinei franceze și de punerea în valoare a teritoriilor de peste mări, conștient fiind de importanța lor pentru potențialul economic și strategic al Franței, aflată în dispută cu Anglia pentru primatul politic în Europa și în lume.

destinată să antreneze o creștere rapidă a numărului de nașteri, astfel încât sporul natural avea să devină curând principalul element al creșterii demografice. Pe de altă parte, statul a încurajat ofițerii și soldații regimentului de la Carignan să se stabilească în Canada după încetarea campaniei împotriva irochezilor, lucru pe care 400 dintre ei l-au și făcut. Intendentul a reorganizat și sistemul seniorial, revocând concesiunile care nu fuseseră exploatate și redistribuind numeroase altele¹⁸. Ca urmare a acestui efort, colonizarea agricolă a progresat și, douăzeci de ani după luarea în posesie a Canadei de către statul francez, populația ajungea la aproape 10 000 de locuitori, ceea ce era totuși puțin în comparație cu cea a coloniilor americane ale Marii Britanii. Intendentul Talon a lansat și câteva inițiative destinate să ducă la diversificarea activității economice, dar ele au fost zădărnice de absența mâinii de lucru calificate.

3. Comerțul cu blănuri. Principala activitate în Canada rămâne comerțul cu blănuri, care nu necesită o mână de lucru europeană însemnată cantitativ, atâta timp cât vânătoria și o parte a transportului sunt asigurate de amerindieni. Războaiele irocheze au perturbat însă considerabil această activitate și au redus transporturile de blănuri către Montréal. Alte grupuri etnice, dintre care amintim populația ottawa, i-au înlocuit pe huronii decimați,

¹⁸ Se vede că nu numai sistemul administrativ era cel importat din Franța, dar și acela de organizare a exploatărilor agricole. Funcționează deci în Canada, în această primă perioadă, sistemul seniorial, axat pe economia domenală. Măsura lui Talon urmărea tocmai remedierea neajunsurilor sale, prin instituirea unui control strict asupra titularilor de domenii, în măsura în care aceștia le primiseră prin act de grație de la rege și erau datori să le facă profitabile.

preluând rolul de intermediari între triburile vestice și francezi, care au adoptat, de altfel, o nouă strategie: în loc să aștepte la Montréal sosirea amerindienilor cu blănurile, au decis să meargă ei înșiși să le aducă. Astfel apare personajul vânătorului care colindă vestul, făcând comerț cu blănuri cu băștinașii. Fenomenul capătă o asemenea amploare încât administrația decide, în 1681, să instituie un control asupra lui prin eliberarea unor autorizații pentru practicarea comerțului, reglementare care se dovedește la rândul său aducătoare de venituri. Persoanele cu permise eliberate de administrație sunt desemnate drept comis voiajori, termenul de vânător referindu-se mai degrabă la cei care desfășoară această activitate în mod ilegal. Foarte curând, în vest își fac apariția agenții comerciale destinate schimburilor cu diversele triburi amerindiene.

Cu toate acestea, comercianții francezi trebuie să facă față unei concurențe crescute din partea englezilor, care deturneză o parte dintre blănuri fie spre Albany, în colonia New York (fosta Noua Olandă), fie spre agențiile Companiei Golfului Hudson, creată la Londra, în 1670, la inițiativa francezului Pierre-Esprit Radisson, care nu reușise să le stărnească interesul compatrioților săi pentru un proiect de comerț în nordul țării¹⁹. Drept răspuns la această amenințare, autoritățile canadiene au creat un

¹⁹ În epocă existau mai multe tipuri de companii comerciale. Spre deosebire de companiile engleze și olandeze, cele franceze (și, într-o oarecare măsură, cele spaniole) erau mult mai strict controlate de stat, care deținea majoritatea investițiilor și orienta activitatea comercială. Pe de altă parte, dezvoltarea capitalului privat francez era departe de nivelul atins pe acest plan de Anglia sau Olanda. Aceasta explică, în bună măsură, eficiența mai redusă a companiilor comerciale franceze, precum și durata lor de existență, de cele mai multe ori foarte scurtă.

sistem de alianțe urmărind să asigure stabilitatea schimburilor cu numeroasele triburi din zona Marilor Lacuri. În ciuda acestor precauții, rivalitatea comercială a sfârșit prin a provoca re izbucnirea războiului cu irochezii, în 1687. Marcat de eșecuri și de victorii de ambele părți, conflictul s-a stins în 1697, atunci când băștinașii au hotărât să încheie pacea. Guvernul colonial a decis totuși să meargă mai departe în această direcție, negociind un tratat general, menit să ducă la încheierea ostilităților interminabile din vest și să garanteze securitatea Canadei. Ca urmare a acestor eforturi, s-a încheiat, în 1701, Marea Pace de la Montréal, semnată de guvernatorul Noii Franțe, de reprezentanții celor „cinci națiuni” ale Confederației irocheze și de reprezentanții unor alte 30 de etnii aliate cu francezii.

Expansiunea comerțului cu blănuri a stimulat explorarea teritoriului de către francezi, dornici să stabilească legături directe cu grupurile autohtone care strângeau blănurile fără a se mai folosi de intermediari și obligați să avanseze tot mai mult pe continent pentru a descoperi noi rezerve de materii prime. Autoritățile coloniale participă la acest efort, autorizând expediții în zone necercetate până atunci. Explorarea continentului s-a intensificat simțitor în ultima treime a secolului al XVII-lea. Acțiunile de acest tip s-au concentrat, la început, în zona Marilor Lacuri, spre Lacul Superior și Lacul Michigan. Între 1673 și 1674, Louis Jolliet și Jacques Marquette²⁰ au ajuns la fluviul

²⁰ Misionar iezuit (1637–1675). Ajuns în Canada către 1666, el a întreprins, împreună cu Jolliet, expediții pe cursul fluviului Mississippi, pe teritoriile de azi ale statelor americane Winsconsin și apoi Illinois (1673). A murit undeva în zona Lacului Michigan. Relatarea de călătorie pe care a lăsat-o, *Découverte de quelques pays et nations de l'Amérique septentrionale* (Descoperirea câtorva țări și popoare din America de Nord), a fost publicată abia în 1862.

Mississippi, explorând o parte din cursul acestuia; mai târziu în 1682, Robert Cavellier de La Salle ²¹ a coborât pe fluviu până la vărsare. Aceste expediții au permis imperiului comercial francez să integreze toată regiunea din jurul Marilor Lacuri și, mai la sud, regiunea Illinois, pregătind în același timp terenul pentru fondarea Louisianei. Nordul teritoriului a fost și el explorat: în 1671, părintele Albanel a ajuns pe uscat la Golful James.

4. Așezările de pescuit și Acadia. Dominația Noii Franțe nu se limitează la interiorul continentului, ci se face simțită și pe coasta Atlanticului. Pescuitul de morun — practicat îndeosebi de francezi și de englezi — continuă să reprezinte o activitate foarte importantă, mai ales în Terra Nova. La mijlocul secolului al XVII-lea, flota de pescuit franceză număra 400 de vase și 10 000 de angajați. Fiind o activitate sezonieră, pescuitul nu permitea însă ocuparea sistematică a unui teritoriu vast. Cu toate acestea, pescarii încep să ocupe golfuluțele semănate pe coastele insulei Terra Nova, locuindu-le în perioadele în care practicau uscatul peștelui. Treptat, o populație sedentară puțin numeroasă se instalează în aceste zone. Către 1670 deja, englezii au în jur de 30 de așezări de pescuit concentrate în sud-estul insulei; cea mai importantă dintre acestea, St. Louis, numără 30 de familii, pe lângă numeroșii pescari care-și petreceau iernile acolo. Francezii preferă sudul și nord-estul, principala lor așezare fiind Plaisance, unde și-au instalat, începând din 1660, un guvernator și o

²¹ René Robert Cavellier de La Salle (1643–1687), explorator al spațiului american dintre râurile Ohio și Marile Lacuri (Ontario, Erie, Huron, Michigan). Petrecând multă vreme printre băștinași a ajuns să învețe mai multe limbi și dialecte locale. A murit în cursul unei expediții către Golful Mexic pe care primise însărcinarea să-l cartografieze.

mică garnizoană și unde, spre sfârșitul secolului, se stabiliseră vreo 40 de familii. La acestea se adaugă câteva puncte de pescuit în Acadia*, dar activitatea predominantă în regiune rămâne agricultura. După ce de Monts și-a părăsit postul de la Port-Royal în 1607, negustorii de blănuri au continuat să frecventeze această regiune, revendicată și de englezi, care o numeau Noua Scoție. Începând din 1632, o populație de origine franceză se plantează treptat în împrejurimile Golfului Fundy, îndiguind mlaștinile fertile din regiune; această populație număra 400 de locuitori în 1671 și 1400 în 1700. Port-Royal continuă să fie centrul coloniei, dar apar și alte așezări cu specific agricol, îndeosebi Grand-Pré și Beau-bassin. Uniți de numeroase legături de rudenie, acadienii formează o societate cu trăsături specifice, care se deosebește în același timp și de canadieni și de francezi. Ei sunt însă supuși rigorilor războiului și trec de mai multe ori de sub dominația Franței sub tutela Angliei și *vice-versa*. Deși aparține administrativ Noii Franțe, Acadia nu se bucură din partea autorităților metropolitane de aceeași atenție ca și Canada, ci se dezvoltă într-un ritm propriu, fără să întrețină relații cu valea fluviului Sf. Laurențiu.

II. Canada în secolul al XVIII-lea

La începutul secolului al XVIII-lea, Noua Franță este formată din trei colonii. Cea mai importantă dintre acestea este Canada, adică valea fluviului Sf. Laurențiu, căreia i se adaugă Ținuturile de Sus, adică regiunea Marilor Lacuri.

* Regiune din Noua Franță, care cuprindea peninsula Noua Scoție și o parte din New Brunswick. (Nota redacției)

Cea de-a doua este Acadia, pe care însă Franța o pierde definitiv în 1713, soartă împărțită și de așezările din Terra Nova, cedate Angliei. În regiunea Atlanticului nu-i mai rămân, prin urmare, decât insulele St. Jean și Royale; pe cea dintâi se instalează o populație agricolă, formată în-deosebi din acadieni, iar pe cea de-a doua, la Louisbourg, este ridicată o fortăreață solidă, care va deveni principalul centru al pescuitului francez, precum și unul dintre cele mai importante porturi la mare de pe continent, ajungând să numere 5 000 de locuitori către 1750. Cea de-a treia colonie este Louisiana, fondată, în 1699, de Pierre Le Moyne d'Iberville, originar din Montréal; aceasta nu va căpăta avânt decât în jurul anilor 1720, puțin după aceea fiindu-i anexată regiunea Illinois. În momentul său de expansiune maximă, Noua Franță forma un imens arc de cerc, de la Atlanticul de Nord până la Golful Mexic, înconjurând coloniile britanice. Cu excepția văii fluviului Sf. Laurențiu, dominația franceză asupra acestui teritoriu este însă una destul de relativă.

1. Teritoriul rural. Începând din 1713, Canada cunoaște o însemnată dezvoltare, favorizată de Pacea de treizeci de ani²². Progresele cele mai spectaculoase sunt înregistrate în mediul rural. Datorită unei natalități ridicate, populația crește cu regularitate și ocupă în mod sistematic domeniile de pe malurile fluviului, în vreme ce defrișările contribuie la creșterea producției și a numărului de animale. Grâul reprezintă baza alimentației familiilor rurale, precum și

²² Pacea de treizeci de ani desemnează aici intervalul de calm relativ care domnește în Europa între 1713 (Pacea de la Utrecht, pentru care se poate vedea nota 32) și 1740 (izbucnirea Războiului de Succesiunea la tronul Austriei, vezi nota 33).

principalul mijloc de plată a dijmelor, a datoriilor și a bunurilor de consum procurate de la negustori. Într-o primă fază, surplusul era destinat consumului urban, echipării posturilor de comerț de pe continent și hrănirii trupelor, iar mai târziu o parte avea să fie exportată în insula Royale și în Antile. Populația rurală este încadrată în trei mari instituții. Este vorba, în primul rând, de regimul seniorial, care a stat la baza populării și ocupării teritoriului. În număr de 210 în 1760, domeniile au fost distribuite mai ales nobililor, negustorilor și clericilor. Acești stăpâni au interesul să-și extindă teritoriul și să arendeze, la rândul lor, alte terenuri, ceea ce le aduce diverse venituri, provenite din impozite, rente, taxe pe strămutare²³, taxe pe măcinat (toți proprietarii censitari fiind obligați să macine grânele la moara seniorului). Încetul cu încetul, pe structura seniorială se suprapune o rețea de parohii (110 în 1760), care permit Bisericii să exercite un control mai eficient asupra credincioșilor și care devin unitățile teritoriale recunoscute de localnici. Cea de-a treia instituție este miliția, ai cărei căpitani trec drept șefi locali; pe lângă funcțiile militare pe care le dețin, aceștia sunt și reprezentanții puterii laice în parohiile din care fac parte. În ciuda obligațiilor pe care le au de îndeplinit față de senior și paroh, țăranii canadieni suportă mai puține constrângeri, au de plătit taxe mai puține și mai mici decât țăranii de aceeași condiție care locuiesc în metropolă. Totuși, liber-

²³ Autorul precizează aici câteva dintre dimensiunile formei de organizare senioriale asupra căreia am insistat mai sus (vezi nota 18). Exploatarea agricolă de acest tip se bazau pe mâna de lucru cu statut servil sau semi-servil ale cărei posibilități de strămutare de pe un domeniu pe altul erau limitate, ceea ce se petrecea și în Europa, de unde modelul fusese transplănat. Dreptul de strămutare era obținut prin plata unei răscumpărări.

tatea considerabilă pe care o oferea această țară nouă nu a dus la crearea unei societăți cu adevărat egalitare: nivelul averilor agricultorilor prezintă diferențe însemnate, care se explică prin factori ca vechimea așezării, distanța față de piețele de desfacere, diferențele climatice (care favorizează regiunea Montréal), situația familială. De fiecare dată, teritoriile recent populate sunt dezavantajate în raport cu zonele dezvoltate, colonizate cu mai multă vreme în urmă.

2. Lumea comerțului. Dacă agricultura a devenit activitatea principală în Canada, comerțul cu blănuri a continuat să rămână cea mai profitabilă, în ciuda unei grave crize de supraproducție intervenite — la începutul secolului al XVIII-lea — ca urmare a intensificării transporturilor de blănuri, datorată expansiunii teritoriale din deceniile anterioare și restrângerii pieței europene în timpul războiului²⁴. Cu scopul de a remedia această problemă, autoritățile au decis să închidă agențiile comerciale din vest, ceea ce i-a determinat pe băștinași să înceapă să încheie afaceri cu britanicii. Pentru a consolida alianțele cu amerindienii și a restabili activitatea comercială, agențiile au fost redeschise — începând din 1712 — și au fost instalate garnizoane care să împiedice pătrunderea britanicilor în teritoriu. Încetul cu încetul, poziția francezilor în Ținuturile de Sus s-a consolidat, ceea ce a permis instalarea în regiune a unei populații permanente, îndeosebi la Detroit²⁵, care la 1750

²⁴ Este vorba de Războiul de Succesiune la tronul Spaniei, vezi nota 31.

²⁵ Orașul, înființat de Antoine Cadillac, în 1701, a purtat inițial numele de Fort Pontchartrain (după numele unuia dintre miniștrii lui Ludovic al XIV-lea, controlor general al finanțelor), fiind la acea vreme un important centru francez în regiune.

număra deja 700 de locuitori de origine europeană. După o perioadă de 30 de ani în care ritmul lor fusese încetinit, explorările sunt reluate, mai întâi în direcția fluviului Missouri, apoi către lacul Winnipeg și câmpiile vestice. Comerțul cu blănuri devenise o afacere bine organizată, aflată sub controlul unui mic număr de negustori din Montréal — posesori de autorizații — care echipau convoaiele de comis-voiajori și care lucrau în asociere cu comandanții garnizoanelor din forturile vestice.

Orașul Montréal, la început colonie misionară, devine foarte curând centrul organizator al comerțului cu blănuri și cheia expansiunii către interiorul continentului. De aici pleacă mărfurile și alimentele necesare posturilor comerciale și garnizoanelor, aici ajung baloturile de piei tăbăcite. Tot la Montréal sunt organizate și expedițiile militare. În secolul al XVIII-lea, orașul devine și un important centru de servicii situat în mijlocul unei zone agricole în expansiune. Populația sa, care la începutul secolului număra doar 1 200 de locuitori, atinge 4 000 de locuitori, în 1754. Cel mai important oraș rămâne însă Québec, sediul administrației coloniei și al episcopiei, care adăpostea la 1754 o populație de 6 000 de locuitori. Portul său domină schimburile cu Franța, cu insula Royale și cu Antilele; principalii importatori și exportatori ai țării sunt instalați în acest oraș, centrul unui hinterland agricol ce-și întinde sfera de influență în tot estul canadian, până la îndepărtatele așezări de pescari și de vânători de balene din Gaspésie și din Labrador. Pe lângă negustori, membri ai administrației și o mare parte a membrilor clerului, în cele două orașe mai locuiesc și familiile câtorva zeci de nobili din colonie. Acestora li se adaugă o serie de

meșteșugari care satisfac nevoile curente ale populației urbane; printre ei se află zidari, dulgheri, brutari, cizmari, chiar bijutieri. Începând cu anii 1730, în Québec se dezvoltă și industria de construcții navale, ceea ce le permite comercianților să găsească mai ușor vasele de care au nevoie pentru transportul pe fluviul Sf. Laurențiu și pentru schimburile cu insula Royale și cu Antilele. În deceniul următor, această producție va fi monopolizată de stat, care o va utiliza pentru necesitățile marinei regale. În aceeași perioadă este lansată și producția siderurgică la uzinele Saint-Maurice, aproape de Trois-Rivières, dar această întreprindere nu poate supraviețui în absența unei susțineri financiare însemnate provenind din fondul public. Numărul de meșteșugari este limitat de dimensiunile reduse ale pieței de desfacere din colonie: populația Canadei — care abia depășea 60 000 de locuitori în 1760 — nu era încă suficient de mare pentru a putea susține o diversificare a economiei.

3. Instituțiile. Statul are un rol foarte important în viața coloniei. El exercită controlul asupra societății și asupra economiei prin intermediul unui sistem de reglementări elaborat de intendent. Deși mai puțin aspru decât în Franța, acest sistem presupune limitări ale libertății comerțului și ale autonomiei indivizilor; pe de altă parte, respectarea sa nu e deloc ușor de impus. Statul francez dirijează sistematic spre colonie sume importante destinate cheltuielilor administrației civile, plății salariilor și întreținerii militarilor, precum și construirii de fortificații. Ținând cont de slaba circulație monetară din societate, acest sprijin din partea visteriei regale se dovedește foarte important.

Biserica catolică este una dintre principalele instituții ale țării, în ciuda subordonării sale față de stat²⁶. Ea deține monopolul religios, protestanții fiind în principiu excluși din Noua Franță. Având un episcopat în Québec încă din 1674, Biserica a format treptat un personal clerical care, în pofida unui număr redus de membri, asigura serviciul religios în parohiile rurale și veghea la respectarea normelor religioase și morale.

Biserica este sprijinită de mai multe comunități religioase. Iezuiții ocupă un loc important în orașele și în misiunile din interiorul continentului, iar preoții franciscani reformati²⁷ participă la serviciul parohial. La Montréal, preoții de la seminarul Saint-Sulpice, clerici și nobili în același timp, se bucură de o situație materială de invidiat și de o considerabilă influență în viața socială. Diversele comunități monastice feminine se ocupă de învățământ, de spitale și de serviciile sociale. Aceste instituții dețin însemnate proprietăți urbane, unele dintre ele contând și pe veniturile provenite din administrarea domeniilor. În ținuturile nordice, misionarii sunt instrumentele expansiunii franceze și contribuie la consolidarea alianțelor cu amerindienii.

Societatea canadiană apare deci structurată de o serie de instituții moștenite de la Franța. Cu toate acestea, instituțiile respective capătă contururi specifice în contextul unei țări noi. Diverșii observatori străini remarcă foarte

²⁶ În pofida politicii lui Ludovic al XIV-lea, care a încercat impunerea controlului statului asupra Bisericii, aceasta se bucura totuși de o largă autonomie la nivel administrativ. Această autonomie nu putea fi decât și mai mai mare în Canada, unde pârgurile autorității de stat erau considerabil mai puține și mai laxe.

²⁷ Les Récollets, în original. Aripă a ordinului franciscan, reformată în vremea așa-numitei Reforme catolice, reacție la Reforma inițiată de Martin Luther.

curând o serie de diferențe între canadieni — adică persoanele născute în Canada — și francezi, care se află acolo doar de câțiva ani. Cei dintâi s-au adaptat unui mediu foarte diferit de cel european și au făcut diverse împrumuturi din culturile amerindiene, profitând de libertatea pe care le-o oferea noul continent și afișând un sentiment de apartenență distinct de cel al metropolanilor.

Dezvoltarea Canadei este afectată însă de tensiunea între două tendințe contradictorii. Pe de o parte, nevoile coloniei de a exploata blănurile stimulează o expansiune teritorială însemnată și cheltuirea a numeroase resurse, justificate de considerațiile strategice și politice ale imperialismului francez²⁸. Pe de altă parte, implantarea unei colonii de populare pe malurile fluviului Sf. Laurențiu necesita o concentrare a resurselor cu scopul de a furniza masa critică necesară dezvoltării. Fiecare dintre cele două opțiuni are apărătorii ei printre membrii personalului administrativ al coloniei. Această situație ar fi pus mult mai puține probleme, în cazul în care Canada ar fi fost mai populată. La originea acestei situații se află nivelul scăzut al imigrației franceze (cu atât mai evident prin raportare la valul substanțial de imigranți ce plecau din Anglia către coloniile americane) și care explică și faptul că, la capătul unui secol și jumătate de dominație franceză, Canada este foarte puțin dezvoltată.

²⁸ De fapt, așa-numitul „imperiu comercial francez” nu are nici dimensiunile, nici organizarea și nici eficiența celui englez. Prin „imperialism” nu trebuie să se înțeleagă aici nici realitatea denunțată de mișcările de emancipare națională din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului XX și nici politica de expansiune politică proprie marilor puteri, în sensul marxist-leninist al termenului. În contextul de față, el desemnează dimensiunile politice ale orientării coloniale a Franței, preocupată de hegemonia europeană și mondială.

III. Imperii în conflict

Prezența francezilor în America de Nord nu putea să nu provoace tensiuni în raporturile cu britanicii implantați pe continent, cu atât mai mult cu cât cele două metropole erau rivale în Europa. Concurența comercială și țintele expansiunii teritoriale în America de Nord au provocat, încă din secolul al XVII-lea, conflicte armate care aveau să se amplifice în secolul următor. Regiunea cea mai disputată era aceea a Atlanticului de Nord, unde cele două puteri au căutat să profite de pe urma rentabilelor activități de pescuit. Un al doilea front îl constituia Golful Hudson. La sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, mai mulți exploratori englezi care căutau o cale de trecere dinspre nord-vest au răspândit informații despre această regiune, apoi interesul față de ea a scăzut, până în momentul când a devenit limpede că era și o cale de acces către rezervele de blănuri nord-americane. În 1670, Compania Golfului Hudson a obținut de la Coroana britanică monopolul comerțului și a început să-și instaleze agențiile comerciale pe țărmurile golfului, făcându-le o concurență directă negustorilor francezi în relațiile cu amerindienii din vest. O a treia zonă de conflict s-a deschis o dată cu implantarea coloniilor britanice de-a lungul fațadei atlantice a continentului, primele luând ființă chiar în perioada când Champlain întemeia Québec-ul. Despărțite de Canada prin bariera muntoasă a Appalachilor, aceste colonii nu au fost de la început stânjenite de prezența francezilor, cu excepția coloniilor Massachusetts — implicată în activitățile de pescuit — și New York, care participa la comerțul cu blănuri și beneficia de sprijinul aliaților

irochezi (prima dintre ele viza Îndeosebi Acadia, iar cea de-a doua mai ales Canada). În secolul al XVIII-lea, expansiunea teritorială franceză, mai ales după înțelegerea Louisianei, incomoda extinderea spre vest a unor colonii ca Pennsylvania și Virginia, astfel încât, pe măsură ce veacul înaintează, cele 13 colonii britanice devin tot mai interesate să se unească pentru a-i ataca pe francezi.

1. Războaiele din America de Nord. Între 1689 și 1763, Franța și Anglia s-au confruntat în Europa în patru războaie importante. Pe continentul american, coloniile lor aveau propriile motive de dispută. În mod evident, Franța apare ca fiind net dezavantajată în aceste confruntări, mai întâi din cauza dominației crescânde a Angliei asupra mărilor, cât și din cauza inferiorității numerice a efectivelor franceze în Canada și Acadia — prin comparație cu efectivele coloniilor britanice — și, în fine, datorită imensității teritoriului pe care îl avea de apărut. Pe de altă parte, ea se bucura de câteva atuuri, în special alianțele cu unele grupuri amerindiene, care au sprijinit-o în timpul conflictelor, precum și remarcabila adaptare a coloniștilor canadieni la mediul natural al Americii de Nord. Mai multe dintre victoriile francezilor au fost, de altfel, rezultatul unor raiduri îndrăznețe întreprinse de grupuri mici de amerindieni și de canadieni, acțiuni cunoscute în epocă sub denumirea de „micul război”.

Războiul Ligii de la Augsburg (1689–1697)²⁹, care în

²⁹ Liga de la Augsburg desemnează coaliția europeană (Sfântul Imperiu Romano-German, Olanda, Anglia, Spania) care s-a format împotriva Franței lui Ludovic al XIV-lea (1689). Războiul — cu succese schimbătoare de o parte și de alta — s-a încheiat cu Pacea de la Ryswick (1697) și a avut importante consecințe și peste mări.

America a început încă din 1686, le-a permis canadienilor să ocupe aşezările britanice din Golful Hudson, apoi pe cele din Terra Nova, precum şi să întreprindă câteva raiduri distrugătoare îndreptate împotriva satelor din Noua Anglie şi din colonia New York. În replică, Anglia i-a incitat pe irochezi să lovească aşezările canadiene, mai ales Lachine, în apropiere de Montréal, în 1689. Forţele anglo-americane au cucerit Port-Royal şi au decis să invadeze Canada, în 1690, dar flota lui Phips a eşuat în tentativa sa de a ocupa Québec-ul apărat de guvernatorul francez Frontenac³⁰; între timp, armata terestră care înainta pe lacul Champlain, slăbită de boală şi frământări interne, este nevoită să renunţe la acţiune. Tratatul de la Ryswick (1697) restabileşte situaţia care existase înainte de război. Dar răgazul este de scurtă durată, ostilităţile fiind relansate de Războiul de Succesiune la tronul Spaniei (1701–1714)³¹. Scenariul se aseamănă destul de mult cu precedentul: raiduri canadiene împotriva satelor din Noua Anglie şi ocuparea aşezărilor engleze din Terra Nova. Canada este totuşi scutită de atacurile irochezilor, deoarece aceştia, după semnarea Marii Păci de la

³⁰ Louis de Buade, conte de Palluau şi Frontenac (1622–1698), unul din personajele care s-au ilustrat în istoria Canadei franceze. Numit guvernator general al Noii Franţe (Canada), el a contribuit decisiv la extinderea şi consolidarea stăpânirii franceze în regiune. Destituit în 1682 ca urmare a politicii sale prea autoritare, prezenţa sa a fost considerată determinantă în vremea războiului dintre 1686 şi 1697, în care a jucat un rol important.

³¹ Conflictul izbucneşte în urma morţii, fără urmaşi pe linie masculină, a regelui Carol al II-lea de Habsburg (1700). Profitând de căsătoria sa cu una dintre infantele Spaniei, Ludovic al IV-lea pretinde coroana spaniolă, ceea ce a declanşat reacţia Sfântului Imperiu (Habsburgii austrieci) şi a aliaţilor acestuia (Olanda, Savoia, Anglia), temători de întărirea exagerată a puterii Franţei.

Montréal, în 1701, aleseseră neutralitatea față de cele două mari puteri. Englezii din coloniile nord-americane au ocupat din nou Port-Royal, în 1710, și au lansat, în 1711, o dublă invazie a văii fluviului Sf. Laurențiu: flota condusă de Walker, victimă a unui naufragiu în golf, a fost nevoită să se retragă înainte de a-și fi atins scopul, ceea ce a obligat și trupele de pe lacul Champlain să se întoarcă. Noua Franță era deci din nou victorioasă, dar pentru a-și apăra interesele în Europa, Franța a făcut unele concesii în America. Prin Tratatul de la Utrecht³² (1713), ea ceda Angliei Golful Hudson, insula Terra Nova (unde nu-și menține decât dreptul de pescuit) și Acadia, recunoscând și suveranitatea britanică asupra irochezilor.

Pe termen lung, aceste concesii amenință supraviețuirea Noii Franțe și accentuează presiunile concurenței comerciale. În timpul Păcii de treizeci de ani, Franța și-a propus să consolideze mijloacele de apărare ale coloniilor sale. În 1717, ea începe construirea fortăreței Louisbourg, înconjoară cu ziduri Québec-ul și Montréal-ul, instalează un fort pe lacul Champlain și fortifică mai multe așezări din regiunea Marilor Lacuri. În timpul Războiului de Succesiune la tronul Austriei (1740–1748), la care englezii nu au participat decât începând din 1744, ostilitățile s-au concentrat îndeosebi în împrejurimile lacului Champlain; pe de altă parte, în regiunea Atlanticului, americanii au cucerit

³² Momentul (împreună cu Tratatul de la Rastadt, 1714, între Franța și Sfântul Imperiu) încheie Războiul de Succesiune la tronul Spaniei pecetluind o stare de echilibru de forțe în care Franța deține rolul predominant pe continent, în vreme ce Anglia domină mările. Pe tronul Spaniei se instalează o dinastie franceză (Anjou), dar speranțele de uniune personală ale lui Ludovic al XIV-lea trebuie abandonate, ceea ce îl privează pe regele Franței de preluarea potențialului colonial spaniol.

cu ușurință Louisbourg-ul, în 1745, care a fost însă retrocedat francezilor prin Tratatul de la Aachen³³, în 1748.

2. Războiul de Cucerire. Confruntarea finală dintre Noua Franță și America britanică a avut loc abia o dată cu Războiul de Șapte Ani (1756–1763), pe care unii istorici din Québec îl denumesc Războiul de Cucerire³⁴. Ostilitățile pe teritoriul nord-american începuseră încă din 1754, înainte de a se fi declanșat războiul în Europa. Miza principală era controlul văii fluviului Ohio, regiune revendicată și de francezi și de englezi și ocupată parțial de americanii din Pennsylvania și Virginia. Trupele franceze și canadiene i-au expulzat pe aceștia din urmă, obligându-l pe tânărul George Washington să capituleze, iar în 1755 au ținut piept unei armate britanice. Tot în același an au mai avut loc confruntări și pe lacul Champlain. Între timp, englezii au încercat să-și consolideze pozițiile în Noua Scoție (fosta Acadie), unde au

³³ Războiul este deschis de moartea împăratului Carol al VI-lea, fără urmași pe linie masculină (1740). Tronul îi revine Mariei-Theresa, una dintre fiicele împăratului defunct, pe care unele puteri europene, în special Franța, refuză să o recunoască. La tronul Austriei candidează diverși pretendenți, iar conflictele de interese declanșează un război de uzură, fiecare dintre marile puteri implicate dorind un împărat care să fie în acord cu propriile lor interese. Pacea de la Aachen consfințește alegerea Mariei-Theresa și reglementează raportul de forțe pe continent.

³⁴ Conflict care are la origine tot rivalitățile franco-engleze. La război au participat simultan sau pe rând toate marile puteri ale vremii: Franța, Austria, Rusia, Suedia, Spania, câteva state germane, pe de o parte, respectiv Prusia și Anglia de altă, schimbările de alianțe fiind numeroase. Pacea de la Paris (1763) marchează eșecul politicii franceze, afirmarea Prusiei lui Frederic al II-lea ca mare putere și ascensiunea Rusiei. Franța cedează acum Angliei tot nordul Americii franceze (zona de la est de Mississippi).

fondat, în 1749, orașul Halifax. Ei nu puteau conta pe sprijinul acadienilor, populație care continuase să se dezvolte din 1713 pe teritoriile fertile din jurul Golfului Fundy și care număra 13 000 de persoane la 1750. Acadienii doreau să-și păstreze neutralitatea în conflictul dintre vechii și noii lor stăpâni și refuzau să depună jurământul de supunere față de Coroana britanică. În 1755, conducerea Noii Scoții optează pentru o măsură radicală: deportarea acadienilor și răspândirea lor în diversele colonii engleze. Doar un sfert dintre ei au reușit să se sustragă acestei măsuri, ascunzându-se în păduri sau refugiindu-se în Canada. Operațiunea a continuat până în 1762, atingând și insulele St. Jean și Royale. Această „Mare dezordine” va lăsa urme adânci în memoria colectivă a acadienilor.

În Canada, marile ofensive militare au început în 1756. Trupele franceze comandate de marchizul de Montcalm au raportat victorii pe lacul Ontario, apoi la Carillon, în zona lacului Champlain. Dar situația s-a deteriorat începând din 1758. Guvernul Pitt³⁵ a decis să facă un efort considerabil pentru a cuceri Noua Franță: zeci de mii de oameni provenind din cele mai bune trupe britanice au fost trimise în America, acestora adăugându-li-se un contingent însemnat provenind din milițiile coloniale. Anglia beneficia de o netă superioritate pe mări, ceea ce i-a permis să pună în dificultate aprovizionarea cu hrană a Canadei. Colonia ducea lipsă de alimente, deoarece canadienii, înrolați în miliții sau mobilizați pentru transporturile

³⁵ Este vorba aici de guvernul condus de William Pitt cel Bătrân, important om politic britanic (1708–1778), lider al Partidului Whig. Rolul său în vremea Războiului de Șapte Ani a fost capital pentru Anglia, mai ales prin decizia luată de el de a stabili unul dintre fronturile principale în America, unde francezii s-au dovedit foarte vulnerabili.

turile militare, nu-și mai puteau desfășura activitățile agricole. Louisbourg se predă în 1758. Un an mai târziu, generalul Wolfe asediază Québec-ul, devastând ogoarele din împrejurimi. Pe 13 septembrie, el a reușit să debarce cu trupele sale mai jos de Québec, semănând deruta în rândurile trupelor lui Montcalm, ceea ce a dus la capitularea Québec-ului, cinci zile mai târziu. Această bătălie de pe Câmpiile lui Abraham a însemnat începutul sfârșitului. În ciuda victoriei repurtate de francezi la Sainte Foy, în primăvara lui 1760, înaintarea pe trei fronturi a trupelor anglo-americane nu putea fi împiedicată. Retras la Montréal, guvernatorul Noii Franțe, Pierre de Rigaud de Vaudreuil-Cavagnial, este obligat să capituleze la 8 septembrie 1760. Tratatul de la Paris (1763) confirmă cedarea teritoriului Noii Franțe.

COLONIILE BRITANICE, 1760-1840

După cucerirea Noii Franțe, autoritățile britanice aveau de administrat o populație franceză și catolică, ceea ce a impus un anumit timp pentru a fi pus la punct un regim politic adecvat acestei realități.

I. În căutarea unui cadru politic

1. De la Proclamația regală la Actul din Québec. Începând din 1760 până la confirmarea cedării teritoriului, prin Tratatul de la Paris, populația franceză a fost subordonată unui guvern militar. În 1763, Proclamația regală stabilea un prim guvern civil britanic și impunea legile britanice unei societăți care funcționase până atunci conform cutumei pariziene³⁶. Canada avea să fie numită de aici înainte provincia Québec, iar teritoriul său se limita la valea fluviului Sf. Laurențiu, toată regiunea Marilor Lacuri fiind separată și recunoscută ca teritoriu al amerindienilor. Această ultimă măsură se explică prin dorința Londrei de

³⁶ În epocă, Franța era împărțită în două mari regiuni, în funcție de sistemul de drept în funcțiune: regiunea de drept scris și cea de drept cutumiar. Cutuma pariziană reprezintă sistemul de drept cutumiar care se aplica în regiunea capitalei franceze, considerată domeniul Coroanei și baza de plecare pentru unificarea juridică a regatului. Nu este deci de mirare că teritoriile de peste mări au fost organizate după cutuma pariziană.

a limita expansiunea spre vest a celor 13 colonii americane ale sale și de a dirija surplusul de populație către noua posesiune din nord; o altă explicație este dată și de presiunile exercitate de diversele etnii amerindiene care se uniseră, în 1763, sub conducerea șefului algonkin Pontiac³⁷, pentru a se opune tentativelor de expansiune teritorială ale coloniștilor americani, și ocupând o mare parte dintre așezările vestice ale englezilor, înainte de a fi învinse de trupele britanice. Administrarea provinciei Québec este încredințată unui guvernator, asistat de un Consiliu restrâns, investit cu putere legislativă și executivă și dirijat de la Londra. Autoritățile coloniale doreau să asimileze rapid populația canadiană și să o convertească la protestantism; persoanele care doreau să ocupe funcții publice erau obligate să-și renege religia, lucru pe care, de cele mai multe ori, îl refuzau. În fapt, imigrația pe care autoritățile britanice doreau să o atragă în provincie a fost departe de așteptările oficialităților, iar populația franceză creștea vertiginos, datorită unei natalități ridicate. În aceste condiții, guvernatorii au fost nevoiți să facă unele concesii: astfel, ei au acceptat ca litigiile civile dintre canadieni să fie soluționate după dreptul cutumiar francez și au recunoscut Biserica catolică drept partener de dialog. Eșecul strategiei din 1763 și agitația care începea să se facă simțită în cele 13 colonii³⁸ determină Parlamentul de la Londra să adopte un nou regim constituțional definit, în

³⁷ Șef al indienilor ottawa (de unde și numele viitoarei capitale a Canadei), aliat al francezilor și conducător al coaliției triburilor amerindiene francofile. A fost asasinat în 1769. Numele său este perpetuat prin celebra marcă de automobile americane.

³⁸ Este vorba de coloniile americane ale Angliei care își vor declara independența în 1776.

1774, prin Actul din Québec. Acesta prevedea, în materie de drept, aplicarea codului civil francez și a codului penal englez. Religia catolică era recunoscută oficial, ceea ce le permitea canadienilor accesul la magistraturi și la celelalte funcții publice. Cu toate acestea, Londra refuză să accepte crearea unei Adunări legislative electivă în Québec, pentru că o astfel de instituție ar fi fost dominată de francofoni. De aceea se creează un Consiliu legislativ al cărui membri erau numiți de autoritățile coloniale, printre aceștia numărându-se și câțiva canadieni, care rămân însă minoritari ca număr. Pe lângă aceasta, guvernatorul își rezervă puteri considerabile.

Pentru canadienii de origine franceză, această lege din 1774 reprezintă prima recunoaștere constituțională a caracterului distinct al societății lor. Actul din Québec consimnează și mărirea teritoriului provinciei, prin adăugarea unei părți importante din vasta regiune amerindiană creată în 1763, ceea ce a provocat indignarea celorlalte colonii americane, al căror acces către Marile Lacuri era astfel blocat, și a contribuit la evenimentele ce aveau să conducă la Războiul de independență. Acest război a avut foarte curând repercusiuni în valea fluviului Sf. Laurențiu, pe care insurgenții americani au invadat-o, în 1775. Ei au ocupat Montréal timp de câteva luni, dar au eșuat în tentativa de a cucerii Québec-ul, sosirea întăririlor britanice obligându-i să se retragă, în 1776.

2. Efectele războiului american de independență. Războiul de Independență al Statelor Unite, încheiat în 1783, va avea și alte rezultate, foarte însemnate pe termen lung. Anglia le propune americanilor care i-au rămas credincioși să se stabilească pe terenurile agricole.

Între 40 000 și 50 000 de loialiști³⁹ acceptă această propunere, majoritatea alegând Noua Scoție, dar câteva mii dintre ei se stabilesc în Québec, unii în apropierea zonelor francofone, cei mai mulți pe teritoriile situate la vest de Montréal, unde, până atunci, nu existaseră decât câteva forturi și puncte comerciale răspândite în regiuni dominate de populațiile amerindiene. Pentru prima dată, din 1760, autoritățile coloniale văd îndeplinindu-se proiectul lor de a popula cu britanici valea fluviului Sf. Laurențiu. Nou veniții își formulează curând și revendicările: ei nu doresc să respecte dreptul civil francez, dominant în colonie, și pretind crearea unor instituții parlamentare asemănătoare celor pe care le cunoscuseră anterior.

Londra răspunde acestor revendicări prin Actul constituțional din 1791. Teritoriul provinciei Québec avea să fie împărțit în două colonii distincte: Canada superioară (sudul actualei regiuni Ontario) și Canada inferioară (sudul Québec-ului actual). Cea dintâi cuprinde o populație majoritar anglofonă și este administrată după *Common law* britanică⁴⁰, în vreme ce a doua este francofonă și se supune legilor civile franceze. În fiecare dintre cele două provincii sunt create instituții parlamentare bicamerale, cu o Adunare legislativă electivă și un Consiliu legislativ, ai căror membri sunt numiți de autoritățile britanice.

³⁹ Coloniile americane nu au reacționat unitar la Declarația de independență, iar efortul lor de război a fost diferențiat. Loialiștii desemnează acele grupări care au rămas fidele Coroanei britanice și au continuat să păstreze relațiile de dependență față de metropolă.

⁴⁰ În engleză, în original. *Common Law* s-ar traduce prin *legea pământului, legea comună*, corespunzătoare în plan juridic cu dreptul cutumiar francez. Implantarea ei în Canada urmărea uniformizarea juridică a coloniei și aducerea ei la standardele care funcționau în metropolă.

Guvernatorul (locotenent-guvernator pentru Canada superioară) are drept de veto asupra legilor adoptate de cele două camere și dirijează actul de administrație împreună cu un Consiliu executiv. Acest prim pas către democrație nu înseamnă nici pe departe că Londra renunța la controlul strict asupra afacerilor canadiene, ceea ce va induce tensiuni considerabile între cele două părți.

Revoluția americană nu a avut efecte în Terra Nova, care era prea îndepărtată de teatrul operațiunilor, dar a marcat profund fosta Acadie franceză. Teritoriul său se află în Noua Scoție, mai puțin insula St. Jean, devenită colonie distinctă în 1769 și redenumită Prințul Edward, în 1799. Câteva mii de coloni veniți din Noua Anglie se stabiliseră în Noua Scoție după deportarea acadienilor, dar sfârșitul războiului de independență a adus un număr considerabil de loialiști lipsiți de mijloace de subzistență, printre care câteva mii de foști sclavi negri, care s-au instalat în condiții deosebit de dificile. Pentru a administra mai bine acest aflux de populație neașteptat, Londra a proclamat două noi colonii, în 1784: New Brunswick și Insula Cape Breton (aceasta din urmă unindu-se cu Noua Scoție în 1820). Încă din 1758, metropola a acceptat crearea de instituții parlamentare în Noua Scoție, făcând același lucru și în alte colonii, încă din momentul creării lor (singura care nu avea adunare electivă era insula Cape Breton); ca și în cazul domeniilor canadiene însă, ea a continuat să exercite un control direct prin intermediul guvernatorilor.

Crearea Statelor Unite a pus capăt hegemoniei Marii Britanii pe continent, iar coloniile care i-au rămas fidele au început a fi desemnate sub numele colectiv de America de Nord britanică. Resentimentul provocat de război și de venirea loialiștilor consolidează atitudinea antiamericană

a populației anglofone, care se dovedește profund atașată culturii și instituțiilor britanice. Pe de altă parte, subiectele de fricțiune cu noul vecin din sud nu dispar, îndeosebi cele legate de delimitările frontierelor. Tratatul de la Jay (1794) reglementează definitiv situația regiunii Marilor Lacuri. În 1812, ca urmare a blocadei navale impuse Franței de către Anglia⁴¹, Statele Unite declară război și lansează câteva expediții împotriva coloniilor britanice, mai ales în direcția Canadei superioare; din cauza unei proaste organizări, cele mai multe dintre ele sunt respinse. Tratatul de la Gand restabilește pacea în 1814⁴².

II. Colonii de exploatare și de populare

Ca și în timpul dominației franceze, rolul principal al coloniilor este acela de a furniza materii prime metropolei, în cadrul sistemului mercantilist⁴³; curând, ele vor căpăta și un al doilea rol, și anume acela de a servi drept debușeu

⁴¹ Blocada navală pe care Anglia o impune Franței este o ripostă la blocada continentală prin care Napoleon încercase să sufocă economia engleză. În 1807 Consiliul Privat hotărăște ca toate navele aparținând statelor neutre să facă escală în porturile engleze pentru obținerea licențelor de comerț și pentru plata taxelor de schimb. În felul acesta, britanicii controlau schimburile dintre statele neutre și majoritatea porturilor europene. Acest control a devenit total în 1812, când Rusia și-a deschis porturile navelor comerciale engleze.

⁴² Tratatul de la Gand confirmă granițele dintre America britanică și Statele Unite, doar frontiera Maine–New Brunswick rămânând în litigiu, până în 1842.

⁴³ Doctrină economică bazată pe intervenția masivă a statului în economie și stimularea comerțului extern și a manufacturilor. Promova asigurarea rezervelor monetare și de aur pentru tezaur, rezerve care, după autorii epocii, reprezentau principala bogăție a unui stat.

pentru surplusul demografic al Marii Britanii, accentuat de transformările din agricultură. După valul de loialiști sosiți între 1784 și 1785, numeroși coloniști americani dornici să profite de terenurile gratuite traversează frontiera și se îndreaptă mai ales spre Canada superioară. Începând cu primii ani ai secolului al XIX-lea, creșterea demografică din colonii va fi alimentată mai ales de imigrația provenind din insulele britanice. Sfârșitul războaielor napoleoniene declanșează un însemnat val de migrații, care, într-un interval de 25 de ani, duce spre coloniile nord-americane o jumătate de milion de englezi, scoțieni și mai ales irlandezi. Mulți dintre aceștia sunt doar în trecere, în drumul lor spre Statele Unite, dar un număr important se stabilesc în New Brunswick, în Canada inferioară și mai ales în Canada superioară. Adăugându-se la însemnatul spor natural al francofonilor, acest aport de populație duce la o creștere considerabilă a numărului de locuitori ai vechii colonii a Canadei, care evoluează de la 70 000 în anii imediat următori cuceririi, la 637 000 în 1825, depășind pragul de un milion (dintre care circa 60% în Canada inferioară) la sfârșitul anilor 1830. La rândul lor, coloniile de pe teritoriul fostei Acadii numără 20 000 de locuitori în 1776 și de zece ori mai mult în 1825; acestora li se adaugă cele 40 000 de persoane care trăiau în Terra Nova în 1825.

1. Exploatarea resurselor naturale. Comerțul cu blănuri, perturbat de Războiul de Cucerire, se restabilește după 1760. Scoțienii instalați la Montréal profită de libertatea comerțului decretată de autoritățile britanice și desfășoară o serie de activități foarte dinamice; dispunând de mijloace superioare, ei sfârșesc prin a-i elimina treptat

de pe piață pe negustorii canadieni. În 1776, principalii negustori din Montréal își reunesc forțele creând Compania Nord-Vestului, care va domina curând schimburile cu amerindienii și își va extinde, tot mai departe, rețeaua de agenții de comerț la distanță, continuând explorarea teritoriului începută pe vremea regimului francez. Înainte de sfârșitul secolului al XVIII-lea, oamenii Companiei ajung la Oceanul Arctic pe fluviul Mackenzie și, apoi, pe coasta Pacificului. Orașul Montréal devine astfel centrul unui adevărat imperiu comercial care acoperă toată partea nord-vestică a continentului. Concurența tot mai serioasă din partea Companiei Golfului Hudson dovedindu-se costisitoare, în 1821 are loc fuzionarea celor două întreprinderi, fuzionare care se realizează în folosul celei din urmă. Din acest moment, comerțul cu blănuri va avea ca unic punct de plecare Golful Hudson; uriașul teritoriu cuprins între Canada superioară și Pacific va fi administrat ca o colonie privată și nu va mai întreține nici un fel de relații cu celelalte așezări britanice din America de Nord. Peștele, celălalt produs principal de export, rămâne în continuare în centrul preocupărilor locuitorilor de pe coasta Atlanticului. Ca urmare a populării insulei Terra Nova, a Noii Scoții și a New Brunswick-ului, pescuitul sedentar capătă o tot mai mare amploare. Îndeletnicire principală a mii de pescari stabiliți în micile sate de pe coastă, această activitate se dovedește adesea neîndestulătoare pentru a asigura supraviețuirea celor care o practică, de cele mai multe ori în condiții deosebit de aspre. Cei ce profită cu adevărat de pe urma ei sunt câțiva negustori puternici, care dețin monopolul exportului și al comercializării producției și care le vând pescarilor produsele meșteșugărești de care au nevoie.

De la începutul secolului al XIX-lea, un alt produs de bază se adaugă produselor de export tradiționale. În timpul războaielor napoleoniene, Anglia, nevoită să-și întreprindă aprovizionarea cu lemn din zona Mării Baltice, s-a îndreptat către coloniile nord-americane și vastele lor păduri, foarte puțin exploatate până atunci. Pentru a asigura continuitatea pe termen lung a acestei noi activități, guvernul englez a stabilit prețuri preferențiale pentru lemnul provenind din colonii, compensând costurile de transport mai ridicate. Astfel, în Canada inferioară și în New Brunswick, exploatările forestiere devin o activitate foarte importantă, furnizând principalul produs de export. Pentru această activitate era necesară o mână de lucru considerabilă, recrutată din rândurile imigranților irlandezi și ale agricultorilor canadieni de origine franceză. Tăierea copacilor este o activitate sezonieră, practică pe timpul iernii. O dată cu venirea primăverii, plutele de bușteni sunt coborâte pe fluvii și râuri până în porturile unde se face îmbarcarea pe vase: Québec, în Canada inferioară, sau St. John în New Brunswick, centre în care se desfășoară o activitate intensă pe tot timpul verii. Cererea de vase pentru transportul spre Anglia este atât de mare, încât determină în aceste porturi o dezvoltare importantă a construcțiilor navale, industrie care profită de abundența lemnului. Într-o primă fază sunt exportati bușteni tăiați grosolan, dar, începând cu anii 1830, antreprenorii instalează joagăre la gurile râurilor, destinate producției de scânduri și grinzi. Este limpede deci, că efectele de ansamblu pe care le au exploatările forestiere la nivelul creării de locuri de muncă și al investițiilor sunt mult mai importante decât acelea rezultate din comerțul cu blănuri.

2. Expansiunea lumii rurale. Numărul mare de imigranți sosiți în Canada îi dau acestei colonii înfățișarea unui uriaș front de pionierat. Noii locuitori se concentrează la început, pe cursul superior al fluviului Sf. Laurențiu și în apropierea cascadei Niagara, apoi se răspândesc de-a lungul lacului Ontario și se îndreaptă, în fine, spre vest și spre nord. Fiind obligați să înceapă prin a defrișa teritoriul, ei au nevoie de câțiva ani și de o muncă foarte dură până ce ajung să producă suficient ca să-și poată hrăni familiile și de încă și mai mult timp până la apariția unui surplus care să poată fi comercializat. Pentru început, duc o viață modestă, fiind nevoiți să se mulțumească, de cele mai multe ori, cu mici căsuțe din bârne. În primul sfert al secolului al XIX-lea, zonele colonizate de mai multă vreme ating un anumit nivel de îndestulare, iar frontul de pionierat se deplasează spre interiorul continentului. Canada superioară, a cărei economie se bazează aproape exclusiv pe agricultură, are o producție excedentară și exportă în Marea Britanie o cantitate, din ce în ce mai mare, de grâne. Satele se înmulțesc și oferă populației rurale o gamă tot mai largă de servicii.

În Canada inferioară, trecerea sub dominația britanică le oferă țăranilor deja instalați noi piețe de desfacere, ceea ce duce la o creștere a exporturilor de grâu și la îmbunătățirea nivelului de trai, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Creșterea demografică rapidă a francofonilor provoacă expansiunea teritorială și obligă la noi defrișări pe domeniile luate în exploatare, determinând și întemeierea a numeroase sate noi. Situația se schimbă însă la începutul secolului al XIX-lea. Exporturile înregistrează o scădere bruscă, deoarece cultivatorii își reduc

producția de grâu pentru a practica o agricultură mixtă, destinată în principal pieței interne și mai ales consumului orașelor. În zonele recent populate predomină agricultura de subzistență, căreia i se adaugă muncile forestiere în pădure, sursă suplimentară de venituri. Pe de altă parte, terenurile fertile din valea fluviului Sf. Laurențiu sunt deja complet ocupate, astfel încât noile generații întâmpină dificultăți în a se stabili, iar aceasta face să se îngroașe rândurile muncitorilor agricoli sezonieri. Această presiune demografică, precum și recoltele proaste din anii de după 1830 duc la apariția unei stări de criză în lumea rurală din Canada inferioară și generează o profundă tensiune socială.

Agricultura nu este la fel de importantă în coloniile atlantice; doar insula Prințul Edward și unele zone din Noua Scoție pot produce în surplus, această producție suplimentară fiind comercializată pe plan local. În rest, pescarii și muncitorii forestieri practică o agricultură de subzistență, condiționată de puținul timp care le rămâne după îndeplinirea celorlalte activități.

3. Noile rețele de schimb. Dezvoltarea exporturilor canadiene permite apariția unei clase de negustori — cel mai adesea de origine engleză sau scoțiană — care controlează comerțul internațional al țării, în asociere cu firme din metropolă. Profitând de creșterea populației și de formarea unei piețe interne tot mai largi, acești comercianți importă tot mai multe produse meșteșugărești din Marea Britanie, pe care le distribuie printr-o rețea de vânzători rurali. Fluviul Sf. Laurențiu rămâne cea mai însemnată cale de circulație a mărfurilor, dar rezezișurile

presărate pe cursul său între Montréal și Canada superioară îngreunează navigația. Dacă negustorii de blănuri se foloseau de bărcile ușoare din scoarță de copac — care la nevoie puteau fi transportate pe uscat, pentru a ocoli locurile primejdioase — acestea se dovedesc inadecvate pentru transporturile masive pe care le presupune o economie mai diversificată. De aceea, în anii 1820, începe amenajarea unei căi navigabile, prin construirea de canale.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, Québec-ul continuă să fie cel mai mare oraș al țării și reunește unii dintre cei mai importanți negustori; treptat, Montréal-ul, poartă de intrare în Canada superioară, se impune ca principal centru metropolitan al unei regiuni al cărei centru de greutate se deplasează constant către vest. Montréal, care număra doar 9 000 de locuitori în 1800, ajunge să depășească 30 000 în 1830, devenind astfel mai mare decât Québec-ul. Negustorii — aflați în fruntea a ceea ce un istoric numea „imperiul comercial de pe fluviul Sf. Laurențiu” — controlează principalele rețele de schimb și creează prima bancă din țară, în 1817. Dezvoltarea pieței interne stimulează și producția artizanală, mai ales în sectoarele pielăriei, prelucrării lemnului și metalelor sau în cel al conservării alimentelor.

III. Rezistența canadienilor francezi

În ciuda diferențelor considerabile care separă diversele colonii din America de Nord, acestea au în comun o moștenire lingvistică și culturală care le leagă de patria de

origine. Situația este diferită în ceea ce privește populația de origine franceză din Canada inferioară, care se dezvoltă într-o manieră distinctă, păstrându-și propriile caracteristici culturale. Această situație conduce, inevitabil, la conflicte de putere, care reprezintă o sursă de tensiuni tot mai însemnată.

1. Biserica catolică. După cucerirea din 1760 și plecarea administrației, ofițerilor și negustorilor francezi, Biserica catolică devine principala instituție proprie populației canadiene, dar și un interlocutor privilegiat al autorităților britanice. Slăbită de o serie de plecări și de moartea episcopului său în 1760, ea trebuie să aștepte până în 1766 pentru a putea avea un nou episcop. Cuceritorii interzic extinderea comunităților religioase masculine, dar nu impun nici un fel de restricții comunităților feminine și nici personalului religios din parohii. Alegerea episcopilor și a preoților este controlată și ea îndeaproape. Pentru a-și apăra drepturile obținute, ierarhii catolici adoptă o politică de strânsă colaborare cu autoritățile britanice, transmițând către populație mesajul acestora și predicând supunerea. În timpul războiului american de independență, apoi în timpul războiului dintre 1812 și 1814, ei se situează deschis de partea Marii Britanii. Strategia se dovedește efecace și conduce la o slăbire a controlului guvernamental. Datorită rețelei sale de parohii, în care preoții au o mare influență, Biserica este cea care deține practic controlul asupra populației. Creșterea numărului de clerici nu este însă proporțională cu creșterea populației, ceea ce face ca distribuția lor să fie inegală în teritoriu, preoții plângându-se

de decăderea moralei. În primele decenii din secolul al XIX-lea preoțimea trebuie să se adapteze și la apariția unei noi elite care caută să-și impună influența asupra maselor.

2. Expresia unei revendicări politice. După 1760, clasa superioară a societății canadiene se limitează la proprietarii de domenii (seniori) și la câteva zeci de negustori, grupați mai ales în orașe. Încetul cu încetul însă apare o nouă elită formată, pe de-o parte, din avocați, notari și medici provenind din mediul rural și, pe de altă parte, din comercianți locali. Ei își oferă serviciile unei clientele majoritar francofone și sunt prezenți mai ales în sate, dar și în orașe precum Québec și Montréal, afirmându-se ca purtătorii de cuvânt ai poporului canadian (vreme îndelungată, francofonii au păstrat apelativul de canadieni, desemnându-i pe noii lor compatrioți prin termenul de englezi). Crearea unei Adunări legislative, în 1791, a pus la dispoziția acestora o nouă scenă pentru a-și desfășura revendicările. De la începutul secolului al XIX-lea, membrii acestei elite domină Adunarea și întemeiază Partidul Canadian, care va deveni, în 1827, Partidul Patriot. Deși dețin majoritatea parlamentară, ei nu au acces la putere, deoarece cea de-a doua cameră, Consiliul legislativ, precum și Consiliul executiv, se află sub controlul guvernatorului, care face numirile de membri. Partidul Canadian și succesorul său formulează deschis revendicarea națională, în numele poporului canadian de origine franceză, care reprezenta peste 80% din populația Canadei sudice. Inspirându-se din principiile liberalismului și ale democrației, aceste formațiuni cer o reformă politică

menită să treacă puterea în mâna majorității și pretind în mod special crearea unui Consiliu legislativ electiv, precum și acordarea responsabilității ministeriale. Pe plan economic, ele urmăresc protejarea intereselor micilor producători agricoli — măsură de rezistență în fața marilor comercianți din Montréal, preocupați îndeosebi de dezvoltarea comerțului internațional. Subiectele de tensiuni sunt numeroase: votarea creditelor pentru cheltuielile administrației, taxele și drepturile vamale, rolul politic al înalților funcționari, sistemul de învățământ. Adunarea legislativă devine un câmp de luptă pe care se confruntă două tabere: pe de o parte, majoritatea canadienilor francezi și unii deputați anglofoni reformiști, pe de altă parte negustorii și funcționarii englezi sprijiniți de unii francofoni apropiați puterii.

3. Revoltele din 1837–1838. Criza politică se accentuează în anii 1830 și duce la un blocaj al instituțiilor. Partidul Patriot, condus de Louis-Joseph Papineau⁴⁴, propune Adunării, în 1834, cele „92 de Rezoluții”, care includ totalitatea doleanțelor și revendicărilor acestei formațiuni politice, reprezentând un adevărat program de autonomie politică. Această radicalizare face ca un număr de deputați francofoni moderați să se desprindă de mișcare. Autoritățile coloniale se arată dispuse să facă unele concesii și numesc o majoritate de canadieni francezi în cele două consilii, dar refuză să cedeze controlul țării, aceasta fiind o măsură care ar fi amenințat interesele superioare ale colonizării britanice, mai ales în

⁴⁴ Om politic canadian (1786–1871), unul dintre cei mai îndârjiți lideri ai autonomiei politice a Canadei francofone.

Canada superioară. Ca urmare, deputații patrioți decid să facă apel la opinia publică și organizează, în primăvara și vara anului 1837, o campanie de adunări publice care, pe fondul unei crize agricole, mobilizează mai ales populația rurală din regiunea Montréal. Pe de altă parte, negustorii anglofoni și canadienii loiali Coroanei britanice se pregătesc pentru confruntare. Tensiunea crește, iar în toamna lui 1837 guvernatorul decide să-i aresteze pe cei mai însemnați șefi patrioți, dintre care unii se refugiază în Statele Unite. Țăranii din valea râului Richelieu și din regiunea Deux Montagnes pun mâna pe arme; ei se ciocnesc cu trupele britanice și cu voluntarii loialiști la St. Denis, St. Charles și St. Eustache. Revolta este repede înecată în sânge, câțiva lideri fiind exilați în Bermude. Un an mai târziu izbucnește o nouă revoltă armată, în parohiile situate la sud de Montréal, care va avea aceeași soartă ca și precedenta. De această dată, 12 patrioți sunt spânzurați și alți 60 sunt exilați în Australia. Tensiunea se răspândește astfel și în Canada superioară, unde reformiștii obțin majoritatea în Adunarea legislativă în 1834 și cer, la rândul lor, un guvern responsabil⁴⁵. În 1837, partizanii reformiști pornesc din nou la luptă sub conducerea lui William Lyon Mackenzie⁴⁶, dar mișcarea este repede înăbușită și 20 de rebeli sunt executați.

Revoltele dintre 1837 și 1838 din Canada inferioară

⁴⁵ Responsabilitatea ministerială, invocată și mai sus, reprezintă datoria guvernului, în bloc sau prin miniștrii de resort, de a răspunde interpelărilor Adunării legislative (Parlamentul) în probleme de politică internă și externă.

⁴⁶ Om politic canadian de origine scoțiană (1795–1861), directorul ziarului „Colonial Advocate” (1824), în paginile căruia critica politica britanică colonială. După 1837 s-a refugiat în SUA.

marchează eșecul primei mișcări prin care francofonii își revendicau autonomia politică. Acesta este, în același timp, și un eșec al noii elite care-și disputa cu clerul poziția dominantă în societatea canadiană franceză. Poziția radicală a Partidului Patriot a provocat, de altfel, scindarea acestei elite. Biserica catolică, care se opusese cu strășnicie mișcării insurecționale, iese învingătoare din confruntare, ceea ce o va ajuta să-și consolideze poziția în deceniile următoare.

4. Misiunea lui Durham. În 1838, Lordul Durham, un liberal englez, este numit guvernator și este însărcinat să ancheteze situația din cele două colonii canadiene. Raportul său reprezintă un jalon foarte important în istoria constituțională a Canadei, recunoscând temeinicia revendicării politice comune a celor două colonii, și anume obținerea responsabilității ministeriale. El menționează și că în Canada inferioară lupta era, înainte de toate, una națională, urmărind constituirea unei republici canadiene franceze, soluție ce contravenea intereselor superioare ale Imperiului britanic. Durham optează în favoarea soluției asimilării acestui „popor fără istorie și fără literatură”, care, după părerea lui, nu avea nici un viitor ca și colectivitate. Planul sugera o asimilare treptată, pe măsură ce imigrația britanică avea să transforme structura etnică a populației, așa cum se întâmplase în Louisiana. Între timp, el le propunea canadienilor statutul politic de minoritate, prin unirea celor două colonii.

Raportul lui Durham duce la adoptarea de către Parlamentul englez a Actului de unire (1840) prin care, în urma unificării Canadei superioare și a Canadei inferioare,

ia naștere provincia Canada. Fiecare dintre cele două părți are un număr egal de deputați și de consilieri legislativi, cu toate că populația Canadei superioare este mai puțin numeroasă. Astfel, prin aportul demografic al anglofonilor din Canada inferioară, reprezentanților acestui grup le este asigurată majoritatea. Engleza devine singura limbă oficială la nivel legislativ, dar Canada inferioară își păstrează dreptul civil francez. Londra nu acceptă totuși recomandarea lui Durham în legătură cu subiectul responsabilității ministeriale.

REORGANIZAREA AMERICII DE NORD BRITANICE, 1840-1867

Unirea Canadei nordice și a Canadei sudice le-a permis britanicilor să-i plaseze pe canadienii de origine franceză în poziție de minoritate și a favorizat dezvoltarea economică a celui mai populat teritoriu britanic din America de Nord. Această inițiativă a avut drept consecință și apariția unor noi tensiuni politice, care au făcut ca această colonie să devină una dificil de guvernat. Era deci nevoie să fie creat un nou cadru politic: o federație a coloniilor britanice din America de Nord, însoțită de redefinirea relațiilor cu Imperiul britanic.

I. Slăbirea relațiilor cu Imperiul și apropierea de Statele Unite

Marea Britanie, al cărei statut de cea mai mare putere economică a lumii devenise incontestabil, a renunțat la sistemul său mercantilist vechi de două secole, convertindu-se, în anii 1840, la liberul schimb⁴⁷, proces pe care l-a

⁴⁷ Liberul schimb este doctrina economică impusă de opera economistului scoțian Adam Smith (1723-1790) care, în lucrarea *Cercetări asupra naturii și cauzelor avuției națiunilor* (1776) critica intervenția statului în dirijarea activității economice și susținea libertatea completă a schimburilor comerciale.

completat prin abolirea Legilor navigației⁴⁸, în 1849. Această înnoire seamănă îngrijorare în coloniile din America de Nord, ale căror principale produse de export, lemnul și grâul, pierdeau astfel protecția vamală de care beneficiaseră pe piața engleză. Descumpăniți, oamenii de afaceri din Montréal lansează un manifest prin care cereau anexarea la Statele Unite. Această mișcare se stinge însă cu repeziciune, catastrofa preconizată neavând, până la urmă, loc. Produsele coloniale continuă să găsească piețe de desfacere în Marea Britanie și, în plus, încep chiar să-și facă loc la sud de frontieră. Dezvoltarea rapidă a Statelor Unite face să crească cererea de materii prime canadiene, care pot fi transportate cu mai mare ușurință datorită îmbunătățirii navigației pe fluviul Sf. Laurențiu și construirii de căi ferate spre sud. Această nouă situație obligă Marea Britanie să semneze, în numele coloniilor sale, Tratatul de reciprocitate cu Statele Unite (1854), care prevede liberul schimb pentru lemn, produse agricole și pește, libera navigație pe fluviul Sf. Laurențiu, precum și accesul celor doi parteneri la pescăriile de coastă situate la nord de paralela de 36°. În primii zece ani ce au urmat semnării tratatului, exporturile canadiene către Statele Unite au înregistrat o creștere semnificativă, care pare însă a fi mai degrabă rezultatul creșterii cererii americane, îndeosebi pe perioa-

⁴⁸ Autorul se referă la Actele de navigație adoptate de Oliver Cromwell în 1651. Este vorba de măsuri protecționiste care vizau îndeosebi eliminarea concurenței olandeze, la vremea aceea redutabilă pentru Anglia. Actele interziceau vânzarea în Anglia și în coloniile engleze a bunurilor transportate de alte nave decât cele sub pavilion englez sau aparținând statelor producătoare. Măsura lovea dur în comerțul de tranzit și în cărașia practicate de olandezi.

da războiului civil, decât al tratatului însuși. Acesta este, de altfel, abrogat de Statele Unite în 1866, ca urmare a presiunilor din partea mediilor de afaceri adeptе ale protecționismului. Rolul Canadei ca furnizor de materii prime pentru vecinul său din sud rămâne, cu toate acestea, unul bine definit și va continua să se dezvolte și în perioada următoare, în ciuda reculului provizoriu provocat de abolirea liberului schimb.

Redefinirea situației Canadei în sânul Imperiului britanic nu se limitează la schimburile economice. Începând din anii 1840, Marea Britanie recunoaște autonomia internă a coloniilor nord-americane acordând guvernelor locale responsabilitatea față de propriile parlamente. Ea păstrează însă controlul asupra relațiilor externe, deși caută să renunțe treptat la responsabilitățile militare ce-i reveneau. Pe de altă parte, se încearcă relaxarea tensiunilor care marcau relațiile cu Statele Unite, prin soluționarea litigiilor de frontieră, încă prezente în est (1842) și în vest (1846). Alte dificultăți se fac simțite în timpul Războiului de Secesiune⁴⁹, atunci când Nordul acuză Anglia că ar fi pactizat cu Sudul; pentru Marea Britanie acesta reprezintă un motiv în plus pentru a susține realizarea unei federații a coloniilor, în scopul de a le întări și a le apăra în fața unui vecin puternic.

⁴⁹ Conflict intern în SUA (1861–1865), declanșat de asasinarea președintelui Abraham Lincoln, adept al abolirii sclaviei negrilor. Războiul a opus statele din Sud (Confederația), a căror economie axată pe agricultură domenială folosea pe scară largă munca sclavilor, statelor nordice, care susțineau abolirea sclaviei, și s-a încheiat cu victoria nordicilor.

II. Canada Unită

1. Obținerea responsabilității ministeriale. Regimul impus prin Actul de unire din 1840 este aplicat începând din anul imediat următor, prin organizarea de alegeri pentru noua Adunare. Guvernatorul Charles Poulett Thomson se ocupă personal de administrarea coloniei și procedează la diverse manevre fățișe pentru a reuni o majoritate parlamentară, altminteri fragilă. El îi exclude din Consiliul de miniștri pe canadienii de origine franceză, a căror primă reacție este să se opună cu vigoare noii constituții. O schimbare de atitudine se conturează însă destul de repede în rândul reformiștilor francofoni, conduși acum de Louis-Hippolyte La Fontaine; ei vor accepta noul cadru constituțional căutând să profite de el în măsura posibilului. Având drept obiectiv să obțină responsabilitatea ministerială, ei încheie o alianță cu reformiștii anglofoni conduși de Robert Baldwin; împreună reușesc să constituie o majoritate parlamentară. Ca urmare a morții accidentale a lui Thomson, noul guvernator, Charles Bagot, începe să se arate mai conciliant și acceptă realitatea politică, admițându-i pe cei doi șefi reformiști în guvernul din 1842; succesorul său, Charles Metcalfe refuză însă în numele Londrei să acorde responsabilitatea ministerială. Rămas fără sprijinul reformiștilor, acesta organizează alegeri în 1844, în urma cărora obține o slabă majoritate parlamentară. Totuși schimbarea de guvern din Anglia a determinat o reorientare a politicii coloniale, astfel încât după alegerile din 1847, câștigate de reformiști, guvernatorul, Lord Elgin, îi însărcinează pe Baldwin și La Fontaine să formeze un nou minister; recunoașterea responsabilității ministeriale va fi dobândită puțin după

aceea. În 1848, canadienii de origine franceză obțin și abolirea unei prevederi injuste care fusese impusă în 1840: limba franceză avea să fie recunoscută, în aceeași măsură ca și limba engleză, în Parlamentul canadian.

Astfel, datorită unei puternice solidarități cu deputații lor, francofonii au reușit să împiedice atingerea unuia dintre obiectivele Uniunii, și anume asimilarea lor. Deși sunt obligați să se mulțumească cu statutul de minoritari, ei reușesc să ocupe un loc important pe eșichierul politic, contribuind la constituirea unui guvern responsabil. Noua constituție nu a reușit însă să șteargă distincțiile dintre cele două foste colonii, Canada superioară sau de vest și Canada inferioară sau de est, fiecare continuând să-și afirme specificitatea, guvernul devenind unul bicefal, îndeosebi pentru postul de prim ministru și pentru sectoarele justiției și educației.

Odată obținută responsabilitatea ministerială, în timpul deceniului următor are loc reorganizarea forțelor politice. Disensiunile interne intervenite în rândurile reformiștilor duc la formarea a două grupuri radicale, care se inspiră din ideile liberale și-și propun să accelereze democratizarea instituțiilor: este vorba despre gruparea *Clear Grits*⁵⁰ în Canada vestică și de Partidul „roșilor” în Canada estică. Moștenitori ai lui Louis-Joseph Papineau, „roșii” cer separarea Bisericii de Stat, ceea ce le atrage mânia clerului catolic, care combate energic difuzarea ideilor liberale în Canada franceză. Începând din 1854, o nouă alianță între reformiștii moderați și conservatori duce la constituirea

⁵⁰ În engleză, în original; literal „Cremene pură”, vrând să desemneze opțiunea de rezistență în fața guvernului britanic pe care și-o propunea linia lor politică.

Partidului Liberal-Conservator, condus de John A. Macdonald și de George-Etienne Cartier, formațiune care va domina Parlamentul vreme de zece ani. Disciplina de partid fiind încă slabă, sprijinul de care se bucură liberal-conservatorii variază în funcție de conjunctură, ceea ce determină o instabilitate guvernamentală crescândă. Din 1858, partidul se menține la putere datorită unei puternice majorități întrunite în Canada estică, fiind minoritar în Canada vestică, unde gruparea *Clear Grits* obține majoritatea voturilor. Aceasta din urmă denunță *the French domination*⁵¹ rezultată în urma voturilor reclamă *the rep by pop*⁵², un mod de reprezentare care să reflecte componența demografică a fiecărei părți a coloniei. Puternica imigrație din anii 1840 îi va permite Canadei vestice să depășească, în privința numărului de locuitori, Canada estică, astfel încât egalitatea de reprezentare impusă prin Actul de unire, care la început jucase în favoarea sa, sfârșește prin a o dezavantaja. Membrii grupării *Clear Grits* devin tot mai convinși că federalizarea reprezenta soluția pentru problemele politice din Canada.

2. O eră de transformări economice și sociale. În ciuda acestor dificultăți, guvernele au adoptat de-a lungul anilor o serie de legi cu profunde urmări economice, sociale și politice. Cu sprijinul Londrei, Uniunea a contribuit la crearea unei capacități financiare a statului canadian, superioară celei a fostelor colonii, ceea ce i-a permis să realizeze importante programe de lucrări publice.

⁵¹ În egleză, în original; literal „dominația franceză”.

⁵² În engleză, în original; literal „reprezentare proporțională”.

Construirea de drumuri și poduri, de birouri de poștă, de clădiri administrative și alte edificii guvernamentale relevă un nivel de dezvoltare și de organizare superior. Cea mai mare parte a eforturilor se concentrează însă în direcția dezvoltării mijloacelor de transport. În anii 1840, canalele de pe Sf. Laurențiu au fost extinse și puse sub o administrație unică, ceea ce a dus la îmbunătățirea simțitoare a navigației. În anii 1850, atenția edililor se concentrează asupra căilor ferate. La începutul deceniului, rețeaua feroviară canadiană număra 100 de kilometri; zece ani mai târziu, ea atinge aproape 3 000 de kilometri. Statul subvenționează cu generozitate construirea de către întreprinderile private a unei mari părți din aceste noi linii, cu atât mai mult cu cât numeroși miniștri și deputați erau administratori sau acționari ai societăților feroviare. Cel mai ambițios proiect, acela al Marelui Trunchi, presupunea construirea unei căi ferate care să traverseze cele două părți ale țării, de la vest spre est, de la Sarnia, în Canada vestică, până la Rivière-du-Loup, în Canada estică, cu o ramificație spre Portland, în statul american Maine. Cu toate că acest proiect apăsa considerabil asupra datoriei externe canadiene, el presupunea scoaterea din izolare a unor regiuni ale țării și o mai rapidă circulație a oamenilor și mărfurilor. Diverse alte căi de comunicație conectau marile centre urbane cu rețelele feroviare americane și contribuiau la expansiunea comerțului continental.

În 1854, Parlamentul canadian soluționează două probleme care făceau de multă vreme obiectul unor discuții înverșunate, punând capăt regimului rezervelor funciare instituite în beneficiul clerului anglican din

Canada vestică și abolind regimul seniorial, în vigoare încă din epoca Noii Franțe într-o parte din teritoriul Canadei estice. Piața funciară este astfel eliberată de o sumă importantă de constrângeri, într-o perioadă de cerere foarte intensă. Populația țării, numărând puțin peste 1 milion de locuitori în 1840, urcă spectaculos la 2,5 milioane în 1861. Până la jumătatea anilor 1850, imigrația aducea în fiecare an zeci de mii de nou veniți, mai ales din Regatul Unit, printre care se aflau foarte mulți irlandezi alungați din țara lor de Marea Foamete⁵³. Aceștia se stabilesc mai ales în Canada vestică, unde colonizarea agricolă progresează cu repeziciune. Producția crește spectaculos, surplusul fiind canalizat către piețele externe. În Canada estică, sporul demografic este asigurat îndeosebi de natalitatea ridicată a canadienilor de origine franceză. Cum cele mai bune terenuri din valea fluviului Sf. Laurențiu erau ocupate de multă vreme, suprapopularea rurală devine o problemă socială de amploare și provoacă un val de migrări înspre Statele Unite, fenomen care va continua vreme de aproape un secol. Agricultură canadiano-franceză este în criză și se caută soluții prin ameliorarea tehnicilor agricole și exploatarea mai eficientă a regiunilor îndepărtate, unde terenurile erau mai puțin productive.

O schimbare importantă are loc și în lumea urbană: după ce, vreme de câteva decenii, populația satelor crescuse mult mai repede decât aceea a orașelor, asistăm acum la situația inversă, datorită înmulțirii orașelor și

⁵³ Fenomen care a zguduit societatea irlandeză, Marea Foamete s-a datorat unei boli care a afectat culturile de cartof — aliment de bază al populației irlandeze. Foametea a determinat o intensă emigrație, mai ales către America de Nord și Australia.

târgurilor. Guvernul creează un sistem de instituții municipale, permițându-le astfel colectivităților locale să-și administreze singure dezvoltarea. În Canada vestică se conturează treptat o adevărată ierarhie urbană, de la centre regionale până la numeroasele sate reunind populația rurală; Toronto se afirmă ca orașul cel mai important. În Canada estică, rețeaua urbană era dominată de multă vreme de Québec și Montréal, această polarizare foarte puternică împiedicând dezvoltarea centrelor mijlocii. Montréal devine metropola Canadei și depășește, în 1861, pragul de 90 000 de locuitori; cheiurile sale sunt un adevărat furnicar, iar oamenii de afaceri locali se află în fruntea celor mai mari întreprinderi din țară.

Dezvoltarea orașelor se datorează nu numai avântului activității comerciale, ci și unei prime etape de industrializare a țării. Nevoia de prelucrare a materiilor prime explică înmulțirea fabricilor de cherestea, a morilor, a fabricilor de bere, a tăbăcăriilor. Dezvoltarea transporturilor stimulează construcțiile navale, fabricarea de material rulant, de șine și de alte produse din fier și oțel. Cererea din partea pieței interne aflate în expansiune justifică înlocuirea importurilor cu o producție locală de încălțăminte, de haine, mobilă și unelte diverse. Din 1857, guvernul canadian a adoptat taxe vamale destinate protecției industriilor nou apărute, în fața concurenței străine. Noile întreprinderi manufacturiere dispun de o mână de lucru necalificată însemnată cantitativ, asigurată de imigrație și de exodul rural, muncitorii calificați fiind recrutați fie din Marea Britanie, fie dintre artizanii locali care încearcă, fără mare succes, să reziste mecanizării și transformărilor suferite de practicile tradiționale.

Printre realizările cele mai importante ale regimului de uniune se numără și organizarea sistemului de învățământ. Școlile locale deja existente — adesea create la inițiativa grupărilor religioase — nu acopereau decât necesitățile unei părți a populației. În fiecare dintre cele două regiuni canadiene au fost create rețele de școli publice administrate la nivel local de comisari aleși, a căror finanțare se făcea în bună parte din fonduri provenite din taxele funciare. Programele de învățământ și formarea cadrelor didactice erau asigurate de doi supraintendenți, unul pentru regiunea vestică și altul pentru cea estică, fiecare dintre ei fiind asistat de un Consiliu al instrucțiunii publice. În Canada vestică, existența a numeroase secte protestante a permis constituirea unei rețele de învățământ public non-confesional, dar catolicii au obținut dreptul de a avea școli separate, finanțate tot din taxele publice. În Canada estică, se organizează deci încă de la început două rețele de învățământ public: una catolică și una protestantă. Sensibilitățile religioase sunt omniprezente în societatea canadiană de la mijlocul secolului al XIX-lea. Biserica catolică se teme de prozelitismul protestant în rândurile canadienilor de origine franceză și nu acceptă sub nici o formă să-și limiteze influența. Începând din anii 1840, ea declanșează o adevărată acțiune de recucerire religioasă a credincioșilor francofoni, printr-o mai atentă supraveghere a parohiilor și mărirea numărului de clerici, precum și prin aducerea din Franța a mai multor comunități religioase. În acest fel, ea se poate implica într-un mare număr de acte de caritate ajungând să joace un rol determinant în învățământ. Slăbind legăturile cu tradiția

galicană⁵⁴, Biserica din Canada se apropie tot mai mult de Roma și de ultramontanism⁵⁵. Ea reprezintă, mai mult decât oricând, o forță socială de care elitele politice sunt obligate să țină cont și nu mai ezită să intervină în luptele electorale în favoarea candidaților celor mai conservatori.

III. Celelalte colonii britanice

Coloniile de la Atlantic nu au importanța economică și nici ponderea demografică de care se bucură Canada. New Brunswick, Noua Scoție și insula Prințul Edward numărau împreună doar 664 000 de locuitori în 1861. Situația lor economică este însă una înfloritoare, datorită pescuitului, exploatărilor forestiere, construcțiilor navale, transportului maritim și comerțului cu Antilele, Marea Britanie și Statele Unite. Agricultură nu are un rol important decât în insula Prințul Edward, unde este, de altfel, activitatea principală. La jumătatea secolului al XIX-lea aceste colonii își trăiesc vârsta de aur, datorită marinarilor și velierelor care străbat mările. Orientate spre Atlantic, ele nu întrețin nici un fel de relații cu Canada. St. John, în New Brunswick, și Halifax, în Noua Scoție, își dispută titlul de

⁵⁴ Care aparține galicanismului. Doctrină politico-religioasă care, rămânând atașată dogmelor catolice, apără libertățile organizatorice ale bisericii catolice din Franța față de Scaunul Pontifical. Termenul desemnează și orientarea către stat a Bisericii catolice franceze.

⁵⁵ Termenul — în original, în limba latină (*ultramontanus*) — desemnează pe cei „de dincolo de munți”, susținători ai autorității papale și ai centralizării Bisericii catolice. Erau numiți astfel catolicii din ținuturile de la nord de Alpi care „se uitau peste munți” către Roma de unde așteptau sprijin și indicații.

metropolă regională. Ca și Canada, coloniile de la Atlantic obțin responsabilitatea ministerială între 1848 și 1851, în urma victoriei în alegeri a reformiștilor. Populația lor este de origine britanică, mai ales scoțiană și irlandeză. Acadienii, vorbitori de limbă franceză, concentrați în nordul și estul provinciei New Brunswick, unde s-au regrupat după deportările din 1755, sunt o minoritate slabă, a cărei principală instituție este Biserica catolică.

Terra Nova se deosebește de celelalte colonii atlantice. Având un sol foarte puțin primitiv, ea nu trăiește decât din pescuitul de morun, practicat în Marile Bancuri, producția fiind expedită în Europa și în Antile. Populația sa, formată în proporții egale din englezi protestanți și din irlandezi catolici, este grupată în sute de cătune semănate prin golfulețele de pe țărmul accidentat, mai ales în peninsula Avalon, în sud-estul insulei. Singurul oraș este St. John, capitala, unde trăiesc marii proprietari de flote de pescuit și funcționarii. Terra Nova a fost înzestrată cu instituții parlamentare abia în 1832, obținând responsabilitatea ministerială în 1855. Ea nu întreținea aproape nici un fel de relații cu restul Americii de Nord.

Întinsele teritorii britanice situate între Canada și Oceanul Pacific erau, în 1840, încă foarte puțin organizate. La est de Munții Stâncoși, Ținutul Rupert și Teritoriul de Nord-Vest se aflau de multă vreme sub jurisdicția Companiei Golfului Hudson, care păstra aici un număr însemnat de agenții destinate comerțului cu blănuri, care se făcea direct cu Marea Britanie, trecând pe la principala bază a întreprinderii, York Factory, de pe țărmul Golfului Hudson. În interiorul continentului, punctul cel mai important era Fort Garry (astăzi Winnipeg), reședință administrativă a districtului Assiniboia, locuit mai ales de metiși

proveniți din mariajele între comercianții britanici sau francezi și femeile amerindiene. În număr de aproximativ 14 000 la sfârșitul anilor 1860, metișii se ocupau cu agricultura și vânătoarea de bizoni, specializându-se în transportul mărfurilor între așezarea de pe Râul Roșu și statul american Minnesota. Ei aveau conștiința că sunt o populație distinctă, mai ales francofonii, cultura lor hrănindu-se din surse atât europene, cât și autohtone. Amerindienii, îndeosebi grupurile cris și Picioarele Negre, ocupau cea mai mare parte a preriei și a pădurii înconjurătoare, unde trăiau mai ales din vânătoarea de bizoni și din comerțul cu blănuri. Aceste populații au fost decimate de variolă, tuberculoză și alte boli aduse de europeni; la sfârșitul perioadei de care ne ocupăm, numărul lor scăzuse până la 25 000. În anul 1857, două expediții științifice, una britanică și una canadiană au explorat preria de vest și au ajuns la concluzia că ea reprezenta un important potențial agricol. Descoperirile lor alimentează un puternic curent politic în Canada de vest, care reclama extinderea teritoriului canadian în această direcție.

Compania Golfului Hudson este prezentă și la vest de Munții Stâncoși, printr-o rețea de oficii comerciale, dar, începând din 1818, teritoriul este deschis în egală măsură americanilor și britanicilor. Prin tratatul din 1846, frontiera se stabilește pe paralela de 49°N. Prima colonie britanică din această regiune este insula Vancouver, creată oficial în 1849, administrarea ei fiind încredințată tot Companiei Golfului Hudson, căreia îi revine și responsabilitatea de a o popula. De-a lungul anilor, mici grupuri de coloniști se instalează pe insulă. Pe continent, regiunea numită Noua Caledonie, locuită de mai multe grupuri amerindiene trăind din pescuit și din comerț, rămâne neexploată de

europeni, cu excepția comerțului cu blănuri. În 1858, aici începe goana după aur. Venind mai ales din California, unde se produsese, în urmă cu zece ani, un fenomen asemănător, căutătorii de aur au bulversat rapid economia locală, perturbând relațiile cu amerindienii. James Douglas, guvernatorul insulei Vancouver, începând din 1851, își extinde autoritatea și asupra terenurilor de pe continent, gest pe care Londra l-a sprijinit prin crearea coloniei Columbia Britanică. Odată încheiată goana după aur, păstrarea a două colonii distincte în această parte a lumii se dovedește prea costisitoare, ceea ce duce la fuzionarea lor în 1866, într-un ansamblu ce avea să poarte numele celei mai recente.

Distanța considerabilă care o separa de celelalte teritorii britanice, precum și expansionismul american consolidat, în 1867, prin cumpărarea Alaskăi de la Rusia, fac ca viitorul acestei colonii în sânul proprietăților Angliei să apară ca destul de nesigur.

IV. Pași către realizarea Confederației

1. Negocierile politice. Posesiunile britanice din America de Nord formează deci un ansamblu dispart, cu o dezvoltare inegală, iar ideea de a le reuni nu pare ușor de pus în practică. Teama de Statele Unite, unde unii oameni politici exprimă intenții anexioniste și unde Războiul de Secesiune ațâțase tensiunile cu Marea Britanie, îi determină pe conducătorii coloniilor să treacă la acțiune. Londra dorește ca acestea să fie în măsură să se apere singure, ceea ce ar fi fost mai ușor în cazul în care coloniile ar fi fost unificate; această situație ar fi oferit

și garanții mai serioase pentru investitorii din *City*⁵⁶. Pe de altă parte, situația politică din Canada se deteriorează din cauza instabilității ministeriale care caracterizează începutul anilor 1860. Pentru a ieși din impas, gruparea *Clear Grits* acceptă, în 1864, să formeze o „Mare Coaliție” cu Partidul Liberal-Conservator. Una dintre condițiile puse pentru această apropiere a fost luarea în discuție a unui proiect de federalizare, soluție care permitea separarea celor două entități unite în 1840, acordându-i-se fiecăreia dreptul de a-și administra afacerile locale, precum și crearea unui parlament comun, în care reprezentarea să se facă pe criteriul componenței demografice a fiecărei regiuni. Șefii politici canadieni doreau să implice în acest proiect și coloniile atlantice. În septembrie 1864, ei îi întâlnesc, la Charlottetown, pe delegații Noii Scoții, pe cei din New Brunswick și pe cei din insula Prințul Edward, cărora le expun proiectul și de la care obțin sprijin. Peste câteva săptămâni, se reunesc cu toții la Québec pentru a stabili detaliile înțelegerii. Rezoluțiile adoptate la Conferința de la Québec vor sta la baza noii constituții. Ele au fost apoi discutate în fiecare dintre parlamente, ocazie cu care coloniile atlantice au exprimat o puternică rezistență; insula Prințul Edward a decis să nu adere la federație, în vreme ce Londra făcea presiuni asupra celorlalte două colonii pentru a semna adeziunea. În Canada, deși reacția canadienilor de origine franceză era mai degrabă una moderată, iar „roșii” se opuneau vehement proiectului, acesta sfârșește prin a fi adoptat. În 1866, delegații coloniali se reunesc pentru a treia oară la

⁵⁶ În engleză, în original. Este vorba despre cartierul financiar al Londrei unde erau grupate reședințele principalilor oameni de afaceri.

Londra, cu scopul de a stabili textul definitiv, care va fi adoptat de Parlamentul britanic, în 1867, sub titlul de Actul Americii de Nord britanice⁵⁷. Noua țară se va numi Dominionul canadian.

2. Un regim federal. În ciuda numelui de Confederație, regimul constituțional din 1867 era de fapt o federație. Ea cuprindea la vremea aceea patru provincii: Ontario (fosta Canadă vestică), Québec (fosta Canadă estică), New Brunswick și Noua Scoție, fiecare dintre ele având adunări legislative și guverne proprii. Parlamentul federal era unul bicameral, cu o cameră a comunelor electivă, în care repartitia locurilor între provincii se făcea proporțional cu populația, și un senat ai cărui membri erau numiți pe viață de către guvernul federal, câte 24 pentru Ontario, Québec și ansamblul format de provinciile atlantice. Reprezentanții acestora din urmă și-ar fi dorit un număr egal de senatori pentru fiecare provincie, ca în Statele Unite, dar, în cele din urmă, au fost nevoiți să accepte această formulă restrânsă.

Repartitia puterilor între cele două nivele de guvernare a făcut obiectul unor numeroase discuții în timpul conferințelor preparatorii. Delegații erau de acord asupra necesității de a avea un guvern central puternic, dar canadienii de origine franceză din Québec doreau ca responsabilitatea pentru unele domenii cum ar fi Codul civil și educația, componente esențiale ale caracterului lor distinct, să revină fiecăreia dintre provincii, în vreme ce coloniile atlantice doreau să-și păstreze o parte din autono-

⁵⁷ Documentul a fost numit ulterior Actul Constituțional și a jucat rol de constituție pentru Canada până în 1982 (cu amendamente).

mia tradițională. Domeniile de competență ce reveneau exclusiv provinciilor erau proprietatea și dreptul civil, instituțiile aparținând sănătății și carității publice, educația, justiția, administrarea terenurilor publice, municipalitățile și lucrările locale. În ceea ce privește guvernul federal, acestuia îi revenea responsabilitatea exclusivă a comerțului, a finanțelor, a poștelor, a apărării și a problemelor băștinașilor; el împărțea cu provinciile puterea de a legifera în materie de agricultură și de imigrație, dar în situațiile de incompatibilitate, prevalau legile federale. Guvernul federal mai deținea și competențele care nu fuseseră atribuite prin hotărâri specifice provinciilor, iar în caz de urgență avea dreptul de a interveni pentru asigurarea păcii și ordinii publice. Această distribuție a competențelor conferea o pondere considerabilă guvernului federal, care, în plus, era îndreptățit să dezavueze orice lege provincială. Aceeași inegalitate era vizibilă și la nivelul veniturilor, statul federal putând beneficia de toate formele de taxare, în vreme ce provinciile erau nevoite să se mulțumească cu taxele directe.

Statutul de minoritari al canadienilor de origine franceză se accentua prin alipirea la federație a noilor regiuni anglofone; ei au obținut, în schimb, un stat provincial, Québec, în care erau majoritari. Limba franceză era recunoscută oficial, dar numai parlamentul și tribunalele federale, împreună cu echivalentele lor din Québec, erau obligate la bilingvism, celelalte provincii neavând nici o obligație lingvistică. Constituția proteja drepturile școlare ale minorităților religioase acolo unde ele erau recunoscute de dinainte de 1867 și autoriza parlamentul federal să voteze o lege așa-zis reparatorie în cazul în care vreuna dintre provincii nu le-ar fi respectat.

Capitolul V

PRIMII PAȘI AI CONFEDERAȚIEI, 1867-1896

Noul regim constituțional intră în vigoare la 1 iulie 1867. Primul ministru, John A. Macdonald, are responsabilitatea de a instala instituțiile federale și de a determina niște oameni politici încă prea puțin experimentați să lucreze împreună. Trebuiau create, de asemenea, administrații provinciale distincte și trebuia asigurată funcționarea armonioasă a întregului.

I. Construirea unei noi țări

1. De la Atlantic la Pacific. Una dintre primele sarcini care reveneau noului guvern era asigurarea unei mai bune comunicări între vechea Canadă unită și noile provincii atlantice, ceea ce s-a realizat prin construirea, între 1868 și 1876, a unei căi ferate. O altă preocupare privea integrarea imenselor teritorii britanice din America de Nord, care nu erau încă sub control canadian și constituiau posibile ținte ale expansionismului american, cu atât mai mult cu cât Statele Unite tocmai obținuseră Alaska. Cea mai mare parte a zonei în cauză, adică teritoriile situate la nord de Québec și de Ontario, precum și cele situate între Ontario și Munții Stâncoși, aparțineau Companiei Golfului Hudson. Guvernul canadian le-a

cumpărat în 1869 și a decis să le treacă sub administrația sa, transformând Teritoriile de Nord-Vest într-o adevărată colonie interioară a statului federal. Nici amerindienii, care reprezentau cea mai însemnată parte a populației, nici metișii, concentrați mai ales în așezarea de pe Râul Roșu, nu au fost consultați. Avându-l în frunte pe Louis Riel⁵⁸, metișii s-au înarmat și au alcătuit un guvern provizoriu; după negocieri cu Ottawa, ei au obținut, în 1870, crearea provinciei Manitoba. Cea mai mare parte a Teritoriilor de Nord-Vest a rămas totuși sub dominația guvernului federal care, rezervându-și dreptul de proprietate asupra terenurilor publice, putea astfel să le asigure dezvoltarea în direcția pe care o dorea. În 1871, Columbia Britanică a intrat în Confederația canadiană, promițându-i-se construcția, în următorii zece ani, unei căi ferate până la coasta Pacificului. În cele din urmă, în 1873, colonia Prințul Edward, îndatorată din cauza construcției feroviare, s-a alipit la rândul său Canadei, devenind a șaptea provincie. Astfel, în mai puțin de șase ani, Canada a cunoscut o expansiune teritorială uimitoare, ajungând să se întindă de la Atlantic până la Pacific, singurul teritoriu pe care nu l-a înglobat rămânând Terra Nova.

2. O strategie de dezvoltare. Pentru a integra noile achiziții și pentru a le asigura dezvoltarea, guvernul federal trebuia să susțină realizarea căii ferate transcontinentale pe care o promisese Columbiei Britanice. Umbrit întâi

⁵⁸ Militant canadian de origine metisă (1844–1885). A avut un rol important în mișcările pentru drepturile metişilor din a doua jumătate a secolului XIX-lea. După mișcarea din 1870 s-a refugiat în SUA, fiind arestat de autoritățile federale canadiene pentru violențele la care se angajase cu oamenii săi. Va reveni în Canada în 1884, vezi p. 89–90.

de un scandal politic, încetinit apoi de criza economică dintre 1873 și 1878, în 1880, proiectul a fost încredințat inițiativei particulare. Compania Pacificului Canadian, condusă de unii dintre cei mai mari bancheri din Montréal, a făcut un adevărat tur de forță tehnologic, terminând construcția căii ferate în 1885. În paralel au fost construite numeroase căi ferate regionale, cu sprijinul financiar al guvernului federal și al guvernelor provinciale, astfel încât lungimea totală a rețelei feroviare, care număra 3 666 km în 1867, ajunsese, în 1896, să depășească 26 184 km. Unificarea pieței interne astfel obținută s-a dovedit o strategie economică importantă în primele decenii ale regimului federal.

Alte eforturi erau orientate către industrializarea țării. În 1879, Partidul Conservator a adoptat un nou sistem de taxe vamale destinat să protejeze industria manufacturieră canadiană în fața concurenței americane, ceea ce procura totodată statului canadian venituri care aveau să permită finanțarea infrastructurii din transporturi. Această soluție venea să remedieze numeroasele tentative infructuoase de a restabili liberul schimb cu Statele Unite. Conservatorii au calificat-o drept „politică națională”, istoricii atribuind acest nume, mai degrabă, întregii politici de dezvoltare aplicate după realizarea Confederației, care se sprijinea mai ales pe legăturile feroviare între toate provinciile și pe sistemul protecționist de taxe, dar și pe colonizarea sistematică a vestului, după modelul aplicat în Statele Unite în aceeași perioadă. Această politică a dus la consolidarea celor două provincii centrale, Québec și Ontario, acestea fiind cele mai industrializate și concentrând cele mai importante întreprinderi comerciale și

financiare, în detrimentul celorlalte provincii, orientate spre diverse producții specializate, într-un sistem de schimb inegal.

3. Vremuri grele. Această strategie de dezvoltare economică are însă punctele sale slabe. Criza din 1893–1878 a afectat serios Canada, ceea ce a făcut ca ultimul deceniu al secolului să aducă o creștere economică ne semnificativă. Provinciile atlantice au intrat într-o fază de declin; activitatea lor tradițională axată pe construirea și exploatarea vaselor de lemn cu pânze a fost umbrită de impunerea vapoarelor cu aburi, cu coca de fier sau de oțel. După un moment de intensificare datorat apariției transcontinentalului, popularea vestului se face într-un ritm foarte lent, *Mid West*-ul, apoi *Far West*-ul⁵⁹ american oferind un potențial mai interesant. În ochii miilor de imigranți europeni care traversau atunci Atlanticul, America nu însemna însă și Canada. Între 1867 și 1896, Canada a atras totuși aproape 1,5 milioane de nou veniți, cei mai mulți de origine britanică, dar a pierdut în favoarea vecinului din sud un număr încă și mai mare de cetățeni ai săi, astfel încât bilanțul net al imigrației s-a dovedit a fi constant negativ. În această perioadă, de exemplu, emigrația canadienilor de origine franceză către Statele Unite

⁵⁹ În engleză, în original. Denumirile, devenite de largă circulație, mai ales datorită literaturii de gen, desemnează regiuni ale Vestului american care au constituit scena unor procese istorice având ca actori principali populațiile băștinașe (amerindienii) și coloniștii albi. Literal, ele înseamnă „Vestul mijlociu”, respectiv „Vestul îndepărtat”, prin raportare la centrele de iradiere ale colonizării, aflate în centrul viitoarelor State Unite ale Americii și pe coasta Atlantică.

a atins punctul culminant; atrași de slujbele disponibile în orașele industriale din Noua Anglie, ei au părăsit masiv satele din Québec, îngroșând rândurile comunității franco-americane. Un fenomen asemănător s-a petrecut și în celelalte provincii. În acest context, creșterea demografică a Canadei s-a dovedit a fi cu mult mai modestă decât sperau conducătorii săi politici, numărul total al populației evoluând în 30 de ani doar de la 3,5 la 5 milioane de locuitori.

În ciuda împrejurărilor dificile, situația economică a țării se îmbunătățea treptat. Agricultură, activitatea cea mai importantă în perioada Confederației, a cunoscut profunde transformări, mai ales în Ontario și în Québec, diversificându-se o dată cu reculul relativ al producției de cereale și cu dezvoltarea creșterii animalelor, a culturilor furajere, a producției de lactate și a horticulturii. Un alt aspect este mecanizarea, care a antrenat creșterea productivității, disponibilizând de asemenea o parte din mâna de lucru, care se alătură astfel populației urbane; în 30 de ani, ponderea numerică a acesteia trece de la o cincime din ansamblul populației totale la mai bine de o treime.

Industria manufacturieră profită de acest aflux; după avântul înregistrat către mijlocul secolului, producția industrială continuă să ia amploare și să se diversifice după 1867. Unele dintre componentele sale prelucrează materiile prime (de exemplu lemnul) și o serie de produse agricole pe care Canada le exportă în Marea Britanie și în Statele Unite. Altele, profitând de lărgirea pieței canadiene, de creșterea veniturilor populației și de dezvoltarea transporturilor, răspund cu prioritate cererii interne, fabricând mai ales acele bunuri care înainte erau importate.

Taxele vamale protecționiste impuse de „politica națională” consolidează această tendință protejând producția canadiană, dar nu duc la apariția unor noi ramuri industriale decât, poate, în domeniul textilelor; acest sistem facilitează și implantarea în Canada a unor întreprinderi manufacturiere americane. În aceeași perioadă, producția se concentrează tot în cele două provincii centrale, Ontario acaparând jumătate din aceasta, iar Québec o treime.

Sistemul financiar devine și el mult mai solid. Contrar a ceea ce se petrece în Statele Unite, unde predomină regimul băncilor locale, în Canada activează doar câteva zeci de bănci: având la început o sferă de activitate regională, ele își extind apoi aria de influență prin multiplicarea sucursalelor. O dezvoltare notabilă înregistrează și alți intermediari financiari, cum ar fi, mai ales, companiile de asigurări de viață și societățile de credit ipotecar.

Dinamica generală a schimburilor este favorizată și de dezvoltarea comerțului en gros, în vreme ce în orașe comerțul cu amănuntul cunoaște noi forme de manifestare o dată cu apariția marilor magazine. Astfel, sfârșitul secolului al XIX-lea găsește economia canadiană într-un proces de considerabilă diversificare datorată avântului industriei și serviciilor, dezvoltării rețelei de transporturi, intensificării schimburilor comerciale și a activităților bancare, fenomene care au determinat unificarea progresivă a pieței interne. Totul era pregătit pentru a facilita dezvoltarea rapidă a țării; pentru moment, aceasta se lăsa încă așteptată, dar secolul ce avea să vină va aduce în fine, prosperitatea pe care o visaseră părinții Confederației.

II. Tensiunile politice

Dacă integrarea economică era obiectivul primordial al oamenilor politici de la 1867, unificarea politică era unul cel puțin la fel de important. Pentru aceasta, trebuia asigurată participarea conducătorilor și a populației din provinciile atlantice, care nu avuseseră niciodată până atunci relații cu noii lor parteneri. Ponderea demografică a provinciilor Ontario și Québec era atât de importantă încât reprezentanții lor, deja obișnuiți să lucreze împreună, dominau net noul parlament. Sentimentul apartenenței regionale rămânea totuși foarte puternic, ceea ce a făcut ca partidele și guvernele canadiene să fie descrise, nu o dată, drept coaliții de interese dispartate, fără viziune comună și mereu preocupate să negocieze concesii reciproce.

John A. Macdonald⁶⁰, șeful Partidului Conservator și prim-ministru între 1867 și 1873, apoi din 1878 până la moartea sa, în 1891, domină incontestabil scena politică. Practicând arta compromisului, el reușește să mențină coeziunea unui partid sfâșiat între două aripi extremiste: oranjiștii⁶¹ din

⁶⁰ Sir John Alexander Macdonald (1815–1891), important om de stat canadian, unul dintre artizanii Confederației, al cărei prim cabinet ministerial federal l-a și prezidat. În vremea guvernărilor sale, Canada a cunoscut un deosebit avânt, atât la nivelul expansiunii teritoriale, cât și în plan economic.

⁶¹ Este vorba de expresia canadiană a unui curent protestant extremist lansat de *Orange Society*, o organizație secretă irlandeză care luase acest nume după Wilhelm al III-lea de Orania-Nassau, rege al Angliei sub numele de William al III-lea (1689–1702), regele care restaurase în opinia lor, protestantismul în Anglia după războiul civil și simpatiile catolice ale lui Iacob al II-lea Stuart. Organizația a luat ființă în Irlanda, în 1795, și a avut oarecare influență în coloniile și dominiioanele britanice. În Canada, unde exista o populație catolică, oranjiștii au fost

Ontario și ultramontaniștii ⁶² din Québec. Partidul Liberal nu reușește să obțină puterea decât o singură dată, în urma „scandalului Pacificului” ⁶³, din 1873, dar criza economică și slăbiciunea șefului său, Alexander Mackenzie, îi aduc deservicii, astfel că electoratul nu-i acordă credit la alegerile din 1878. În 1887, în fruntea liberalilor ajunge un canadian de limbă franceză, Wilfrid Laurier, care încearcă să reorganizeze partidul, pe care îl va duce la victorie în 1896, profitând de momentul de descumpănire a conservatorilor, pricinuit de moartea lui Macdonald.

Liberalii se bucură de mai mult succes la nivelul provinciilor, unde obțin puterea în mai multe rânduri. Guvernele provinciale devin astfel sedii ale opoziției față de guvernul federal al lui Macdonald, care promova o concepție centralistă asupra federalismului canadian și se folosea din plin de dreptul de veto la adresa legilor adoptate de provincii. Această linie politică îl condamnă să se izbească neîncetat de rezistența omologilor săi, mai ales a primului ministru din Ontario, Oliver Mowat, campion al „drepturilor provinciale”. Tribunalele sunt astfel puse în situația să soluționeze diverse conflicte de interpretare a legilor și, în ultimă instanță, comitetul judiciar al Consiliului

deosebit de activi. În 1835, Camera Comunelor a propus interzicerea organizației-mamă în metropolă, dar ramificațiile sale în domeniile au subzistat și după această dată.

⁶² Expresia politică a ultramontanismului religios. În Canada, ultramontanismul politic susține revendicările populației catolice francofone făcând din religie o importantă armă politică.

⁶³ Afacere de corupție în care au fost implicați membri ai guvernului federal condus de Macdonald și care avea ca obiect construirea marilor rețele de căi ferate a Pacificului. În urma scandalului conservatorii au pierdut puterea până în 1878.

Privat de la Londra⁶⁴ înclină în favoarea provinciilor, recunoscându-le competența exclusivă în domeniile atribuite lor prin constituție. Astfel, la sfârșitul secolului, federalismul canadian este în mod clar mult mai puțin centralizat decât se preconiza în 1867.

1. Amerindienii și metișii. Conflictelor dintre guvernul federal și provincii li se adaugă numeroase tensiuni etnice și religioase. Primele victime ale acestora sunt amerindienii din vest, al căror mod de viață nomad, bazat pe vânătoare și pescuit, era considerat de autoritățile canadiene ca un obstacol în calea proiectelor de colonizare agricolă. Obiectivul guvernului federal era să-i determine pe băștinași să renunțe la drepturile lor teritoriale și să-i sedentarizeze prin cantonarea mai mult sau mai puțin forțată în rezervații și furnizarea de material agricol. Între 1871 și 1877 au fost semnate nu mai puțin de șapte tratate cu diverse grupuri etnice, toate având ca obiect drepturile asupra teritoriilor cuprinse între Ontario și Munții Stâncoși.

Dispariția aproape completă a principalei lor surse de hrană, bizonul, le-a determinat pe cele mai multe dintre grupurile autohtone să accepte condițiile impuse de guvernul de la Ottawa. Noul regim a dus la distrugerea civilizației amerindiene tradiționale. Deposedati de teritoriile pe care le stăpâniseră, închiși în rezervații și controlați

⁶⁴ Consiliul Privat (*Privy Council*) a fost la origine o instituție care grupa principalii consilieri ai regelui Angliei, având atribuții diverse între care cele juridice erau cele mai importante. Începând cu domnia lui Henric al VII-lea (1485–1509), el își pierde din autonomie devenind un simplu instrument al politicii regale. În epoca de care ne ocupăm, Consiliul Privat funcționa ca un fel de „birou” al regelui, îndeplinind funcții juridice care priveau și reglementarea raporturilor constituționale dintre colonii și dominioane.

Îndeaproape de către agenții guvernamentali, băștinașii devin un fel de „copii ai statului” care încearcă să-i „civilizeze” cu ajutorul misionarilor catolici și protestanți, prin educație și practicarea agriculturii, precum și să le impună normele și valorile albilor. În aceste condiții, unii dintre ei se revoltă în 1885, dar cei mai mulți sunt obligați să se resemneze cu un regim care dorea să distrugă cultura și modul lor de viață tradițional. Deși acest proces nu a fost, cu certitudine, însoțit de violențe sistematice, ca în Statele Unite, rezultatul final este asemănător.

Înaintarea inexorabilă a colonizării canadiene amenința și civilizația metișilor. După victoria din 1870, mulți dintre ei au părăsit ținutul Manitoba, care fusese invadat de un nou val de coloniști, pentru a se stabili în Teritoriile de Nord-Vest, unde i-au urmat destul de repede arpentorii⁶⁵ și afaceriștii implicați în speculații cu terenuri. Constatând că guvernul de la Ottawa rămânea insensibil la preocupările lor, metișii încearcă, în 1885, să repete experiența din 1870, aducându-l din Montana pe vechiul lor lider, Louis Riel, și punând din nou mâna pe arme, de data aceasta și cu sprijinul câtorva grupuri de amerindieni. Coloniștii sunt masacrați, iar contingentul de poliție venit din Nord-Vest este respins. Totuși, împrejurările nu sunt aceleași ca în 1870: calea ferată a Pacificului Canadian permite acum guvernului federal să transporte rapid trupe numeroase care înăbușă rebeliunea la Batoche. Louis Riel este luat prizonier și dus la Regina, unde este judecat pentru înaltă trădare și condamnat la moarte de către un tribunal format exclusiv din anglofoni. Această

⁶⁵ Profesionist însărcinat cu măsurarea terenurilor și efectuarea calculelor de suprafețe.

decizie provoacă o agitație fără precedent în toată țara. Canadienii de origine franceză, care îl consideraseră întotdeauna pe Riel drept unul de-al lor, cer imperativ ca sentința să nu fie executată, în vreme ce canadienii de limbă engleză, susțineau cu o vehemență egală, contrariul. Primul ministru Macdonald hotărăște să nu intervină, iar Riel este spânzurat în noiembrie 1885, ceea ce declanșează un val considerabil de proteste populare în Québec, fapt care avea să-i permită naționalistului canadian de limbă franceză Honoré Mercier să ajungă la putere în provincie.

2. Canadienii de limbă franceză și drepturile minorităților. Afacerea Riel reprezintă cea mai gravă expresie a conflictului secular care îi opunea pe canadienii francofoni celor anglofoni. Cei dintâi, majoritari în Québec, unde dominau guvernul, erau minoritari în celelalte provincii, iar drepturile lor erau puțin protejate, mai ales în materie de învățământ. În vreme ce în Québec, datorită marii puteri economice pe care o deținea, minoritatea anglo-protestantă dispunea de o importantă rețea de școli publice (așa-numitele „școli separate”), minoritatea franco-catolică își impunea cu greu drepturi asemănătoare în provinciile majoritar anglofone. Începând din 1871, în New Brunswick se desființează școlile separate ale minorității acadiene — minoritate destul de însemnată numeric. În 1890, se întâmplă același lucru cu școlile franco-catolice din Manitoba. Această ultimă decizie, combătută de episcopi și de numeroase personalități din rândurile canadienilor de origine franceză, provoacă o dezbatere de anvergură națională. Supus unor presiuni foarte puternice, guvernul federal trebuie să adopte o lege reparatorie, așa cum prevedea constituția, lege care să restabilească

drepturile populației francofone din Manitoba. Proiectul respectiv nu a putut fi însă adoptat înainte de alegerile din 1896, iar noul guvern condus de Wilfrid Laurier a preferat să negocieze cu Manitoba un regulament puțin satisfăcător pentru francofoni⁶⁶.

Aceste conflicte legate de școli pun în evidență existența a două forme de naționalism și a două viziuni opuse despre Canada. Canadienii de origine franceză visau o țară bilingvă, în care drepturile minorităților etnice și religioase — anglo-protestante în Québec și franco-catolice în celelalte regiuni — să fie protejate. În schimb, pentru o mare parte dintre canadienii de origine engleză, Canada era o țară britanică de limbă engleză, în care recunoașterea limbii franceze trebuia să se limiteze la Québec și la câteva instituții federale. În unele provincii, erau foarte bine reprezentate grupările extremiste antipapiste și anti-franceze, animate mai ales de oranjiști. Atitudinea lor a dus la întărirea caracterului defensiv al naționalismului canadiano-francez. Conflictele etnice și religioase otrăvesc viața politică din Canada, mai ales după 1885.

III. O societate conservatoare

În 1867 cea mai mare parte a populației canadiene continua să trăiască din agricultură. Modelul micii exploatare agricole, proprietatea șefului familiei, era predominant în toate regiunile. Familiile numeroase erau

⁶⁶ Afacerea școlilor din Manitoba a determinat, în bună măsură, căderea guvernului conservator, în 1896, după moartea lui Macdonald, contribuind la câștigarea alegerilor de către Laurier, care obținuse o majoritate importantă în provincia Québec.

frecvente, cu deosebire în Québec, unde Biserica le-a încurajat în numele „revanșei leagănelor”⁶⁷, dar în Ontario bunăoară, unde se manifesta o scădere progresivă a natalității, începuse deja tranziția demografică. Codurile și ritualurile de sociabilitate perpetuează încă o moștenire seculară, în ciuda faptului că lumea rurală era departe de a fi una repliată asupra ei însăși: dezvoltarea mijloacelor de transport și de comunicație, crearea de școli, pătrunderea ziarelor sunt tot atâtea surse de deschidere și de schimbare, mai eficace în regiunile populate de multă vreme, unde vecinătatea orașelor și accesul la piețe au un efect dinamizant. Aceste fenomene nu se regăsesc însă în zonele recent populate din nordul Québec-ului și din Ontario și nici în prerie, unde condițiile de viață erau destul de precare. Dincolo de aceste diferențe, ideologia agrariană are o pondere considerabilă și inspiră începuturile literaturii originale canadiene (atât francofone cât și anglofone), precum și numeroși pictori.

În mediul urban, fenomenul cel mai demn de reținut este dezvoltarea progresivă a clasei muncitoare, ale cărei rânduri sunt îngroșate de aflusul regulat datorat exodului rural și, în mai mică măsură, imigrației. Este vorba mai ales de muncitori puțin calificați, cu slujbe adesea precare și trăind în condiții de sărăcie permanentă. Încep astfel să se facă auzite vocile care denunță exploatarea căreia îi erau victime muncitorii, ceea ce face ca, în 1886, să fie deschisă o anchetă asupra raporturilor dintre capital și munca salariată. Rezultatele ei sunt mai degrabă neînsemnate;

⁶⁷ Principiu demografic încurajat de autoritățile canadiene care promova realizarea sporului demografic natural (prin creșterea natalității, de aici și numele) în dauna celui realizat din imigrație.

elitele canadiene erau prea puțin sensibile la această situație, lăsând în seama societăților de binefacere sarcina de a-i ajuta pe cei nevoiași. În cazurile cele mai fericite, guvernele provinciale adoptă legi destinate să asigure controlul regimului de muncă în întreprinderi și să limiteze munca minorilor. Familiile de muncitori trebuie să se descurce pe cont propriu și să elaboreze strategii de supraviețuire, care implicau adesea și participarea femeilor și adolescenților.

Situația muncitorilor calificați era ceva mai bună, ei având posibilitatea să exercite presiuni asupra patronilor pentru a obține salarii mai mari. Tradiția solidarității lor de breaslă duce la apariția formelor de organizare sindicală, organizare care cunoaște un prim moment de avânt o dată cu implantarea organizațiilor de origine americană. *Cavalerii muncii*⁶⁸ se afirmă în forță în anii 1880, dar în deceniul următor predomină sindicatele organizate pe meserii și afiliate marilor „uniuni internaționale” din Federația Americană. În 1886 este înființat Congresul Meseriilor și al Muncii — prima centrală sindicală canadiană — ai cărei membri erau, în cea mai mare parte, afiliați uneia sau alteia dintre cele două organizații americane. Cu toate acestea, sindicalismul nu cuprinde decât o mică parte dintre muncitori, eficacitatea sa fiind destul de redusă, mai ales din cauza ostilității patronilor care refuză să-i ia în serios pe purtătorii de cuvânt ai muncitorilor.

⁶⁸ *Knights of Labor*, prima organizație sindicală importantă din SUA, fondată în 1869. La origine o societate secretă, ea intră în legalitate în 1879 și activează pentru un sistem de cooperării muncitorești care să înlocuiască sistemul capitalist. Anul 1886 este anul său de glorie, atunci organizația numărând peste 700 000 de membri. După această dată intră într-un declin accentuat, fiind înlocuită de Federația Americană a Muncii.

Lipsa de sensibilitate față de condiția muncitorilor reflectă conservatorismul social caracteristic elitelor canadiene, atât în mediile de afaceri, cât și în rândul oamenilor politici, al micii burghezii și al clerului. Sentimentul religios era foarte puternic, deopotrivă la protestanți și la catolici, discuțiile pe teme sociale fiind dominate mai degrabă de atitudini moralizatoare. Canadienii de origine engleză erau îmbibați de valorile victoriene⁶⁹ și de moștenirea britanică. Atașamentul față de Marea Britanie, considerată țara mamă, este foarte puternic, atât în mediile urbane, cât și în lumea rurală. Înalta societate canadiană imita manierele englezești, iar titlurile și distincțiile acordate de Londra erau căutate cu aviditate; cea mai înaltă formă de consacrare, accesibilă unui număr foarte restrâns de canadieni, este ridicarea la rangul de *peer*⁷⁰ — o posibilă cale de a ajunge cândva în Camera Lorzilor. Cu toate acestea, Canada începe să cunoască și influența culturală americană, fenomen care va căpăta amploare în secolul următor. Un exemplu în acest sens îl oferă cartea americană, deja foarte bine reprezentată. Circuitul spectacolelor era controlat de impresarii din Statele Unite care organizau turnee ale unor trupe și orchestre europene și americane. Astfel, într-un turneu nord-american, Sarah

⁶⁹ Epoca victoriană coincide cu îndelungata domnie a reginei Victoria (1837–1901) și este celebră pentru austeritatea moravurilor și a principiilor de comportare în familie și societate.

⁷⁰ În engleză, în original: titlu ce desemnează apartenența la un sistem de ranguri nobiliare (duce, marchiz, viconte etc), care contura o lume de „egali” (acesta este sensul original al cuvântului) la vârful societății epocii.

⁷¹ Celebră actriță și cântăreață franceză, pe numele său adevărat Henriette-Rosine Bernard (1844–1923), una dintre marile glorii ale lumii spectacolelor. Pentru activitatea sa artistică a primit din partea statului francez Legiunea de Onoare (1914).

Bernhardt⁷¹ dă spectacole și în Canada. Québec-ul are însă câteva particularități distinctive. Continuând tentativa de recucerire religioasă începută în anii 1840, Biserica catolică și-a consolidat autoritatea și controlul asupra învățământului, precum și asupra serviciilor sociale și spirituale. Curentul ultramontanist exercita o puternică influență, iar reprezentanții săi își duceau mai departe lupta contra liberalismului și a Partidului Liberal. Clerul a fost dezbinat de numeroase conflicte ce opuneau personalități și grupări regionale, punând Vaticanul în situația de a interveni în repetate rânduri pentru a potoli disputele politico-religioase; Roma adopta de obicei poziții în favoarea elementelor mai moderate.

A doua forță socială și politică era reprezentată de minoritatea anglo-protestantă, care se bucura de mai multe drepturi constituționale și a cărei putere se sprijinea pe controlul principalelor pârghii economice. Ea era tot mai concentrată la Montreal și continua să imprime acestui oraș — metropola necontestată a Canadei — o înfățișare englezească evidentă. Majoritatea canadienilor de origine franceză se găseau astfel în situația de minoritate dominată pe propriile sale teritorii. Cu toate acestea, în societatea din Québec începe să se afirme și un al treilea nucleu de putere: o clasă dinamică, formată din oameni de afaceri, care pun pe picioare întreprinderi destinate unei clientele francofone și din oameni politici, care controlează instituțiile statului la scară provincială și municipală. Pe plan cultural, elitele francofone suferă influența modelelor anglo-saxone, dar se inspiră în mare măsură și din modelele franceze.

MAREA EXPANSIUNE, 1896-1929

Sosirea la putere a primului ministru Wilfrid Laurier, în 1896, coincide cu o schimbare de conjunctură care va permite Canadei să cunoască una dintre cele mai remarcabile perioade de dezvoltare, alimentată de imigrație, popularea preriei și expansiunea industrială.

I. Pe calea dezvoltării

În 1891, populația Canadei se ridica la 4 833 239 de locuitori, iar în 1931 ajungea la un număr de 10 376 786. Imigrația, destul de slabă în anii 1890, revine la proporțiile de la începutul secolului și contribuie în mare măsură la creșterea populației. O dată cu încheierea ocupării teritoriului în Statele Unite (1898), Canada devine într-adevăr *The Last Best West*⁷², ultimul loc din America de Nord în care se puteau găsi terenuri ieftine din abundență. Politicile guvernului federal au favorizat sosirea masivă și instalarea imigranților care doreau să profite de acest pământ al făgăduinței. Astfel, în cei 15 ani de dinainte de război, sosesc în Canada peste 3 milioane de persoane, ceea ce face ca la recensământul din 1911 22% din populația canadiană să figureze ca fiind născută în

⁷² În engleză, în original. Traducerea aproximativă ar fi „ultimul loc favorizat din Vest”, sensul fiind apropiat de explicațiile autorului.

străinătate. Aproape jumătate dintre noii veniți se îndreaptă către vest, unde este pusă în practică o colonizarea sistematică a preriei. Teritoriile situate la vest de Ontario numărau abia 300 000 de locuitori, în 1891, ca până în 1931 populația lor să crească de zece ori. Pentru a administra această populație în creștere, guvernul federal a creat, în 1905, două noi provincii, desprinse din Teritoriile de Nord-Vest: Saskatchewan și Alberta. În prerie se formează astfel un nou tip de societate, foarte diferită de cea din est. Aici se practica o agricultură intensivă, bazată îndeosebi pe cultura unică a grâului, iar în Alberta pe creșterea animalelor. Grâul a devenit repede produsul de export cel mai important al țării; pentru a-l expedia însă în Europa era necesar ca vestul să fie înzestrat cu o rețea feroviară de proporții. Guvernul federal a sprijinit financiar construcția a două noi căi ferate transcontinentale care se adăugau celei a Pacificului Canadian.

În paralel are loc și intensificarea exploatării bogățiilor naturale în sectoare noi (hidro-electricitate, celuloză și hârtie, mine, electrochimie, electrometalurgie), mai ales în regiunile nordice din Québec și Ontario, precum și în Columbia Britanică, unde se înmulțesc orașele noi, întemeiate în jurul unor mari întreprinderi. Investițiile de acest tip, care ating o amploare fără precedent în anii 1920, erau stimulate de cererea importantă de materii prime din partea Statelor Unite, antrenând totodată un aport substanțial de tehnologie și de capital american. În același timp, producția manufacturieră, atât în industria ușoară (textile, confecții, încălțăminte, industrie alimentară, tutun), cât și în industria grea (oțel, metalurgie, echipamente feroviare, apoi automobile) cunoaște o evoluție foarte dinamică, înlesnită de expansiunea pieței interne. Industrializarea

este însoțită de o urbanizare rapidă, alimentată de exodul rural și de emigrație, ceea ce face ca populația canadiană din orașe să crească de la o treime din numărul total de locuitori în 1901 la jumătate în 1931. Fenomenul este încă și mai vizibil în Columbia Britanică, în Ontario și în Québec. Metropola, Montréal, număra deja 1 milion de locuitori în 1931, iar rivala sa, Toronto, o urma îndeaproape.

Aceste transformări accelerează reconversia agriculturii în Ontario și în Québec, proces început în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Expansiunea piețelor urbane oferă posibilități de comercializare interesante pentru o producție axată încă pe culturile de cereale și pe creșterea animalelor pentru lapte, dar permite și apariția unor noi domenii de producție. Mecanizarea fermelor este în progres, iar apariția automobilelor permite un transport mai rapid și mai eficient al produselor. În timpul războiului, guvernul îi stimulează pe agricultori să-și mărească producțiile și investițiile, pentru a contribui la aprovizionarea aliaților, ceea ce duce la atingerea unui anumit nivel de prosperitate în lumea rurală; scăderea prețurilor, intervenită o dată cu revenirea la producția de pace, nu s-a dovedit însă ușor de suportat. Modernizarea agriculturii nu se face totuși peste tot în același ritm. În regiunile îndepărtate din Ontario, Québec și New Brunswick se menține o agricultură de subzistență, care-i obligă pe exploatatorii agricoli să-și completeze veniturile lucrând iarna la tăiatul copacilor. În cartea sa *Maria Chapdelaine*, romancierul francez Louis Hémon⁷³ redă viața dificilă de dinainte de

⁷³ Romancier francez (1880–1913) care a trăit o vreme în Canada. Lucrarea la care face referire autorul se numește *Maria Chapdelaine, récit du Canada français* (*Maria Chapdelaine, povestire din Canada franceză*) și a fost publicată postum, în 1916, în Canada, și în 1921, în Franța.

război în aceste zone așa-zis de colonizare, dar universul descris de el se afla deja pe drumul unei schimbări radicale. Construcția de centrale hidroelectrice, de fabrici de celuloză și de aluminiu, deschiderea de exploatare miniere încep deja să transforme cadrul de viață tradițional din regiunile agro-forestiere.

Dezvoltarea economică era dirijată de o serie de mari capitaliști din Montréal și Toronto, care dețineau controlul asupra celor mai importante societăți financiare și industriale ale țării și care și-au sporit puterea în timpul celor două valuri de concentrare a întreprinderilor; cel dintâi, survenit în chiar primul deceniu al secolului, al doilea, în anii 1920. Pentru a-și susține financiar dezvoltarea, Canada depindea încă în mare măsură de capitalul străin. La începutul secolului, britanicii dominau net piața, dar, începând cu Primul Război Mondial, americanii i-au depășit. Cei dintâi practicau mai ales investițiile indirecte, pe când cei din urmă investeau direct în întreprinderi, exercitând un control foarte strict asupra economiei canadiene.

II. O societate nouă

1. Începuturile diversificării etnice. În zorii noului secol, populația canadiană majoritară era încă de origine britanică (57%) sau franceză (31%), singura minoritate semnificativă fiind cea germană (6%), în vreme ce amerindienii și inuiții nu reprezentau decât 2%. Imigrația a dus la modificarea acestei situații, prin atragerea unor efective importante provenind din Europa continentală, mai ales din Europa de Est (ucraineni și evrei) și, într-o mai mică

măsură, din Italia. În 1931, minoritățile de origine europeană, altele decât cele franceză și britanică, reprezentau deja peste 18% din populație. În marile orașe ele aveau tendința să se grupeze în cartiere distincte, unde-și puteau folosi limba maternă și-și puteau crea instituții specifice, iar în preerie formau comunități agricole relativ compacte. Această nouă diversitate etnică nu a rămas fără efect, reacțiile neîntârziind să apară, atât printre anglofoni, cât și printre francofoni, unii dintre ei văzând-o ca pe un pericol pentru compoziția demografică și ca pe o amenințare la adresa echilibrului tradițional dintre englezi și francezi. Xenofobia ajunge la paroxism în Columbia Britanică, unde populația se revoltă împotriva emigrației chineze și solicită guvernului federal să limiteze intrarea asiaticilor. Autoritățile erau preocupate mai ales să asigure integrarea rapidă a grupurilor minoritare cu ajutorul școlii, văzută ca un important mijloc de anglicizare și de aculturare. Pentru ucrainenii, evreii sau italienii nevoiți să se adapteze la un mediu natural dificil, să accepte slujbe prost plătite și să reziste ostilității sau indiferenței localnicilor, instalarea în Canada se dovedea o experiență dureroasă, mai ales în primele decenii ale secolului al XX-lea.

2. Efectele urbanizării accelerate. Dificultățile de adaptare nu-i afectau doar pe străini, ci și pe localnicii din mediul rural, care părăseau satele în fiecare an, cu speranța de a găsi în orașe o viață mai bună. Urbanizarea rapidă a Canadei transformă peisajul social. Afluxul de populație antrenează o intensificare fără precedent a construcțiilor urbane, mai ales la începutul secolului, precum și a speculațiilor cu terenuri, al căror punct culminant este

Înregistrat în 1913. Marile orașe, strânse între vechile lor frontiere, se extind către periferii, unde noile municipalități apar în număr foarte mare. Unele dintre ele, cu o pronunțată vocație industrială, ca rezultat al implantării unor mari întreprinderi în căutarea unor terenuri ieftine și a unor sisteme de taxe mai flexibile decât în centru, atrag o populație compusă îndeosebi din muncitori. Altele au mai ales un caracter rezidențial, corespunzând dorinței burgheziei și a clasei mijlocii de a evita poluarea și sărăcia din zonele centrale și de a găsi un mediu mai aerisit, îmbinând avantajele orașului cu cele ale vieții la țară. Suportul tehnologic al acestei expansiuni suburbane este tramvaiul electric, apărut la sfârșitul secolului al XIX-lea. În cea mai mare parte a marilor aglomerări, centrul ajunge să anexeze în cele din urmă o mare parte din aceste zone periferice, cu promisiunea de a îmbunătăți infrastructurile urbane și serviciile publice. Susținute adesea de întreprinderi private, beneficiare ale unor contracte de exploatare acordate de municipalitate, serviciile devin esențiale pentru orașenii care utilizau tot mai mult transportul în comun, gazul metan, electricitatea și telefonul.

Viața în orașele canadiene rămâne totuși marcată de puternice inegalități sociale. Creșterea economică asigură îmbogățirea rapidă a oamenilor de afaceri și favorizează formarea unei noi clase mijlocii compuse din funcționari și practicanți ai profesiunilor libérale. Ramificarea funcțiilor administrative și a serviciilor antrenează creșterea semnificativă a numărului de funcționari publici, care, în ciuda unor salarii modeste, beneficiau de stabilitatea slujbelor și de un statut convenabil. Situația nu era la fel de bună în cazul muncitorilor, primele victime ale diverselor

concursuri de împrejurări și ale șomajului sezonier, într-o țară nordică în care sectoare economice întregi, cum ar fi transporturile maritime și construcțiile, erau paralizate pe timp de iarnă. Muncitorii calificați se descurcau cu mai multă ușurință, dar cea mai mare parte a muncitorilor necalificați din uzine și a manipulanților trăia sub pragul de sărăcie, fiind nevoită să recurgă la munca adolescenților sau a femeilor.

În primele decenii ale secolului, condițiile de existență tind totuși să se amelioreze. Astfel, noile locuințe erau dotate cu elemente moderne de confort, cum ar fi rețele de apă curentă, toalete, electricitate, precum și un sistem de încălzire mai eficient. Continuă însă să existe și o serie de locuințe degradate, în care se înghesuiau noii veniți, iar această situație este denunțată cu vehemență, dar fără mare succes într-o primă fază, de către diverșii critici ai societății. Datorită acțiunilor întreprinse de către igienisti, vaccinărilor, filtrării apei și pasteurizării laptelui, mortalitatea urbană, îndeosebi cea infantilă, înregistrează o scădere evidentă. Progresul nu este însă egal: mortalitatea rămâne mai ridicată în cartierele muncitorești decât în cele burgheze, printre canadienii de origine franceză decât printre cei de origine engleză, la Montréal decât la Toronto.

3. Un val de reforme. Îmbunătățirea condițiilor de viață se datorează, în bună măsură, unui ansamblu de reforme sociale de inspirație anglo-saxonă. Animate de reprezentanții burgheziei și ai clasei mijlocii, pe care îi sensibilizaseră acțiunile filantropice legate de sărăcia urbană, de medici și de asistenți sociali, precum și de membri ai clerului, numeroase organizații înscrise în acest curent

denunță decăderea fizică, socială și morală care afecta clasele populare urbane și încearcă să propună soluții prin ajutoare acordate copiilor, reformele programelor de învățământ și de instrucție obligatorie, adoptarea unor măsuri de igienă publică, reorganizarea carității, controlul calității locuințelor, înfrumusețarea orașelor, îmbunătățirea moralei publice prin lupta împotriva prostituției și a consumului de alcool. Mișcarea de reformă era animată de căutarea unor soluții raționale și științifice pentru problemele sociale, dar are și o inspirație religioasă, mai ales printre protestanți, animați de curentul numit *Social Gospel*, Evanghelia socială⁷⁴. Presiunile din partea organizațiilor reformiste determină o serie de reacții guvernamentale, dar ele sunt încă timide: întărirea controalelor în uzine, limitarea muncii în rândurile copiilor, sisteme de indemnizare a accidentelor de muncă, programe de asistență publică și măsuri de igienă. Intervenția statului întâmpină însă rezistențe puternice, mai ales în Québec, unde Biserica catolică dorește să-și păstreze controlul asupra serviciilor sociale și învățământului, astfel încât ameliorarea condițiilor de viață rămâne încă tributară inițiativei private precum și concepțiilor elitiste și moraliste care ghidau reforma socială.

Femeile burgheze și cele din clasa mijlocie joacă un rol important în organizațiile reformiste, ceea ce duce la for-

⁷⁴ Mișcare pentru reformă social-religioasă pornită din mediile liberal-protestante din SUA, între anii 1870–1920. Era îndreptată împotriva efectelor industrializării, având o puternică dimensiune biblică și moralizatoare. Mișcarea susținea abolirea regimului de muncă a minorilor, scurtarea zilei de lucru, reforma sistemului de muncă, revendicări realizate în parte prin politica *New Deal* promovată de președintele Roosevelt, în anii 1930.

mularea anumitor revendicări feministe. Ele doresc mai ales să obțină accesul la studiile universitare și la exercitarea profesiunilor liberale, dar obiectivul care le va mobiliza toate energiile este obținerea dreptului de vot, pe urmele sufragetelor engleze și americane⁷⁵. Ele obțin câștig de cauză în timpul războiului, când guvernul federal le acordă în 1917 acest drept, mai întâi celor înrudite cu soldații, apoi, un an mai târziu, tuturor femeilor adulte. Provinciile adoptă pe rând sufragiul feminin, între 1916 și 1922, mai puțin Québec-ul, unde opoziția ierarhilor catolici și conservatorismul social al unei părți a elitelor politice impun amânarea acestei măsuri până în 1940.

Mișcarea socială sindicală caută, la rândul său, să se implice în lupta pentru schimbarea socială. Mai bine organizată și mai stabilă, ea cunoaște o expansiune rapidă la începutul secolului și conduce numeroase greve pentru dreptul la negociere colectivă și ameliorarea condițiilor de muncă. Acest tip de militantism cu efect la nivel politic atinge punctul de maxim în 1919, când un număr record de greve lovește toate regiunile țării. Evenimentul cel mai semnificativ este greva generală din Winnipeg, care paralizează acest oraș din vest timp de șase săptămâni, și pe care autoritățile, agitând spectrul bolșevismului, decid să o înăbușe cu ajutorul forței. Acest moment a marcat un

⁷⁵ Mișcarea sufragetelor desemnează curentul feminist activ în Marea Britanie și SUA care lupta pentru votul universal (de aici și numele) și drepturile politice ale femeilor. Susținută încă din 1840 sub influența mișcării chartiste, acordarea dreptului de vot pentru femei a devenit un obiectiv de bază al mișcării sufragetelor, începând cu 1865. În Marea Britanie el a fost acordat treptat, în 1918 și 1928, iar în SUA, unde mișcarea a început în 1889, a făcut obiectul celui de-al 19-lea amendament al Constituției, adoptat în 1920.

recul al mișcării muncitorilor, care în anii 1920 nu mai reușesc să regăsească avântul care îi mobilizase în timpul celor două decenii anterioare.

Sindicalismul nu înglobează decât o minoritate, mai puțin de 10% din valoarea totală a forței de muncă, și mai ales muncitori calificați. Marile „uniuni internaționale” din Federația Americană a Muncii domină scena sindicală canadiană și ajung chiar să expulzeze din Congresul Meseriilor și al Muncii din Canada persoanele care nu li se afiliază. Sindicatele propriu-zis canadiene rămân slabe și izolate. În Québec, pentru a contracara influența americană, episcopii stimulează crearea sindicatelor catolice care se implantează peste tot în orășelele de provincie. Influența Statelor Unite se face simțită și în alte domenii de activitate. Produsele și mărcile comerciale americane, sprijinite de publicitate, se bucură de tot mai mult interes din partea consumatorilor canadieni. La fel se petrec lucrurile și în domeniul culturii, Canada rămânând o societate de împrumut, în ciuda apariției unor artiști și autori naționali. Influența britanică și franceză continuă să fie foarte însemnată în rândurile elitelor, în vreme ce cultura populară suferă o americanizare pronunțată. Principalul mijloc de comunicare în masă este cotidianul de mare tiraj, inspirat de modelul american. Cinematografia intră curând sub controlul distribuitorilor americani, așa cum se întâmplase cu un secol în urmă cu circulația spectacolelor. În anii 1920, radioul care tocmai se năștea importă cea mai mare parte a programelor din Statele Unite. Această situație accentuează criza de identitate pe care o trăiau numeroși intelectuali, scriitori și artiști aflați în căutarea unei noi definiții a specificului canadian. Astfel, ajungerea

la un acord unanim se dovedește imposibilă din acest punct de vedere, mai ales din cauza diferențelor de percepție foarte însemnate care-i separă pe anglofoni de francofoni, fenomen vizibil mai ales pe scena politică.

III. O țară divizată

La alegerile federale din 1896, ajunge la putere Wilfrid Laurier, șeful Partidului Liberal. Om al compromisurilor, noul prim-ministru caută să împace tendințele contradictorii din viața politică, respingând atitudinea de confruntare caracteristică pentru raporturile dintre provincii pe vremea lui Macdonald și inaugurând o nouă eră a relațiilor federalo-provinciale, devenite acum mai armonioase. El a încercat, de asemenea, să rezolve și problema școlilor din Manitoba, negociind un compromis, departe totuși de a răspunde așteptărilor franco-catolice. Pentru a pune punct acestei chestiuni, Laurier solicită intervenția papei care, după ce trimite un delegat însărcinat cu anchetarea cazului, ajunge la concluzia că înțelegerea era acceptabilă, deși imperfectă. Acest sprijin important îi permite primului ministru să înceapă o tentativă de reconciliere cu episcopii din Québec, într-o încercare de a pune capăt opoziției sistematice a mai multora dintre ei față de partidul pe care îl conducea. Datorită creșterii economice care coincide cu sosirea sa la putere, Laurier se bucură de o mare popularitate și reușește să se mențină 15 ani în postul de prim-ministru.

1. Naționaliști și imperialiști. Capacitatea lui Laurier de a face compromisuri este însă pusă la grea încercare de

problema relațiilor dintre Canada și Marea Britanie, într-un moment de intensificare a zelului imperialist britanic. Canada obținuse autonomia interioară completă de mai multe decenii, dar pe plan extern ea rămânea o colonie a Marii Britanii. Or, anglofonii și francofonii se situau pe poziții radical diferite în legătură cu viitorul acestei relații. În Canada britanică apare acum un nou tip de naționalism, caracterizat printr-un puternic atașament față de Imperiul britanic și cerând schimbarea statutului de colonie cu acela de partener într-un ansamblu vast care urma să capete forma unei federații imperiale. Imperialiștii, al căror mesaj era elaborat și difuzat de către intelectuali ca George Monro Grant și Stephen Leacock⁷⁶, se bucurau de o mare influență în rândurile opiniei publice canadiano-engleze. În Canada franceză însă, un puternic curent naționalist avându-l în frunte pe Henri Bourassa⁷⁷ susține că loialitatea canadienilor trebuia să se îndrepte întâi către țara lor de origine, și nu către Anglia. Opoziția dintre aceste două concepții devenea vizibilă mai ales în situațiile legate de participarea canadiană la războaiele imperiului. Problema s-a pus în acest fel, în 1899, în timpul Războiului burilor⁷⁸,

⁷⁶ Scriitor canadian de expresie engleză (1869–1844). A predat economia și științele politice la Universitatea din Montréal. Autor de pamflete și literatură umoristică având o importantă dimensiune de critică socială și politică.

⁷⁷ Jurnalist și om politic (1868–1852), nepot al lui Papineau. A întemeiat și condus ziarul „Le Devoir” („Datoria”) tribună a apărării individualității francofonilor canadieni.

⁷⁸ Este vorba de Războiul anglo-bur (buri — denumirea populației formate din imigranți europeni din Africa de sud, majoritatea vorbitori de limbă afrikaans, de filiație olandeză), care a avut loc între 1899 și 1902, miza fiind eliberarea de sub dominația britanică. În urma războiului, republicile bure, care se declaraseră independente, sunt transformate în colonii britanice.

când imperialiștii pretindeau o participare activă, iar naționaliștii susțineau neimplicarea. Laurier a optat pentru un compromis și a autorizat expedierea pe front a unui contingent restrâns, format din voluntari. Bourassa, tânăr deputat liberal, a hotărât atunci să se despartă de șeful său și a declanșat o mișcare de opoziție care avea să continue până la Primul Război Mondial. Laurier caută să reziste presiunilor imperialiste și susține autonomia Canadei, opunându-se proiectului unei federalizări imperiale. Cursa înarmărilor cu Germania determină însă Marea Britanie să pretindă din partea coloniilor o contribuție la dezvoltarea marinei de război. Laurier preferă să creeze, în 1909, o marină canadiană care, în caz de conflict, ar fi urmat să lupte sub comandă britanică. Pentru naționaliști era prea mult, pentru imperialiști prea puțin. La alegerile din 1911, cele două grupări se unesc pentru a-l combate pe Laurier, care trebuie să înfrunte o opoziție puternică la propunerea de acord de liber schimb pe care îl negociase cu Statele Unite; alierea acestor forțe va duce, de altfel, la înfrângerea sa. În acest fel ajunge la putere Partidul Conservator, în frunte cu Robert Borden.

Chestiunea imperială nu era singura care-i dezbină pe canadieni. Drepturile minorității franco-catolice continuă să stârnească dezbateri intense. Bourassa și naționaliștii canadieni de origine franceză au despre Canada o concepție biculturală, insistând pe egalitatea în drepturi a celor două popoare conlocuitoare, de la un capăt la altul al țării. Pentru cei mai mulți dintre anglofoni, Canada era, dimpotrivă, o țară engleză în care bilingvismul era tolerat în parlamentul federal și în Québec, dar nu și în celelalte provincii. Bătălia se dădea tot pe tema dreptului minorității franceze de a avea școli publice separate, pe care să le

administreze singură. Preocupați să asimileze noile grupuri etnice care sosesc în țară, mai ales în vest, canadienii de origine engleză refuză să garanteze dreptul la disidența școlară și toate tentativele pe care naționaliștii de origine franceză le-au făcut în direcția modificării acestei atitudini au rămas zadarnice.

2. Tulburările datorate războiului. Canada este deci o țară divizată, care intră în război alături de Anglia, în 1914. Canadienii de origine britanică, printre care mulți imigranți de dată recentă, se înrolează în număr mare pentru a răspunde apelului patriei mame. Canadienii de origine franceză, în schimb, nu manifestă nici un fel de entuziasm față de un conflict care nu-i privea, cu atât mai mult cu cât armata canadiană nu îi atrage în nici un fel, dat fiind faptul că ea nu funcționa decât în limba engleză. Problema școlilor amplifică tensiunile etnice, mai ales în Ontario, unde guvernul încearcă să restrângă învățământul în limba franceză. Ele se agravează încă și mai mult, în 1917, când guvernul federal decide să impună serviciul militar obligatoriu, în ciuda opoziției masive întâmpinate în Québec. Pentru a impune cu mai multă ușurință această măsură, conservatorii din tabăra primului ministru Borden formează, împreună cu liberalii anglofoni, un guvern de uniune, care obține lesne victoria la alegerile din 1917, dar fără sprijin din partea Québec-ului.

Efortul de război al Canadei a fost considerabil. La o populație de circa 8 milioane de locuitori, sunt înrolate 600 000 de persoane, dintre care 418 000 în armata de peste ocean. Uzinele canadiene produc o mare cantitate de arme și de muniții, iar o parte din producția agricolă ia drumul Angliei. Încadrați la început în armata britanică,

soldații canadieni formează apoi un corp de armată distinct și se remarcă în mai multe bătălii, mai ales la Vimy, în 1917⁷⁹. Participarea la război contribuie la dezvoltarea sentimentului național în Canada britanică și-i permite lui Borden să propună ideea autonomiei Dominioanelor în sânul imperiului. În 1917, primul ministru canadian se alătură cabinetului imperial de război și obține pentru Canada dreptul ca țara sa să prezinte o delegație proprie la conferința de pace. Acești primi pași deschid calea către independența totală în relațiile internaționale, care avea să fie cucerită în fapt și confirmată prin statutul de la Westminster, în 1931.

În ceea ce privește politica internă, francofonii resimt efectele tensiunilor create de război și ale numeroaselor eșecuri întâmpinate în domeniul învățământului. Ei refuză să îi sprijine pe conservatori, cărora le reproșează impunerea serviciului militar obligatoriu, iar la alegerile din 1921 votează în bloc cu Partidul Liberal, condus acum de William Lyon Mackenzie King, contribuind la ascensiunea acestuia la putere. Frustrați în dorința lor de a crea o țară cu adevărat bilingvă, naționaliștii francofoni se întorc tot mai mult către Québec, singura provincie în care erau majoritari, iar unii dintre ei cochetează chiar și cu ideea independenței.

Cele mai multe dintre tulburări politice provin însă din vest. Populația acestor regiuni, trăind exclusiv din veniturile rezultate prin exporturile de grâu, se simte exploatată de către intermediari, companii de căi ferate, bănci, agenți comerciali — adesea mari întreprinderi

⁷⁹ Bătălie dură între trupele aliate și cele germane, care a avut loc în aprilie 1917 în nord-vestul Franței și unde corpul de armată canadian a operat unitar ca o unitate separată de Divizia a-V-a britanică în care fusese încadrat până atunci.

dirijate de la Montréal sau de la Toronto — și consideră că marile partide dominate de oamenii politici din est nu-i reprezintă interesele. În anii anteriori, fermierii din vest întemeiaseră mișcări agrariene, se organizaseră în cooperative și aleseseră guverne provinciale favorabile intereselor lor. La nivel federal, nemulțumirea lor se exprimă prin formarea unui Partid Progresist care în 1921 obține 64 de mandate de deputați în Camera Comunelor rupând astfel echilibrul tradițional dintre liberali și conservatori. În același deceniu, disensiunile interne slăbesc noua grupare și duc la fărâmițarea sa treptată. Nemulțumirea se manifestă și în provinciile atlantice, unde economia se confruntă cu durele consecințe ale războiului, dar protestele nu ating amploarea căpătată în vest. În ambele cazuri, guvernul King reușește să dezamorseze criza prin măsuri conciliatoare, care nu rezolvă însă problemele, dar creează cel puțin iluzia unei preocupări pentru soarta regiunilor periferice.

În cea de-a doua jumătate a deceniului, tensiunile politice se atenuează. Țara trece printr-o nouă fază de expansiune economică, investițiile sunt substanțiale, iar prosperitatea pare să se fi întors în Canada. Se instaurază astfel un climat de euforie transformat curând într-o febră fără precedent a speculațiilor, care avea să fie întreruptă cu brutalitate de crahul din 1929.

DE LA CRIZĂ LA PROSPERITATE, 1929-1960

Cursul istoriei Canadei pare a fi pus între paranteze în anii 1930, într-atât de gravă este depresiunea care se abate asupra țării în această perioadă. Această criză al cărei sfârșit părea tot mai puțin vizibil, răstoarnă prejudecățile tradiționale și impune o nouă manieră de a pune problemele, atât în plan economic, cât și în plan social și politic. Perioada următoare, cea a războiului, are la rândul ei un caracter excepțional, astfel încât revenirea la normal nu se va face decât în 1946.

I. Recesiunea economică

1. Dimensiunile crizei economice. Recesiunea din anii 1930 este, cu siguranță, cea mai gravă din istoria Canadei. Între 1929 și 1933, valoarea produsului intern brut (în dolari-aur) scade cu aproape o treime și va ajunge să depășească nivelul pe care îl atinsese cu zece ani înainte, abia în 1939. În momentul culminant al crizei, mai bine de un sfert din forța de muncă era în șomaj. Situația începe să se reechilibreze în 1934, dar într-un ritm foarte lent, fiind destabilizată din nou de recesiunea din 1937. Canada este, alături de Statele Unite, una dintre țările industrializate cel mai grav afectate de criză, cu siguranță într-o măsură mult mai mare decât țările europene.

Mare exportator de materii prime, Canada suferă mai ales din cauza recesiunii profunde prin care trece comerțul internațional, fenomen agravat de reacția protecționistă generalizată. Din cauza supraproducției mondiale și a scăderii rapide a prețurilor, valoarea exporturilor canadiene de grâu, destinate mai ales Marii Britanii, scade cu două treimi în patru ani. Bazată în special pe cultura grâului, economia din prerie este ruinată, iar mii de agricultori, care în anii precedenți investiseră enorm pentru a-și extinde culturile, sunt falimentari, mai ales în Saskatchewan. Pe de altă parte, producția de lemn, hârtie și minerale, comercializate mai ales pe piața din Statele Unite, suferă din cauza amplei crize pe care această țară o traversa la rândul ei, iar regiunile profilate pe acest tip de producție — în Québec, Ontario, New Brunswick, Columbia Britanică — își reduc, de asemenea, activitatea. Importantul sector al transporturilor feroviare, a cărui soartă era legată de activitățile de export, suferă și el efectele degringoladei economice.

Scăderea puterii de cumpărare a producătorilor de materii prime se repercutează inevitabil asupra industriei manufacturiere, situația fiind agravată și de efectele suprainvestițiilor de la sfârșitul anilor 1920. Capacitatea de producție a industriei canadiene depășește, de departe, puterea de absorbție a unei piețe interne în criză profundă, ceea ce provoacă nu numai închiderea uzinelor și un mare număr de concedieri temporare, ci și sistarea aproape completă a investițiilor, determinând intrarea în șomaj a majorității lucrătorilor din construcții. Sectorul investițiilor, care fusese motorul creșterii economice în deceniul anterior, contribuie prin slăbiciunea sa la încetinirea relansării economice. Micii comercianți, reprezen-

tanții profesioniștilor libere și personalul din servicii sunt afectați la rândul lor de scăderea veniturilor clienților. Aflați în imposibilitatea de a-și achita taxele și de a încasa plata chiriilor care li se cuveneau, numeroși proprietari își pierd casele. Populația canadiană era obișnuită cu șomajul sezonier care afecta în timpul iernii sectoarele construcțiilor, transporturilor maritime și pescuitului, dar de data aceasta situația era diferită, ținând cont că mii de persoane erau lipsite de locuri de muncă pentru perioade îndelungate. Cu siguranță șomajul nu afectează pe toată lumea în aceeași măsură, lovindu-i mai ales pe muncitorii necalificați și pe funcționari, mai degrabă regiunile producătoare de materii prime decât cele cu o economie diversificată, dar efectele sale sunt generale. Pentru cei mai mulți dintre canadieni, recesiunea economică devine sinonimă cu o permanentă stare de insecuritate și cu o mulțime de speranțe înșelate.

2. Agitația socio-politică. Tensiunile sociale datorate crizei economice duc la apariția a numeroase tulburări politice. Alegătorii resping pe rând guvernele incapabile să oprească recesiunea. La nivel federal, Partidul Liberal al lui William Lyon Mackenzie King, aflat la putere pe toată perioada deceniului anterior, este răsturnat în 1930, iar Partidul Conservator al lui R. B. Bennett, care îi urmează la putere, cade și el victimă proastei stări de spirit a populației în 1935 și trebuie să cedeze locul liberalilor. Numeroase schimbări de guverne au loc și în provincii.

Fenomenul cel mai grăitor în ceea ce privește starea de tulburare a populației este proliferarea noilor mișcări politice, atât de dreapta, cât și de stânga. Deși ilegal între 1931 și 1936, micul Partid Comunist reunește un număr

crescând de militanți și desfășoară acțiuni constând în organizarea grupurilor de șomeri. Diverse elemente laburiste și agrariene se unesc, în 1933, pentru a forma un nou partid socialist, Commonwealth Cooperative Federation (CCF); cerând naționalizarea a numeroase întreprinderi și adoptarea de măsuri sociale, el se bucură de succes printre agricultorii și muncitorii din vest, unde obține, în 1935, șapte mandate de deputați federali. Efemerul Partid al Reconstrucției, care se adresa mai ales micilor comercianți și susținea desființarea marilor întreprinderi și a monopolurilor, obține la alegerile federale din 1935 9% dintre voturi, dar numai un singur loc în Parlament. Creditul Social, fondat de un foarte popular pastor protestant din Alberta, care amesteca abil Biblia și politica, ajunge la putere în această provincie în 1935 și trimite în parlamentul federal 17 deputați în același an. În Québec, Uniunea Națională, un nou partid reunind liberali disidenți și conservatori, formează guvernul în urma alegerilor provinciale din 1936. Tot acum își fac apariția sporadic mai multe mișcări de inspirație fascistă sau nazistă, care contribuie la alimentarea curentului antisemit. Întreg deceniul este marcat de dezbateri intense, populația fiind nevoită să asculte atât discursuri de denunțare a capitalismului, cât și evocarea spectrului comunismului.

3. Remedii puțin eficiente. Începând din 1930, guvernul conservator, imitând o practică des folosită și în alte țări, impune o creștere pronunțată a taxelor vamale. Dacă această măsură determină sporirea protecției asupra industriei canadiene, ea nu aduce nimic în sectorul exporturilor, pentru care soluția pare a fi negocierea unor

înțelegeri comerciale. În 1932 este semnat la Ottawa un acord ce stabilea un regim tarifar preferențial între țările din Commonwealth, act permițând în anii următori o creștere a nivelului schimburilor cu Marea Britanie, care redevine astfel, pentru câțiva ani, principalul partener al Canadei. Negocierile cu Statele Unite sunt mai dificile; în 1935 se ajunge totuși la încheierea unui acord comercial prin care se stipulează reducerea taxelor vamale. Aceste măsuri contribuie cu siguranță la ameliorarea situației, dar nu sunt suficiente pentru a relansa economia. Guvernele lasă acest lucru pe seama jocului normal al forțelor pieței, la acest moment încă prea slabe. Relansarea economică va fi asigurată, în cele din urmă, de începerea războiului.

Între timp, trebuia rezolvată cumva noua problemă pe care o reprezentau sutele de mii de șomeri din țară care, după ce își epuizaseră micile rezerve, erau complet lipsiți de resurse. Pe acest plan, autoritățile canadiene par mai degrabă lipsite de soluții. În 1929, programele sociale erau încă foarte puțin dezvoltate, iar ajutorul pentru persoanele în dificultate era asigurat de societățile de caritate organizate de Biserică sau de diverse grupări filantropice, cu sprijinul financiar puțin consistent al municipalităților. Activitatea instituțiilor oficiale s-a intensificat în timpul crizei din anii '30, organizațiile de voluntari dovedindu-se depășite de situație. Costurile crescânde ale ajutoarelor de șomaj obligă guvernele să contribuie la rândul lor la finanțare. Programe de lucrări publice sunt lansate în grabă, ideologia vremii fiind refractară la acordarea unor subvenții financiare pentru șomerii apți de lucru, dar care rămîneau în afara activităților productive. Devine însă repede evident că persoanele fără loc de muncă erau atât

de numeroase încât încadrarea lor era imposibilă. Guvernele trebuie să decidă, în aceste condiții, acordarea unor sume de bani, sub formă de „ajutor direct”, a cărui valoare rămâne totuși inferioară pragului de sărăcie; începând din 1932 aceasta este forma privilegiată de ajutor pentru familiile în dificultate. Pentru celibatarii care colindă orașele în căutarea unor mijloace de subzistență, guvernul federal creează lagăre de șomeri administrate de armată, în care bărbații primesc sume derizorii, fiind în același timp obligați să contribuie la lucrările de construcții; aceste lagăre se transformă în focare de agitație socială și vor fi închise în 1936. În Québec, un număr mare de familii se instalează pe terenurile fertile situate în regiunile periferice, pe când în Saskatchewan numeroși agricultori din sudul provinciei, grav afectați de seceta prelungită, sunt convinși să se stabilească mai la nord; în ambele cazuri, înainte ca exploataările respective să poată hrăni familiile, este nevoie de o muncă foarte susținută de defrișări. În total, măsurile guvernamentale sunt mai degrabă niște improvizații în fața unei situații ce pare să scape de sub control decât o strategie menită să relanseze activitatea economică.

4. Repunerea în discuție a federalismului. Pe de altă parte, aceste măsuri se dovedesc foarte costisitoare, obligând atât administrațiile municipale cât și guvernele să se îndatoreze până la compromiterea situației lor financiare. Dobânzile pentru împrumuturi acaparează o parte tot mai mare din cheltuielile publice, situație care începe să pună probleme de natură constituțională. Conform repartiției puterilor stabilite în 1867, responsabilitatea

pentru măsurile sociale revenea provinciilor de care aparțineau municipalitățile, dar pentru că acestea nu aveau resurse suficiente pentru a face față unei astfel de creșteri a cheltuielilor, guvernele provinciale solicită sprijin financiar guvernului federal. Acesta începe să acorde subvenții, care puteau acoperi până la 30% din costurile programelor sociale, promovând în același timp și unele inițiative menite să orienteze intervenția statului. În 1935, de exemplu, inspirându-se din exemplul președintelui american Roosevelt, primul ministru Bennett propune un *New Deal*⁸⁰ canadian, ce prevedea măsuri cum ar fi fixarea unui salariu minim pe economie și introducerea asigurărilor pentru șomaj și pentru sănătate; propunerile sale sunt însă declarate neconstituționale de către tribunale.

Această afacere provoacă o mare dezbatere pe tema orientării federalismului canadian: era nevoie de un regim mai centralizat, în care guvernul federal ar fi devenit organul conducător al unui nou stat-providență⁸¹ sau

⁸⁰ În engleză în original; denumire dată politicii economice promovate de președintele american Franklin Delano Roosevelt, cu scopul de a scoate societatea americană din criza economică; în traducere literală *Noul Pact*. S-a caracterizat prin politica de centralizare și creștere a implicării statului federal în economie și societate.

⁸¹ Concept de largă circulație în sociologie și politologie care se aplică în general statelor ce au inițiat sisteme extinse de protecție socială și celor care practică politici de reducere a inegalităților economice și sociale. Statul-providență este un stat social care se substituie, într-o mai mare sau mai mică măsură, mecanismelor pieței sau/și îi corectează efectele. Termenul este o traducere aproximativă a expresiei engleze *Welfare State*. În acest context, este desemnat tipul de „stat protector” reclamat de situația economică de moment care presupunea limitarea costurilor sociale ale pieței și asigurarea unui anume grad de securitate în fața riscurilor economice majore (șomaj, inflație, boală, bătrânețe). Vezi și nota 93.

trebuia, mai degrabă, respectată autonomia provinciilor printr-un transfer de resurse care să le permită să-și satisfacă obligațiile în domeniul politicilor sociale? Primul ministru Mackenzie King înființează, în 1937, o comisie de anchetă (comisia Rowell-Sirois), însărcinată cu studierea acestei probleme. Raportul ei, predat în 1940, susține ideea centralizării și propune o modificare a constituției care să transfere în administrația puterii centrale sarcina de a stabili principalele politici sociale și principalele impozite directe care fuseseră până atunci percepute de administrațiile provinciale; acestea urmau să primească, în schimb, subvenții federale. Mai multe guverne provinciale s-au opus unei astfel de schimbări radicale, dar au acceptat în 1940, amendarea parțială a constituției cu scopul de a crea un regim federal de asigurări de șomaj. Mișcarea de centralizare fusese însă lansată și va căpăta o forță considerabilă în timpul războiului.

II. Al Doilea Război Mondial

Pe 10 septembrie 1939, la o săptămână după Marea Britanie și Franța, Canada declara război Germaniei. Țara nu era deloc pregătită să participe la conflict: nu exista serviciu militar obligatoriu, iar forțele armate erau puțin numeroase și prost echipate. Lucrurile s-au schimbat însă cu repeziciune, toate resursele umane și materiale ale Canadei fiind mobilizate pentru efortul de război.

1. Participarea canadiană. La începutul ostilităților, Canadei părea să i se fi rezervat un rol minor pe lângă Anglia și Franța, dar capitularea celei din urmă, în 1940, a

răsturnat situația. Izolată în Europa și neputând încă să conteze pe sprijinul oficial al Statelor Unite⁸², Marea Britanie avea nevoie de resursele aliatului său canadian. Canada devine astfel o vastă uzină de muniții și produce un număr important de avioane, tancuri și vase de război, expediind totodată peste ocean mari cantități de alimente. Ei îi revine responsabilitatea pregătirii tuturor piloților de aviație din Commonwealth-ul britanic, precum și a protecției convoaielor maritime în zona Atlanticului de Nord. Trupele trimise în Anglia participă la nefericita expediție asupra orașului Dieppe, în 1942⁸³, la campania din Italia, la debarcarea în Normandia, apoi la eliberarea nordului Franței și mai ales a Țărilor de Jos. Canada se ocupă și de propria sa apărare, deși singura amenințare reală venea din partea submarinelor germane, de-a lungul coastei Atlanticului și în Golful Sf. Laurențiu.

Ca și în timpul Primului Război Mondial, se pune din nou problema serviciului militar obligatoriu. Încă de la începutul războiului, guvernul procedează la o mobilizare

⁸² După cum se știe, SUA a rămas neutră în primii ani ai războiului, societatea americană, mai degrabă conservatoare și abia ieșită din criza economică, considerând că războiul privește numai afacerile europene. Președintele Roosevelt, care a candidat pentru un al doilea mandat în 1940, a câștigat alegerile agitând lozinca neintervenției. SUA va declara război Japoniei și apoi Germaniei în urma celebrului atac japonez asupra bazei americane de la Pearl Harbour (decembrie 1941). Pe perioada neutralității SUA a sprijinit neoficial Marea Britanie, aflată singură în luptă cu Hitler.

⁸³ Raidul a avut loc la 19 iunie 1942, constituind și un test al capacității de reacție a trupelor germane în eventualitatea unei debarcări aliate. Trupele britanice însoțite de contingentul canadian au suferit pierderi grele fiind obligate să se retragă în dezordine. Lucru interesant, orașul a fost eliberat tot de trupele canadiene, la 7 septembrie 1944.

generală⁸⁴, dar participarea la activitățile militare din afara țării rămâne bazată pe voluntariat. În 1939, șefii liberali le promet de altfel locuitorilor Québec-ului că nu se va trece la obligativitatea serviciului militar dincolo de ocean. În 1942, ei își schimbă însă opinia și organizează un plebiscit cerându-le canadienilor să îi dezlege de acest angajament. Sub egida Ligii pentru Apărarea Canadei, șefii naționaliști din Québec lansează imediat o campanie pentru a susține respingerea acestei măsuri. Rezultatele consultării arată, o dată în plus, falia profundă care-i separă pe francofoni de anglofoni: dacă în restul țării peste 89% dintre electori aprobă inițiativa guvernului, în Québec ea este respinsă cu mai mult de 71% din voturi. Mobilizarea pentru serviciul militar peste ocean nu va fi impusă decât în 1944, fără să implice în mod real decât un număr foarte mic de soldați. În total, pentru o populație de 12 milioane de locuitori, doar 1 milion de bărbați și de femei servesc în armata din țară și de peste granițe. Participarea locuitorilor din Québec este mai însemnată decât în Primul Război Mondial, dar ei continuă să fie tratați ca cetățeni de mână a doua, doar armata terestră având câteva unități francofone; în general, *establishment*-ul militar, care numără foarte puțini ofițeri superiori francofoni, impune engleza ca limbă de comunicare.

2. Revenirea la încadrarea completă a forței de muncă.

Bazându-se pe puterile excepționale pe care i le acorda constituția pentru cazurile de urgență națională, guvernul

⁸⁴ Este vorba de așa-numitul „serviciu național” care presupunea, după modelul britanic, participarea tuturor cetățenilor la activitățile de război, fără să fie însă propriu-zis înrolați. După cum se vede și din cele de mai jos, problema serviciului militar obligatoriu era foarte delicată pentru orice guvern canadian.

canadian preia controlul asupra resurselor umane și materiale ale țării. El administrează astfel distribuirea materiilor prime, urmărind cu precădere satisfacerea necesităților militare, limitează sau interzice fabricarea unor bunuri de folosință îndelungată și raționalizează consumul. Sunt create, de asemenea, numeroase societăți de stat, destinate producției de armament. Pe lângă acestea, guvernul impune o gestiune centralizată a forței de muncă, controlul prețurilor și al salariilor, precum și cenzura. O propagandă intensă, desfășurată pe canale multiple, îi cheamă pe canadieni să participe la efortul de război.

Uriașa cerere provocată de conflictul mondial relansează producția în toate sectoarele și duce la dispariția urmărilor recesiunii economice. Pentru a satisface necesitățile aliaților, se realizează investiții considerabile în agricultură, extracția de materii prime și industria manufacturieră. Nivelul de ocupare completă a forței de muncă este atins cu repeziciune și se face, din ce în ce mai des, apel la mâna de muncă feminină. Veniturile canadienilor cresc substanțial, iar raționalizarea consumului duce la creșterea nivelului economiilor, ceea ce va juca un rol important în relansarea economică de după război. Profitând de revenirea la nivelul de ocupare completă a forței de muncă, mișcarea sindicală face, la rândul ei, progrese semnificative: numărul de sindicate crește vertiginos, condițiile de viață se îmbunătățesc, și, cel mai important, datorită unei noi legislații a muncii care le e favorabilă, organizațiile muncitorești obțin recunoașterea oficială pe care o cereau de multă vreme. Pentru cei mai mulți dintre canadieni, războiul este deci sinonim cu prosperitatea.

3. Noi orientări. Din multe puncte de vedere, războiul marchează un moment de cotitură în evoluția Canadei.

El este, mai întâi, o ocazie pentru apropierea de Statele Unite și pentru o colaborare strânsă în domeniile apărării continentului și al producției militare. Evident, parteneriatul este unul inegal, Canada având statut de asociat dependent, dar este totodată și primul pas al unei reorientări: de la desprinderea țării din relația sa tradițională cu Marea Britanie către integrarea pe orbita americană.

Războiul duce și la convertirea guvernului liberal la principiile keynesianismului⁸⁵. Temându-se de o eventuală recesiune la sfârșitul războiului și impulsionat de popularitatea crescândă a Partidului CCF, socialist, guvernul pune bazele statului-providență. Asigurării pentru șomaj instituite la începutul războiului i se adaugă, în 1945, un program de alocații familiale destinat relansării consumului, precum și crearea unei societăți de stat însărcinate cu finanțarea construcțiilor de locuințe.

În plus, războiul i-a oferit guvernului federal ocazia să declanșeze procesul de centralizare propus de comisia Rowell-Sirois. Dirijismul instaurat în timpul conflictului a permis crearea unei birocrații puternice, precum și punerea în practică a mecanismelor keynesianismului. Guvernul federal convinge, în acest fel, conducerea provinciilor să-i încredințeze din nou principalele impozite directe, mai ales impozitul pe venit, contra unei subvenții anuale. În ciuda repartizării puterilor prevăzute în constituție, el înțelege astfel să devină conducătorul statului-providență.

⁸⁵ Teorie economică lansată de economistul englez John Maynard Keynes (1883–1946), care își propune explicarea fluctuațiilor posibile ale nivelului de venit și ale ocupării forței de muncă pe durată scurtă. Keynes vedea în neocuparea totală a forței de muncă efectele insuficienței cheltuielilor de consum și a ratei prea mari a dobânzilor, ceea ce antrena scăderea investițiilor. Doctrina sa a câpătat rangul de politică economică oficială în Marea Britanie și a fost foarte influentă în epocă.

III. Perioada de după război

1. O creștere economică excepțională. Cererea din partea consumatorilor, frânată de criza economică, apoi de raționalizare, explodează după 1945 grație economiilor făcute în timpul războiului. Conjugată cu investițiile destinate reconversiei industriei pentru producția civilă, ea provoacă una dintre cele mai puternice creșteri economice din istoria Canadei, fenomen care durează până în 1957, fiind alimentat pe de altă parte de războiul din Coreea⁸⁶ și de deschiderea șantierelor pentru materializarea unor mari proiecte de exploatare și transport ale resurselor naturale. Recesiunea din 1957 marchează începutul a cinci ani de creștere lentă, iar acumulările din intervalul 1946–1957 sunt substanțiale. Piața locurilor de muncă este foarte solidă, rata șomajului rămâne scăzută, salariile acoperă net inflația, care, după o perioadă de creștere survenită imediat după război, nu mai depășește pragul de 2% în anii 1950, astfel încât puterea de cumpărare a muncitorilor se îmbunătățește sensibil.

Expansiunea economică este alimentată și de o creștere demografică remarcabilă. Rata natalității, în scădere regulată de la începutul secolului al XIX-lea își inversează tendința, datorită fenomenului numit *baby boom*⁸⁷,

⁸⁶ Intervenția americană în Coreea (1950) a dus la izbucnirea unui lung și sângeros conflict (1950–1953) în care se înfruntau de fapt două blocuri ideologice: de o parte URSS și China, de cealaltă SUA și aliații săi. Războiul s-a încheiat cu divizarea Coreei în două state: Republica Democrată Coreeană (comunistă) și Coreea de Sud (democratică). După dezbateri destul de intense, forțele canadiene au colaborat în război cu SUA.

⁸⁷ În engleză, în original. Creștere bruscă și semnificativă a natalității datorată, în bună măsură, prosperității intervenite după o perioadă de criză profundă, cum este cazul în anii 1950.

prin care au trecut mai multe țări industrializate, dar care este foarte pronunțat în Canada. În paralel, după sfârșitul crizei, când țara își închisese practic frontierele, și după război, care stopase mișcările migratorii, au loc mai multe valuri de imigrații. Mai întâi au sosit refugiați europeni și britanici care au acoperit necesitățile de pe piața muncii. Mai târziu, la începutul anilor 1950, Canada își deschide tot mai mult porțile, primind un număr important de germani, italieni și europeni din est: în total 2 milioane de imigranți între 1946 și 1960. În această perioadă, populația crește de la 12,3 la 17,9 milioane de locuitori. O mică parte din această creștere poate fi atribuită alipirii insulei Terra Nova (415 000 de locuitori în 1961), care, după ce fusese colonie britanică distinctă vreme îndelungată, se alătură Confederației, în 1949, devenind a zecea provincie a țării.

După război, canadienii se bucură de unul dintre cele mai ridicate niveluri de trai din lume. Beneficiile prosperității nu sunt totuși repartizate uniform, iar anumite grupuri, mai ales agricultorii și pescarii, profită de ele mai puțin decât altele. Centrele urbane constituie polii de creștere cei mai dinamici, ceea ce presupune și o nouă intensificare a exodului rural; în 1961, drept consecință, agricultura nu mai concentrează decât 10% din totalul forței de muncă. Între 1941 și 1961 populația urbană crește de la 56% la 70%. În regiunile profilate pe exploatarea resurselor naturale sunt întemeiate noi așezări urbane, dar fenomenul dominant este creșterea vertiginoasă a marilor aglomerări ale căror periferii, semănate cu reședințe unifamiliale de tip *bungalow*⁸⁸ se extind

⁸⁸ În engleză, în original. Casă mică din lemn, cu un singur nivel, instalată de obicei la țară, cu titlul de locuință provizorie. Termenul este împrumutat din hindi, acest tip de locuință fiind comun în India, care fusese vreme îndelungată colonie britanică. În acest caz desemnează locuințele sociale de la periferii.

neîncetat. Populația Montréal-ului depășește 2 milioane de locuitori în 1961, dar orașul pierde titlul de principal centru metropolitan al țării, care revine orașului Toronto.

Prosperitatea determină modificarea modului de viață și a practicilor de consum, care se inspiră tot mai mult din modelul american, fapt pe care îl atestă indicatori precum: achiziționarea de automobile și de aparate electrocasnice, înmulțirea centrelor comerciale, pătrunderea fulgerătoare a televiziunii (care ajunge în peste 90% dintre locuințe într-un interval de 8 ani). Datorită cinematografului, televiziunii, cărților și muzicii, cultura canadiană se americanizează cu o viteză amețitoare, chiar și în Québec unde, în ciuda barierei lingvistice, sunt traduse și adaptate tot felul de producții americane. Acest fenomen determină guvernul federal să lanseze, în 1950, o mare anchetă pe tema artelor și a literelor și apoi să elaboreze o strategie destinată să protejeze originalitatea creației canadiene, mai ales prin subvenționarea artiștilor și consolidarea rețelei publice de radio și televiziune.

2. Politica statului canadian și problema centralizării. În 1948, William Lyon Mackenzie King, care ocupase postul de prim-ministru vreme de 20 de ani (fără întrerupere din 1935), i-a cedat locul lui Louis Saint-Laurent, al doilea canadian de origine franceză care ocupa acest post în istoria Confederației. El a reușit să mențină Partidul Liberal la conducerea țării până în 1957, când la putere a ajuns Partidul Conservator, condus de John G. Diefenbaker, care avea să se mențină până în 1963.

După război, guvernul federal declanșează o strategie de canadianizare a instituțiilor, destinată să ducă la

ruperea legăturilor simbolice tradiționale cu Marea Britanie și să marcheze o distanță față de Statele Unite. Astfel, în 1949 este creată cetățenia canadiană, distinctă de cea britanică și de cea franceză, iar Curtea Supremă canadiană devine tribunalul suprem, eliminându-se dreptul de apel la Consiliul Privat de la Londra. În 1952, postul de guvernator general este încredințat pentru prima dată unui canadian, acesta fiind, în același timp, și șeful de fapt al statului, chiar dacă oficial titlul continuă să aparțină reginei Angliei, numită și regina Canadei.

Guvernul federal caută să păstreze rolul de conducător pe care și-l atribuisese în timpul războiului. Deși responsabilitățile sale fuseseră limitate după sfârșitul conflictului mondial, el rămâne cel mai important factor de decizie în problema cheltuielilor publice. Prin programele sociale pe care le-a promovat (asigurări de șomaj, alocații familiale și pensii de bătrânețe), el orientează politica statului-providență. Cu scopul de a menține gestiunea centralizată a economiei, guvernul federal păstrează controlul asupra impozitului pe venit, obținut temporar în 1942, și, în schimb, acordă provinciilor diverse subvenții. Acestea acceptă regimul, cu excepția Québec-ului. Guvernul canadian va merge însă mai departe, intervenind tot mai mult în domeniile care țineau de nivelul de competență al provinciilor, această atitudine fiind justificată prin „puterea de a cheltui”, adică prin dreptul său de a utiliza după bunul plac diversele venituri. Principalul instrument de intervenție a statului este programul numit al „cheltuielilor împărțite”, în care obiectivele și parametrii sunt definiți exclusiv de guvernul canadian, dar prin care provinciile sunt obligate să plătească o parte a costurilor (de obicei

jumătate); acelea dintre ele care refuză acest tip de program își privează locuitorii de investițiile federale. În anii 1950 este lansat un număr mare de astfel de programe destinate unor domenii diverse, de la subvențiile pentru universități până la construirea unei șosele transcanadiene. Astfel, Ottawa accelerează procesul de centralizare fără a fi nevoie să opereze modificări în constituție.

Québec-ul, guvernat la vremea respectivă de Uniunea Națională a lui Maurice Duplessis, rezistă energic acestei strategii desfășurate în numele autonomiei provinciale. El denunță dependența crescândă pe care politica federală o impunea provinciilor și mai ales amestecul guvernului de la Ottawa în zone de competență care nu-i erau atribuite prin constituție. În 1954, guvernul din Québec decide să perceapă propriul impozit pe venit, un gest care a provocat multe reacții, dar pe care Ottawa a sfârșit prin a-l recunoaște ca pe o concesiune fiscală acordată locuitorilor acestei provincii. Rezistența tenace a Québec-ului a obligat deci guvernul federal la compromisuri: la sfârșitul deceniului, acesta a acceptat chiar dreptul unei provincii de a se retrage dintr-un program de cheltuieli împărțite, în schimbul unei compensații financiare. Cu toate acestea, procesul de centralizare federală fusese bine lansat și avea să constituie, după 1960, sursa principală a tensiunilor legate de Constituție.

CANADA DUPĂ 1960

Prosperitatea postbelică se amplifică după 1960 și menține Canada printre primele țări din lume din punctul de vedere al nivelului de trai. Această situație de invidiat presupune însă și unele noi dificultăți, rezultat al profundelor transformări economice și sociale petrecute la nivel internațional, ceea ce îi va obliga pe canadieni să-și limiteze aspirațiile în deceniile următoare. Istoria recentă a Canadei se aseamănă, din multe puncte de vedere, cu aceea a altor țări industrializate.

I. Un nou context economic

După o fază în care ritmul dezvoltării economice s-a încetinit, între 1957 și 1961, din 1962 producția națională a Canadei intră într-o etapă de creștere susținută, care durează până în 1973, în ciuda unor perioade de stagnare în 1967 și 1970. La aceasta contribuie investițiile din sectoarele public și privat, construcțiile de locuințe, consumul, precum și exporturile către Statele Unite. Situația se deteriorează după 1973, creșterea economică este mai slabă, șomajul și inflația cresc, ajungându-se la o situație de stagflație⁸⁹. Deceniul 1980

⁸⁹ Termen economic, provenind de la „stagnare” și „inflație”; desemnează situația unei țări care suferă din cauza inflației, fără a cunoaște o dezvoltare economică semnificativă și nici ocuparea completă a forței de muncă.

înregistrează câțiva ani buni, chiar dacă afectați de suprainvestiții și de o intensificare a speculei, dar două recesiuni — una între 1981 și 1982, alta zece ani mai târziu — zguduie serios activitatea economică și duc la dispariția a numeroase întreprinderi; rata șomajului depășește 10% în mai multe rânduri. Problemele se agravează și din cauza crizei finanțelor publice, guvernul acumulând deficite considerabile datorate îndeosebi costurilor tot mai mari ale serviciilor sociale. Pe de altă parte, în ultimii 30 de ani, economia canadiană este afectată de profunde schimbări structurale.

1. Integrarea nord-americană. Canada își strânsese relațiile comerciale cu Statele Unite încă de la jumătatea secolului al XIX-lea. După război, acestea cunosc o intensificare semnificativă, așa încât fiecare dintre cele două țări devine partenerul economic cel mai important al celeilalte. Astfel, între o treime și trei sferturi din exporturile canadiene merg spre Statele Unite, iar o parte echivalentă din importurile canadiene provin din America. Americanii sunt interesați mai ales de resursele naturale ale vecinului din nord, în vreme ce canadienii cumpără de la ei mai ales produse finite. Pe măsură ce integrarea nord-americană ia amploare, industriile manufacturiere din Canada devin la rândul lor exportatoare. Relațiile economice se strâng și mai mult prin intrarea în vigoare, în 1989, a Acordului de liber schimb canadiano-american, completat, trei ani mai târziu, de un acord mai vast, integrând și Mexicul, și anume Acordul de liber schimb nord-american (ALENA).

Relațiile cu Statele Unite nu sunt însă întotdeauna armonioase, ci presupun și numeroase diferențe. Principala

problemă privește investițiile străine directe, în Canada. Americanii dețin o parte dintre ele, iar în cursul anilor 1960 ei controlează majoritatea activelor societăților din domeniile petrolier, minier și al industriei manufacturiere. Teama de dominația americană provoacă o reacție naționalistă și determină guvernul canadian să adopte, la începutul anilor 1970, măsuri restrictive, care vor fi însă progresiv abandonate în anii următori. Naționalismul economic reapare către 1988, cu ocazia dezbaterilor în jurul Acordului de liber schimb, căruia numeroși intelectuali canadieni anglofoni i se opun vehement⁹⁰.

2. Restructurarea economică. Liberalizarea schimburilor internaționale, rezultat al reducerilor tarifare negociate prin acorduri succesive ale GATT⁹¹, precum și noua diviziune internațională a muncii, instaurată începând din 1960, afectează structura economiei canadiene. Întreaga industrie manufacturieră a țării, care se dezvoltase din secolul al XIX-lea în funcție de piața internă și sub protecția taxelor vamale, este pusă sub semnul întrebării. În sectoare precum industria textilă, a confecțiilor și a încălțămintei, în care costul mâinii de lucru este decisiv, efectele sunt devastatoare: importul de produse provenind din țările lumii a treia duce la închiderea unui

⁹⁰ Problema ratificării Acordului (care a fost cu ușurință adoptat de Congresul SUA) a iscat dezbateri aprinse, guvernul din acea vreme fiind acuzat chiar de vânzare a țării și trădare a identității canadiene. Acordul a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1989.

⁹¹ Acronim pentru General Agreement on Tariffs and Trade (Acordul general pentru tarife și comerț), semnat la Geneva, în 1947, pentru organizarea comerțului mondial, cu deosebire în vederea armonizării politicilor vamale ale semnatarilor.

mare număr de uzine, iar zeci de muncitori puțin calificați intră într-un șomaj prelungit. Întreprinderile canadiene sunt nevoite să se reorienteze spre producțiile cu valoare adăugată mare, bazate pe tehnologii de vârf și pe utilizarea unei forțe de lucru calificate, precum și să caute piețe de desfacere externe. Canada continuă să se deosebească de alte țări industrializate rămânând un exportator de materii prime, dar și în acest domeniu trebuie să se adapteze unui context internațional în care concurența este mult mai intensă.

Un alt fenomen important din această perioadă este, ca și în alte țări dezvoltate, extinderea considerabilă a sectorului terțiar, care în Canada polarizează două treimi din forța de muncă. Creșterea numărului de angajați este semnificativă mai ales în serviciile publice, ca urmare a dezvoltării statului-providență. Sectorul terțiar se sprijină, în mare măsură, pe forța de muncă feminină. Or, rata de participare a femeilor pe piața muncii crește constant după 1960, ajungând să reprezinte, în 1980, peste 40% din mâna de lucru canadiană. Dacă după război societatea valoriza figura gospodinei și a mamei, imaginea predominantă în prezent este aceea a cuplurilor în care ambii parteneri sunt salariați. În Canada, aceasta reprezintă o schimbare de mare anvergură, cu importante repercusiuni sociale, și care contribuie la creșterea veniturilor familiilor.

3. Intervenția statului. Guvernul federal și guvernele provinciale încep să intervină din acest moment în activitatea economică într-o manieră nemaiîntâlnită anterior, folosindu-se în acest scop de o serie întreagă de mijloace.

Plățile de transfer efectuate în cadrul programelor sociale au o puternică incidență asupra consumului și a prestărilor de servicii. Încă din anii de după război, politica monetară administrată de puterea centrală, ca și politicile bugetare și fiscale, era destinată stimulării anumitor sectoare sau blocării altora; libertatea de mișcare a sectoarelor administrative începe însă să se restrângă în anii 1980 din cauza nivelului ridicat al datoriei publice. Guvernele elaborează un sistem de reglementări foarte sofisticat, incluzând măsuri de susținere a întreprinderilor private, pe care fiecare municipalitate și fiecare provincie încearcă să le atragă în zona sa. Pe de altă parte, în sectoare foarte diverse apar numeroase societăți de stat provinciale sau federale, dintre care unele sunt foste întreprinderi private etatizate, îndeosebi cele din domeniul exploatarei resurselor naturale.

O problemă intens dezbătută după 1960 este aceea a inegalităților regionale. Problema nu era nouă, dat fiind faptul că regiuni întregi, cum ar fi cele atlantice, aveau, de multă vreme, un nivel de dezvoltare și o situație financiară inferioare acelor din provinciile bogate (care aveau de altfel, la rândul lor, zone de sărăcie). Pentru a elimina aceste disparități, guvernul federal înființează, în 1969, un minister al dezvoltării economice regionale. Rezultatele nu sunt însă foarte convingătoare, reducerea diferențelor de venituri datorându-se mai degrabă plăților de transfer făcute către indivizii și guvernele din provincii.

În anii 1980, pe linia reorientărilor impuse de guvernele Reagan și Thatcher în Statele Unite și Marea Britanie, șefii politici și mediile de afaceri canadiene repun în discuție intervenția statului, care se amplificase, în mod constant,

după cel de-al Doilea Război Mondial. Privatizarea și renunțarea la unele reglementări anterioare sunt la ordinea zilei, ceea ce duce la punerea în vânzare a numeroase societăți de stat și la instaurarea unui climat economic în care forțele pieței sunt mai puțin constrânse de controlul exercitat de guvern.

II. O societate transformată

Canada are 18,2 milioane de locuitori în 1961 și 27,3 milioane 30 de ani mai târziu. În acest interval, compoziția demografică și originile populației s-au schimbat radical. După încheierea *baby boom*-ului, rata natalității a scăzut cu repeziciune, astfel că mărirea numărului de canadieni depinde, proporțional, mai puțin de sporul natural, cât de imigrație.

1. Generațiile. Generația *baby boom* ajunge la adolescență și apoi la maturitate după 1960. Niciodată în istoria Canadei o generație nu a avut un astfel de impact. Pentru ea au fost construite în grabă școli secundare, colegii și campusuri universitare, apoi locuințe pentru celibatari și locuințe pentru cuplurile tinere. Prin simpla sa forță numerică, această generație impune, la nivelul întregii societăți, noi valori, bazate pe contestarea autorității și a tradiției. Dacă deceniul al șaselea a fost unul al copiilor, cel următor a stat sub semnul tineretului, un tineret voios, care trăiește în ritmul muzicii populare și care, datorită prosperității, dezvoltă o mare putere de consum. Primii sosiți sunt serviți cel mai bine și găsesc cu ușurință

locuri de muncă într-o economie în expansiune; pentru ultimele contingente ale *baby boom*-ului, care ajung la maturitate în anii 1970, situația este însă mult mai dificilă. Scăderea natalității antrenează o îmbătrânire progresivă a populației, cu atât mai mult cu cât, datorită progreselor medicinei, un număr tot mai mare de persoane trăiește până la vârste avansate. Această realitate impune adoptarea unor măsuri destinate nevoilor specifice vârstei a treia, cum ar fi creșterea numărului de locuințe pentru pensionari și a spitalelor pentru îngrijire pe termen lung.

2. Mozaicul etnic și multiculturalismul. Imigrația de după război a accentuat diversitatea etnică, încât proporția cetățenilor de origine britanică și franceză scade constant. În 1961, 97% din populația țării este de origine europeană, politica de imigrație limitând drastic efectivele provenind de pe alte continente. Între 1962 și 1967 au loc unele schimbări importante din acest punct de vedere: imigrația este deschisă pentru toată lumea, selecția făcându-se după criterii economice legate de necesitățile de pe piața muncii, care înlocuiesc criteriul originii. Noii veniți încep să fie recrutați mai ales din Asia și, într-o mai mică măsură, din Caraibe și America Latină. Deschiderea către refugiații politici contribuie și ea la diversificarea originii imigranților sosiți în Canada. Rezultă, în acest fel, o diversitate tot mai mare a societății canadiene, mai ales în aglomerările urbane de la Toronto, Montréal și Vancouver, unde se stabilesc cei mai mulți dintre imigranți.

Acest fenomen determină conștientizarea și repunerea în discuție a problemei atitudinii tradiționale față de etniile minoritare. Liderii acestor grupuri critică modelul dominant centrat pe cele două „popoare întemeietoare”, francez și

britanic, precum și principiul biculturalismului, subliniind importanța „mozaicului etnic” și pretinzând, totodată, o atenție sporită față de dimensiunea multiculturală a Canadei, fără însă a contesta deschis bilingvismul oficial. Admițând că diversitatea este o caracteristică fundamentală a țării și că ea merită să fie păstrată și încurajată, guvernul federal adoptă în 1971 politica multiculturalismului și creează un minister specific, care subvenționează un număr mare de grupuri comunitare. Mai multe guverne provinciale preiau această inițiativă și adoptă politici și programe destinate etniilor minoritare. Chiar dacă discriminarea, mai ales la adresa „minorităților vizibile”⁹², nu încetează să existe, măsurile guvernamentale favorizează o schimbare de atitudine a opiniei publice; mijloacele de comunicare în masă, care ignoraseră vreme îndelungată această dimensiune a realității canadiene, promovează de acum înainte diversitatea.

3. „Societatea abundenței”. Vreme de 20 de ani, veniturile continuă să crească mai repede decât inflația, iar numărul de canadieni care se consideră ca făcând parte din clasa mijlocie este mai mare decât oricând. În Canada pare să se fi instalat prosperitatea, creditul se generalizează, iar societatea de consum cunoaște momentul ei de glorie. Un număr tot mai mare de familii se instalează în cartierele rezidențiale amplasate la periferii, unde pot intra cu ușurință în proprietatea locuințelor. Începând de la finele anilor 1970 însă, ritmul de îmbogățire se încetinește, iar nivelul de consum ridicat este păstrat cu prețul unor datorii tot mai mari, fenomen accentuat de creșterea

⁹² Este vorba despre minoritățile care se individualizează după trăsăturile exterioare: culoarea pielii, diferite forme de handicap etc.

speculei. Din acest punct de vedere, criza din 1991–1992 are asupra economiei un efect clar de frânare.

Contextul de prosperitate duce și la modificarea universului de aspirații. Educația, spre exemplu, devine o valoare de primă importanță. Dacă pe vremuri cea mai mare parte a populației părăsea școala încă de la sfârșitul ciclului primar, în prezent tot mai mulți tineri urmează studii secundare, iar numărul studenților crește, la rândul său, exponențial. Din aceasta rezultă o sporire însemnată a calificării forței de muncă, ceea ce permite accesul la slujbe mai bine plătite și, prin urmare, un nivel de trai superior. Prosperitatea determină și un avânt cultural fără precedent, atât la nivelul culturii de masă, devenită un produs de consum printre altele, cât și la nivelul culturii elitelor. Artiștii au, de acum, un public mai larg și sunt tot mai numeroși. După 1960, literatura canadiană, atât cea francofonă, cât și cea anglofonă, cunoaște o adevărată explozie, marcată de prezența afirmată a romancierilor și a eseistilor de talent, care impun un ton original. Această efervescență cuprinde toate zonele culturale și beneficiază de susținerea activă a guvernanților.

Sărăcia persistă totuși în această lume a abundenței. Ea afectează cu precădere unele grupuri: locuitorii regiunilor periferice, muncitorii puțin calificați, pe care restructurarea economică îi condamnă la șomaj, dar și, din ce în ce mai mult, tinerii și tot mai numeroasele femei aflate în fruntea familiilor monoparentale. Fenomenul ia amploare proporțional cu rata șomajului. Programele sociale puse în practică de oficialități contribuie într-o măsură importantă la reducerea impactului sărăciei, dar au ca efect secundar menținerea unei părți a populației într-o stare de dependență față de stat.

4. Statul-providență⁹³. Deceniul 1960–1970 înseamnă încheierea instituționalizării unui ansamblu de programe sociale care completează procesul de dezvoltare a statului-providență. Unele dintre ele, cum ar fi pensiile de vârstă, alocațiile familiale, asigurările de șomaj, existau deja de mai multă vreme. Pe lângă aceasta, fiecare dintre provincii înaintează programe particulare adresate unor clientele specifice. Noua preocupare este aceea de a completa sistemul, prin extinderea gamei de servicii oferite sau prin restructurarea celor deja existente. Primul aspect al acestei intervenții privește un regim global de ajutor social, destinat tuturor persoanelor care ar fi putut avea nevoie de el (1956–1966), ameliorarea pensiilor de vârstă (1965–1967), crearea unui regim de rente (1965). Cel de-al doilea aspect al intervenției guvernamentale privește sectorul sănătății, considerat, de acum înainte, ca unul de responsabilitate colectivă. Programul de asigurări medicale lansat în 1957 este completat în 1968 cu un sistem de asigurări de boală destinate întregii populații. Acestor măsuri li se adaugă numeroase altele, cum ar fi garantarea dreptului la justiție și la protecția consumatorului. La sfârșitul anilor 1960 Canada dispunea deci de un evantai considerabil de programe sociale, dintre care unele cu caracter universal, ceea ce le deosebește net de cele din Statele Unite, unde intervențiile statului sunt

⁹³ În acest context referirea se face la al doilea tip de stat-providență, „statul redistributiv”, dezvoltat în majoritatea statelor occidentale în anii 1960–1970, și care presupunea în primul rând reducerea inegalităților economice și sociale, obiectiv către care sunt coordonate toate politicile economice. Evoluția statului redistributiv este frânată de criza de la sfârșitul anilor 1970.

mai restrânse. Totuși, 20 de ani mai târziu, creșterea costurilor provoacă rediscutarea principiului însuși al universalității și determină reducerea serviciilor oferite de stat.

III. O epocă de revendicări

Efervescența care animă mediul studentesc canadian la sfârșitul anilor '60 nu are amplexul evenimentelor din mai 1968, în Franța ⁹⁴, nici pe aceea a manifestațiilor împotriva războiului din Vietnam, în Statele Unite ⁹⁵. Ea dovedește însă apariția unui nou tip de discurs, care contestă ordinea stabilită și exprimă revendicări specifice. În toate mediile apar grupuri de interese care caută să mobilizeze opinia publică, ceea ce provoacă numeroase conflicte, reprezentând, în același timp, așteptările crescânde ale unei populații care cere tot mai mult de la guvernării săi, cât și o reacție la temerile trezite de schimbările economice. Nemulțumirea se exprimă prin

⁹⁴ Este vorba de cea mai violentă mișcare socială pe care a cunoscut-o Franța postbelică. Evenimentele au fost declanșate de grevele și manifestațiile studentești din Paris împotriva cărora autoritățile au intervenit în forță. Treptat, mișcarea a cuprins și mediul muncitoresc, reprezentat de principalele sindicate. Evenimentele au avut un mare ecou în epocă, în special în mediile de stânga, și au influențat considerabil modul în care avea să fie concepută societatea franceză în deceniile următoare.

⁹⁵ Intervenția militară a SUA împotriva Vietnamului de Nord (1965) a iscat reacții puternice în societatea americană, care nu uitase sacrificiile făcute în vremea conflictului din Coreea. Este momentul în care demonstrațiile se țin lanț și se conturează figura tânărului protestatar, a intelectualului și artistului implicat în viața socială, care a fost apoi popularizată de diversele producții artistice, în special de cinematograful și filmele de televiziune. Războiul a durat teoretic până în 1973, ultimele trupe americane fiind evacuate abia în 1975.

sprijinul pe care societatea îl acordă partidelor din linia a doua, mai ales Creditului Social și Noului Partid Democratic, care urmează CCF-ului, în 1961, astfel încât alegerile federale din 1962, 1963, 1965, 1972 și 1979 duc la formarea unor guverne minoritare ⁹⁶.

1. Femeile și egalitatea. Cauza luptei pentru drepturile femeilor este cu siguranță una dintre cele care au stârnit dezbaterile cele mai aprinse. Prezența tot mai însemnată a femeilor pe piața muncii și în universități contribuie la activizarea mișcării feministe și mai ales la conștientizarea discriminării sistematice căreia îi cădeau victime. În urma presiunilor făcute de diverse asociații feministe, guvernul federal înființează în 1967 o Comisie regală de anchetă cu privire la situația femeii. Audiențele publice pe care le organizează comisia permit constatarea dimensiunilor problemei, iar raportul pe care îl realizează, publicat în 1970, cere o egalitate autentică între bărbați și femei. În aceeași perioadă, noi grupări feministe de diverse orientări apar peste tot în țară, formulând numeroase revendicări: autonomia femeilor în toate domeniile, liberalizarea contracepției și a avorturilor, înființarea de creșe, aplicarea principiului „la muncă egală salariu egal”, eliminarea practicilor discriminatorii și a hărțuirii sexuale, accesul la posturi de conducere, o prezență mai vizibilă pe scena politică. În 1973 guvernul federal creează un Consiliu consultativ pentru statutul femeii, lucru pe care îl vor face și

⁹⁶ Se desemnează prin guvern minoritar un cabinet care nu se sprijină pe o majoritate parlamentară rezultată din alegeri, riscul pe care îl presupune fiind acela al unei eventuale mișcări care să respingă măsurile propuse de guvern și chiar să-i provoace căderea.

cele mai multe dintre guvernele provinciale. De-a lungul anilor sunt adoptate numeroase legi destinate să asigure egalitatea celor două sexe și să răspundă preocupărilor femeilor, iar prezența acestora în parlamente și consiliile de miniștri crește de o manieră remarcabilă. Deși, în ciuda legilor existente, la începutul anilor 1990 inegalitatea persistă în multe sectoare ale societății, acțiunea grupărilor feministe a permis, cu siguranță, în ultimele trei decenii, modificarea considerabilă a situației în favoarea femeilor.

2. Drepturile băștinașilor. În 1986 băștinașii alcătuiau în jur de 1,5% din populația țării. Din secolul al XIX-lea ei trăiau sub tutela guvernului federal, care le asigura servicii sanitare și de educație, exercitând astfel un control asupra lor și urmărind, prin aceasta, o politică de asimilare. Aceste intervenții au dus la reducerea ratei înspăimântătoare a mortalității și chiar la reluarea creșterii demografice, dar viața din rezervații nu le putea oferi prea multe băștinașilor, inactivitatea împingându-i la alcoolism și favorizând exodul spre orașe. Începând din anii 1960, în Canada, ca și în Statele Unite, au loc renașterea mândriei amerindiene și afirmarea drepturilor și a specificității culturale ale primilor locuitori ai țării. Mișcările de revendicare încep să fie conduse de lideri noi, mai instruiți, care organizează asociații, cum ar fi Adunarea Primelor Națiuni. Lupta acestor grupuri se dă în numele a trei obiective principale. În primul rând, ele exercită presiuni asupra guvernului federal pentru a-l determina să renunțe la politica de asimilare și să le recunoască existența ca grupuri distincte, mai ales în Carta drepturilor și a libertăților din 1982. Pe lângă aceasta, se militează pentru drepturile

teritoriale ale unor etnii, care nesemnând niciodată tratate cu albi, nu renunțaseră la drepturile lor; prin urmare, au loc tentative de a-i determina pe guvernanți să participe la negocieri, însă fără prea mare succes. Din acest punct de vedere, evenimentul cel mai important este semnarea în 1975 a Convenției Golfului James, între guvernele din Québec și Canada, pe de o parte, și grupurile cris și inuit din nordul Québec-ului, pe de altă parte. În alte regiuni revendicările teritoriale duc adesea la confruntări violente, cum a fost cazul în timpul crizei din Oka, în 1990. Al treilea mare obiectiv este obținerea autonomiei guvernamentale. Pe acest plan, reprezentanții băștinașilor obțin succese importante — mai ales cu ocazia discuțiilor din 1992, pe marginea constituției: ei sunt invitați oficial la masa negocierilor și obțin recunoașterea unei anumite autonomii, deși aceasta nu este clar definită. Eșecul reformei constituționale, respinsă prin referendumul din octombrie 1992, îi obligă să caute alte mijloace de a-și atinge scopurile. În Teritoriile de Nord-Vest, unde băștinașii reprezintă o parte importantă a populației, ei participă tot mai mult la procesul de decizie politică și la administrația publică. În 1993 obțin desprinderea părții estice din aceste teritorii, care va forma regiunea Nunavut. Ponderea politică a băștinașilor crește deci considerabil în ultimi 30 de ani și îi determină pe canadieni să țină cont de revendicările lor, chiar dacă multe dintre probleme rămân în continuare nerezolvate.

3. Mișcarea sindicală. Compoziția organizațiilor sindicale se schimbă radical în acești ani. Numărul de muncitori scade, în vreme ce persoanele încadrate în sectorul

serviciilor devin tot mai numeroase, apar noi lideri, adesea mai tineri și mai instruiți decât predecesorii lor. Mișcarea sindicală înregistrează progrese însemnate între anii 1960 și 1970, nu numai în ceea ce privește numărul de membri, ci și la nivelul creșterii salariilor și al îmbunătățirii condițiilor de muncă. Grevele numeroase și frecvente duc, mai ales, la obținerea unor ajustări ale salariilor la costurile vieții, în contextul unei inflații rapide. Un militantism intens, alimentat de apariția unor noi mișcări de stânga, provoacă radicalizarea sindicatelor. Naționalismul anti-american câștigă teren și duce la rediscutarea structurii sindicale. În 1960 majoritatea sindicatelor canadiene erau încă afiliate la „uniuni internaționale”, controlate îndeaproape de liderii americani. După lupte îndelungate, sindicaliștii canadieni reușesc să obțină un mai mare grad de autonomie, iar unii dintre ei rup legăturile cu organizațiile americane pentru a crea organizații autonome. La acest proces de „canadianizare” contribuie și dezvoltarea sindicatelor din sectorul public, astfel încât, la capătul unui interval de 20 de ani, nu mai există decât un număr mic de sindicate afiliate organizațiilor americane. În timpul acestei perioade de efervescență, centralele sindicale devin parteneri importanți în dezbaterile politice și sociale, iar liderii lor au mare influență asupra opiniei publice. Climatul se schimbă însă radical în ultimul deceniu, cetățenii fiind sătui de întreruperile de activitate care-i privează de servicii esențiale. Dorind să limiteze creșterea cheltuielilor publice, guvernele le impun angajaților restricții ale dreptului la grevă și încearcă să înghețe, ba chiar să reducă salariile. În sectorul privat, criza din 1981–1982 și efectul concurenței internaționale frânează

speranța în ameliorarea condițiilor de muncă. Preocupate să păstreze locurile de muncă amenințate, sindicatele trebuie să lase deoparte militantismul, să elaboreze o politică de dialog și de concesi și să devină parteneri în strategia de supraviețuire a întreprinderilor.

IV. Québec-ul și federalismul canadian

Transformările care se produc în Québec, începând din 1960, determină o puternică undă de șoc care zguduie federația canadiană. Vreme de mai bine de trei decenii, constituția și federalismul au fost în centrul unor dezbateri interminabile, care au ocupat scena politică și au pus uneori la îndoială chiar viitorul țării.

1. Revoluția pașnică. În toată perioada de după război, Québec-ul a fost condus de Maurice Duplessis, șeful Uniunii Naționale, un prim-ministru conservator, puțin dispus să adapteze instituțiile la schimbările sociale și la ascensiunea statului-providență. Pe de altă parte, Biserica catolică a continuat să reprezinte o forță politică și socială considerabilă; ea și-a păstrat controlul asupra serviciilor în domeniile educației, sănătății și carității, încercând să reziste intervențiilor statului. În acest interval, noile elite francofone sunt nerăbdătoare să elaboreze diverse strategii alternative, opunându-se puterii. Moartea lui Duplessis, în 1959, aduce un aer de schimbare care se face simțit mai ales prin victoria electorală a Partidului Liberal condus de Jean Lesage, în 1960.

Perioada de reforme accelerate pe care o traversează Québec-ul, începând din acest moment a fost calificată drept „revoluția pașnică”. Primul obiectiv al noului guvern era modernizarea statului, a ministerelor și a sistemului de administrație publică, dar și a sistemelor de învățământ, sănătate și servicii sociale, ceea ce duce la declinul rapid al influenței seculare a bisericii, care își pierde controlul asupra principalelor rețele din domeniile pomenite mai sus, și ale cărei efective se diminuează, pe fondul scăderii în intensitate a practicii religioase a credincioșilor. Un alt obiectiv al revoluției pașnice era modificarea sistemului economic, care îi reducea pe locuitorii francofoni ai Québec-ului la condiția de majoritate dominată în propriul teritoriu. Guvernul își înmulțește așadar inițiativele destinate să asigure promovarea francofonilor și a întreprinderilor acestora, precum și să le acorde un rol crescut în conducerea economiei.

Curentul de modernizare este susținut de un nou și puternic val naționalist, care se delimitează de conservatorismul de altădată și vrea să transforme Québec-ul în stat național al canadienilor francezi (această formulă ajunge să desemneze în exclusivitate locuitorii Québec-ului). Prezent peste tot, celebrat de poeți și de cântăreți, naționalismul exaltă mândria colectivă și mobilizează o mare parte a populației, mai ales tineretul, incitând la contestarea rolului considerabil pe care-l deținea limba engleză în societatea din Québec și atracția pe care aceasta o exercita asupra emigranților. Astfel, izbucnește o adevărată bătălie lingvistică, determinând guvernele ce s-au succedat în provincie să adopte legi menite să asigure preeminența limbii franceze în școli, întreprinderi și pe scena publică. Intensitatea acestui curent ridică, desigur, probleme în legătură cu viitorul

Québec-ului în confederație. Curentul majoritar, reprezentat mai ales de Partidul Liberal, dorește o descentralizare largă, care i-ar permite Québec-ului să obțină maximum de autonomie compatibilă cu menținerea statului federal. Al doilea curent, care capătă tot mai multă amploare, luptă pentru independența politică a Québec-ului. Purtătorii săi de cuvânt sunt, în primul rând, Adunarea pentru Independența Națională și Partidul din Québec, fondat în 1968. Lupta acestor formațiuni are loc în cadrul democrației parlamentare, dar există și mici nuclee independente asociate Frontului de Eliberare a Québec-ului, care optează pentru violență: ele organizează atentate cu bombe îndreptate împotriva simbolurilor opresiunii naționale și comit răpiri care declanșează o criză politică gravă — Criza din octombrie ⁹⁷.

2. Noi relații între federație și provincii. Guvernul Lesage continuă să apere vehement autonomia provincială împotriva procesului de centralizare lansat de către guvernul federal, dar se delimitează de atitudinea pur negativă a lui Duplessis și cooperează cu Ottawa, cerând dreptul de a participa la elaborarea politicilor globale și regionale, lucru pe care-l doreau și alte provincii. Din aceste preocupări rezultă un proces de coordonare între federație și provincii, caracterizat prin întâlniri frecvente și regulate ale primilor miniștri, ale miniștrilor și

⁹⁷ Genul acesta de acțiuni sunt inspirate de teroriștii refugiați din Algeria și Cuba și încep încă din 1963. Criza din octombrie (1970) s-a declanșat o dată cu răpirea lui James Cross, funcționar al serviciului consular al Marii Britanii, și a lui Pierre Laporte, ministrul muncii din Québec, care a fost asasinat. Solicitate să intervină, autoritățile federale au arestat peste 500 de persoane și au instituit starea de urgență.

funcționarilor. Federalismului centralizator și unilateral îi urmează astfel ceea ce s-a numit „federalism cooperativ”.

Guvernul din Québec merge însă și mai departe, pretinzând ca guvernul federal să renunțe la implicarea în zonele de competență provinciale de care se ocupase în anii 1950. Refuzând această propunere, Ottawa admite totuși, în 1964, posibilitatea ca o provincie să se retragă din programele cu cheltuieli împărțite lansate de guvernul federal și să obțină în schimb o compensație financiară. Québec-ul este singura provincie care face acest lucru, afirmându-și astfel caracterul specific în cadrul federației canadiene. Presiunile din partea provinciei sunt atât de puternice, încât prim-miniștrii canadieni, conservatorul John Diefenbacker (1957–1963) și, mai ales, liberalul Lester B. Pearson (1963–1968), se arată dispuși la discuții și concesii. În 1963, guvernul Pearson creează o mare comisie de anchetă cu privire la bilingvism și la biculturalism, cu scopul de a examina doleanțele francofonilor din țară. Sosirea la putere a liberalului Pierre Elliott Trudeau (1968–1979; 1980–1984) determină o schimbare de atitudine la Ottawa. Originar din Québec, Trudeau se opune în forță naționalismului francofon și insistenței cu care acesta predica ideologia drepturilor colective. Promotor al naționalismului canadian și apărător al drepturilor individuale, el caută să consolideze caracterul bilingv al Canadei și al instituțiilor federale, mai ales prin legea limbilor oficiale (1969). Dorind să frâneze ceea ce îi părea a fi o eroziune a rolului guvernului federal, el se arată puțin dispus să urmeze concesii pe care le făcuse predecesorul său și relansează procesul de centralizare. Ca urmare,

confruntările cu Québec-ul devin mai numeroase, ambele guverne încercând să câștige sprijinul francofonilor și pretinzând că vorbesc în numele acestora. Chiar și cele mai neînsemnate proiecte fac obiectul unor bătălii în cifre și imagini, care se intensifică, începând din 1976, când ajunge la putere Partidul din Québec, condus de René Lévesque. Miza constituțională este mereu în centrul discuțiilor.

3. Dezbaterea în jurul Constituției. Constituția Canadei este o lege a Parlamentului britanic adoptată în 1867 și amendată, în mai multe rânduri, după aceea. Liderii politici doreau să pună capăt acestei anomalii, rămasă a colonialismului și să introducă o constituție națională, însă aveau de înfruntat două obstacole. Guvernul federal și guvernele provinciale trebuiau, mai întâi, să se pună de acord asupra modului de amendare a legii fundamentale a țării, ezitând între regula unanimității și aceea a majorității, în vreme ce Québec-ul insista pentru a obține drept de veto. În plus, Québec-ul se opunea unei schimbări a constituției care să nu fie însoțită și de o nouă distribuire a puterilor. Deoarece reprezenta o societate distinctă în Canada, această provincie dorea să dispună de o mai mare marjă de manevră pentru a asigura dezvoltarea singurei colectivități majoritar francofone din America de Nord. Soluția părea să rezide într-o descentralizare sporită a puterilor în sânul federației. Deși celelalte provincii nu erau interesate de o astfel de soluție, se dorea adoptarea ei cel puțin pentru Québec. De-a lungul anilor, mai multe proiecte prezentate sub diverse etichete au încercat să definească noul regim: statut particular,

două națiuni, state asociate, suveranitate culturală, federalism asimetric. Partidul din Québec a mers mai departe propunând formula de suveranitate-asociere, adică independența politică a Québec-ului, însoțită de o asociere în plan economic cu restul Canadei. Toate aceste propuneri au fost respinse de guvernul Trudeau și de aproape toți intelectualii și liderii politici canadieni de limbă engleză, care afirmă egalitatea provinciilor și primatul drepturilor individuale asupra celor colective.

Între 1964 și 1971 au existat două tentative de înlocuire a Constituției, dar ele au eșuat din cauza refuzului guvernului din Québec, susținut de mișcările naționaliste. Odată ajuns la putere, Partidul din Québec organizează, în 1980, un referendum asupra proiectului său de suveranitate-asociere solicitând populației mandat pentru a întreprinde negocieri cu guvernul federal. Dezbaterile în jurul referendumului este foarte intensă, iar răspunsurile negative se cifrează la 59,6% din voturi. Anglofonii și alofonii din Québec s-au opus în masă ruperii confederației determinând, în bună măsură, acest rezultat negativ, în vreme ce francofonii erau divizați în două blocuri aproape egale. Confruntat cu un astfel de rezultat, Partidul din Québec nu are altă soluție decât să continue discuțiile în cadrul federal. Inițiativa i-a aparținut primului ministru Trudeau, dar a fost nevoie de două tentative pentru a se impune proiectul de schimbare a constituției. În 1981, guvernul federal și cele nouă provincii anglofone se pun de acord asupra unei reforme constituționale care, pe lângă „naționalizarea” legii fundamentale, include o formulă de amendament și o Cartă a drepturilor și libertăților. Québec-ul se opune, dar, de această dată, acordul său nu mai este considerat indispensabil, iar

noua constituție, care intră în vigoare în 1982, îi este pur și simplu impusă.

Noul prim-ministru canadian, Brian Mulroney (1984–1993), șeful Partidului Conservator, dorește totuși să relanseze negocierile în jurul constituției. În 1985 ajunge la putere, atât la nivel federal cât și în provincia Québec, Partidul Liberal condus de Robert Bourassa, dornic la rândul său să găsească o soluție. În 1987, prim-miniștrii Canadei și ai provinciilor încheie acordul de la Lacul Meech, prin care se recunoaște mai ales caracterul distinct al Québec-ului, deși într-o formulă destul de vagă. Adunările legislative din două provincii refuză să ratifice acordul, în ciuda unor puternice presiuni de ultimă oră, făcute în 1990⁹⁸.

În urma acestui eșec, negocierile sunt reluate, încercându-se să se țină cont și de revendicările provinciilor din vest și de cele ale amerindienilor. În acest timp, populația canadiană este consultată de către diverse comisii de anchetă, ale căror rapoarte pun în evidență lipsa unei viziuni unitare asupra viitorului țării.

În cele din urmă, în 1992, guvernul federal, guvernele provinciilor și reprezentanții băștinașilor întocmesc un proiect comun de reformă constituțională, destul de complex. Acordul încheiat la Charlottetown întâmpină opoziția principalelor grupări naționaliste din Québec și a numeroși anglofoni; el este supus aprobării populației prin două referendumuri simultane (pe 26 octombrie 1992), unul în Québec, celălalt în restul Canadei, care se soldează cu respingerea de 55% din populație, acest

⁹⁸ Iunie 1990; este vorba despre statele Newfoundland și Manitoba. Evenimentul a șubrezit serios poziția cabinetului conservator.

refuz fiind majoritar, atât în Québec, cât și în cinci dintre cele nouă provincii. Astfel, la capătul a 30 de ani de debateri și negocieri, Québec-ul nu a reușit să obțină concesiuni semnificative în plan constituțional.

Opiniile populației cu privire la soluția acestei situații erau împărțite între ruperea legăturilor și reluarea negocierilor. Eșecurile din 1990 și 1992 fac să crească popularitatea ideii de suveranitate a Québec-ului. În 1993, un nou partid adept al acestei idei, Blocul din Québec, obține 54 de mandate de deputați separatiști în Parlamentul federal, ceea ce reprezintă o premieră în istoria canadiană. Un an mai târziu, Partidul din Québec ajunge din nou la putere în provincie și organizează, la 30 octombrie 1995, un referendum pe tema suveranității Québec-ului, ale cărui rezultate sunt mult mai echilibrate decât în 1980: răspunsurile negative reprezintă 50,6% din voturi, de această dată francofonii votând majoritar pentru suveranitate. Chestiunea națională în Québec este deci departe de a fi rezolvată și, la mai bine de două secole după cucerirea din 1760, raporturile dintre francofoni și anglofoni continuă să constituie una dintre mizele cele mai importante ale vieții politice canadiene.

În acest ultim deceniu al secolului al XX-lea, Canada trebuie să facă față unor provocări însemnate. Restructurarea economică și lupta pentru atenuarea inflației au provocat o rată accentuată a șomajului, iar deficiturile foarte ridicate la nivelul administrațiilor publice au antrenat reduceri radicale ale finanțărilor de servicii către populație, repunând în discuție modelul statului-providență de care canadienii erau atât de mândri.

Toate regiunile țării au fost cuprinse de un climat general de nemulțumire. Sfârșitul deceniului lasă însă să se întrevadă semnele unei noi relansări: deficiturile guvernamentale sunt eliminate progresiv, iar expansiunea economică americană antrenează un puternic reviriment al economiei canadiene, de care profită întreprinderile noi și cele axate pe export. Optimismul revine în societate. Sfârșitul de secol este deci pentru Canada unul plin de contraste, pe fondul unei dezvoltări remarcabile.

CUPRINS

PREFAȚĂ / 5

Capitolul I

PRIMII LOCUITORI AI CANADEI	7
I. Populațiile băștinașe	8
II. Sosirea europenilor	15
III. Contactul	18

Capitolul II

NOUA FRANȚĂ, 1608-1760	21
I. Nașterea unei colonii	21
II. Canada în secolul al XVIII-lea	30
III. Imperii în conflict	38

Capitolul III

COLONIILE BRITANICE, 1760-1840	45
I. În căutarea unui cadru politic	45
II. Colonii de exploatare și de populare	50
III. Rezistența canadienilor francezi	56

Capitolul IV

REORGANIZAREA

AMERICII DE NORD BRITANICE, 1840-1867	63
I. Slăbirea relațiilor cu Imperiul și apropierea de Statele Unite	63
II. Canada Unită	66

III. Celelalte colonii britanice	73
IV. Pași către realizarea Confederației	76
Capitolul V	
PRIMII PAȘI AI CONFEDERAȚIEI, 1867-1896	80
I. Construirea unei noi țări	80
II. Tensiunile politice	86
III. O societate conservatoare	91
Capitolul VI	
MAREA EXPANSIUNE, 1896-1929	96
I. Pe calea dezvoltării	96
II. O societate nouă	99
III. O țară divizată	106
Capitolul VII	
DE LA CRIZĂ LA PROSPERITATE: 1929-1960	112
I. Recesiunea economică	112
II. Al Doilea Război Mondial	119
III. Perioada de după război	124
Capitolul VIII	
CANADA DUPĂ 1960	129
I. Un nou context economic	129
II. O societate transformată	134
III. O epocă de revendicări	139
IV. Québec-ul și federalismul canadian	144